

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΗΣ «ΕΚΚΛ. ΑΛΗΘΕΙΑΣ»

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ

ΤΟΥ

ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ Η

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΕΞΕΛΙΞΙΣ

ὑπό

Ἐπισκόπου Χρυσάνθου

πρυτάνεως τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Πετρούπολεως

(μετάφρασις ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ)

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1902

ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Προσάγοντες εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν μετὰ χειρὰς ἡμετέραν μελέτην περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἐξελιξέως, ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν τοιούτων συγγραμμάτων ἐν τῇ παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν παρ' ἡμῶν οὐχὶ μόνον μορογραφαί, ἀλλὰ καὶ συστηματικαὶ διατριβαί, ἐν αἷς τὰ σχίσματα καὶ αἱ αἰρέσεις ἐλέγχονται καὶ ἀνασκευάζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀγίων Γραφῶν καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Πλὴν ἀλλ' ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις εἰς μάτην θ' ἀνεζητοῦμεν τὴν λύσιν τοιούτων ζητημάτων, οἷα τὰ: τί εἶδιν αἱ αἰρέσεις αὗται αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς, ὁποίας αὗται ἔχουσι θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ βάσεις, ἐξ ὧν ἀρῶνται τὴν ἑαυτῶν δύναμιν καὶ βιωσιμότητα, ὁποῖος ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν, ὁποίαν κέκτηνται ἐπίδρασιν ἐν τῷ πρακτικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ, καὶ τ. π. Δὲν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ μόνη ἢ σύγκρισις τῶν ψευδῶν διδαγμάτων πρὸς τὴν ἀγναιτρούσαν διδασκαλίαν τὴν ἐμπιστευθεῖσαν ὡς παρακαταθήκην τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι ὁ ἰσχυρότερος καὶ ἀποτελεσματικώτερος αὐτῶν ἔλεγχος. Οὐχ ἥττον ὁμοῦ, καὶ ἐφέλικυς τῆς προσοχῆς ἐπὶ τῶν ἐδωτερικῶν δυνάμεων, αἷτινες παρέχουσι τὴν ὄθησιν εἰς μίαν οἰαρόδηποτε πεπλανημένην ὁμολογίαν, καὶ αἷτινες προσδίδουσιν αὐτῇ ὄψιν ἀριότητος, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος ὕφ' ὃν ἡ ἰδέα αὐτῆ παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τ. π., οὐχὶ μόνον περιττὸν εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην κρίνεται, ἀλλὰ, τοῦραντίον, καὶ καθ' ὁλοκλήρην ἀπαραίτητόν ἐστι πρὸς πληρῆ καὶ ὀλομερῆ τῆς ἀληθείας ἔρευναν. Πᾶσα θρησκευτικῇ

διδασκαλία εἶναι, ἢ, τοῦλάχιστον θέλει νὰ ἦναι, ἀπαραιτήτως καὶ τι τὸ ἀκέραιον, τὸ ἄρτιον ἐν ἑαυτῷ· δημιουργεῖται δ' οὐχὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ βαθμιαίως, καὶ ἐπιδιώκει, τέλος, τὴν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς δικαιοδοσίαν. Ὡσαύτως, τὰ μάλα σπουδαία ἐν τῇ περὶ αὐτῆς κρίσει εἶναι καὶ ἡ διευκρίνησις καὶ διασάφησις τῆς ὡς ἐν ταῖς λεπτομερείαις οὕτω καὶ ἐν τῷ ὄλῳ ἀναληθείας αὐτῆς, καθὼς καὶ ἡ ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἱστορία τῆς ἰδρύσεως καὶ ἐξελιξέως τῆς ἐναντίου αὐτῆς λαλεῖ, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βίου ἀποκλείεται· Δοκίμιον παρομοίων θεολογικῶν ἐρευνῶν πρῶτος παρ' ἡμῶν παρουσίασεν ὁ Χομιάκωβ ἐν τοῖς γνηστοῖς αὐτοῦ τεύχεσι περὶ τῶν σχέσεων τῆς ὀρθοδοξίας πρὸς τὸν καθολικισμόν καὶ τὸν προτεσταντισμόν. Ὁ παρ' αὐτῷ χαρακτηρισμὸς τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ εἶναι μὲν καὶ ἀληθῆς καὶ πιστὸς, συγχρόνως ὅμως καὶ ἰσχυρῶς καὶ οὐχὶ δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ διήκων. Ἐκ τῶν ξένων τοῦ εἶδους τούτου συγγραμμάτων δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὴν «Συμβολικὴν» τοῦ Μολιερ (Symbolik v. Möhler), τοῦ Μαράινεκε (Marheinecke) καὶ τὸ μὴ συμπεπληρωμένον ἔργον τοῦ Βάιερ: «Συμβολικὴ τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν καὶ Αἰρέσεων» (Symbolik der Christlichen Confessionen und Religions-Partheien), ἐνθα ἐκτιθεταὶ ἡ γενικὴ μόνον ἀποψις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ καθολικισμοῦ.

1. Σ. Μ. Τοῦ περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος συγγραμματος τοῦ Καθολικοῦ Μολιερ ὁ πλήρης τίτλος εἶνε ὁ ἑξῆς: «Symbolik, oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten, nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften». — Ὁ δὲ Μαράινεκε, ὁ καὶ πρῶτος γράψας Συμβολικὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τούτου, τιτλοφορεῖ τὸ ἔργον του ὡς ἑξῆς: «Das system des Katholicismus in seiner symbolischen Entwicklung».

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ
τοῦ
ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΥ
καὶ ἡ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΕΞΕΛΙΞΙΣ

Α'.

Γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἀρχῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ
ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐξελιξίει.

Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος εἶναι ἔργον τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους κατ' ἐξοχὴν. Αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου παρέσυρον πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ σήμερον ἀνέκουσιν οὐχὶ εἰς τὴν Γερμανίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Σουηδίαν, Δανίαν, Ἀγγλίαν κλπ. Ἡ πρωτοβουλία ὅμως αὐτῶν προῦλθεν ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς γερμανικῆς φυλῆς, ἡ δὲ πατρὶς αὐτῶν καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἶνε αἱ αὐταὶ γερμανικαὶ χώραι, ὧν ἀντιπρόσωπος ἐχρημάτισεν ὁ Λούθηρος. Ἐν Γερμανίᾳ ἐγεννήθη ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη θρησκευτικὴ κίνησις, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Λουθήρου. Καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ Λούθηρος οὗτος, ἂν μὴ προέφθανεν εἰς τοὺς σκοπούς του, δὲν θὰ προέφθανε βέβαια καὶ ὁ Καλβῖνος ἐν Ἑλβετίᾳ, δὲν θ' ἀνεφαίνετο καὶ ὁ Κνώξ (Knox) ἐν Σκωτίᾳ. Ἐδῶ ἡ πηγὴ καὶ πᾶσα ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ προτεσταντισμοῦ

δι' ὅλην τὴν λοιπὴν Εὐρώπην ἐδῶ μέχρι τέλους ἀπεκαλύφθησαν καὶ διηυκρινίσθησαν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Μελαγχθῶνος αἱ ἀρχαί· ἐδῶ καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη ἐγείρονται ζητήματα περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ἐξακολουθήσεως καὶ ἀνανεώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ζητήματα τόσῳ σπουδαῖα δι' ἅπαντὰ τὸν προτεσταντικὸν κόσμον· ἐδῶ μέχρις ἐσχάτων εὐρίσκεται τὸ καταφύγιον καὶ ἄσυλον τῆς νέας ἐκείνης ἰδιορρυθμοῦ θεολογικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀναφανείσης ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἀποκαλυφθείσης ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς. Ἐνὶ λόγῳ, οὐδεὶς τῆς Εὐρώπης λαὸς ὠκειοποιήθη καὶ κατενόησε μετὰ τῶσαύτης εὐρύτητος τὴν θρησκευτικὴν τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηριδος κίνησιν, ὅσον ὁ λαὸς ἐκεῖνος ὁ ταύτην ὑποδείξας τοῖς ἄλλοις λαοῖς, ὁ καὶ πρῶτος ἀναλαβὼν τὴν πάλιν χάριν νέων θρησκευτικῶν ἀρχῶν. Διὰ τὸν προτεσταντικὸν κόσμον ἡ Γερμανία ὑπῆρξεν ὅ,τι ἡ Ρώμη διὰ τὸν καθολικισμόν.

Καὶ οὕτως, ἡ περὶ μεταρρυθμίσεως ἰδέα ἐβλάστησε καὶ ἀνεπτύχθη ἐπὶ γερμανικοῦ ἐδάφους.

Ὁ γερμανικὸς χαρακτῆρ ἀρκοῦντως διεφωτίσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ καλῶς ἐγένετο γνωστός. Τύπος ξηρὸς, ἀρεσκομένος ἐν τῇ λογικῇ δράσει καὶ τῇ ἀφηρημένῃ, τῇ κατὰ τύπους, σκέψει. Ἡ Γερμανία εἶνε ἡ χώρα τῆς ἐπιστήμης· αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μόνην τῆς ιδέαν· τοιοῦτος καθαρὸς, ἀφιλοκερδὴς ἔρως πρὸς τὴν διανοητικὴν δρᾶσιν παρ' οὐδενί ποτε λαῷ ὑπῆρξεν· αὕτη ἡ ἔννοια τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν καὶ μόνην εἶνε ἔννοια καθαρῶς γερμανική. Ἰδίᾳ δὲ λεκτέον τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὰς θεωρητικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας. Οἱ ἄλλοι λαοὶ μέχρι τῆς σήμερον δουλικῶς μόνον ἠκολούθησαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῖς γερμανοῖς φιλοσόφοις. Καὶ αὕτη ἡ τέχνη ἐνταῦθα φέρει τὸν αὐτὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Γκαίτε καὶ ὁ Σχίλλερ, οἱ ποιηταὶ οὗτοι τῆς σκέψεως, ὡς ἐπωνομάσθησαν, ἐγεννήθησαν ἐν Γερμανίᾳ.

Καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμῃ τῇ μεθοδικότητι τοῦ γερμανοῦ ἐν τῇ ζωῇ, μεθοδικότητι, ἥτις ἐγένετο παροιμιώδης, διακρίνεται ἡ αὐτὴ σύνθεσις, ἡ αὐτὴ ξηρὰ λογικότης. Οὐκ εἰς μάτην ὁ Ἐγγελοσ, διὰ τὸν ὁποῖον σκέψις ὑπῆρξε τὸ θεῖον, εἶπεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας ἀνεπαύθη κατὰ προτίμησιν ἐν Γερμανίᾳ, ὅτι ἡ χώρα αὕτη εἶναι ἡ χώρα τῶν ἰδεῶν. Ὁ Γερμανὸς κατὰ πολὺ ὑπερκόντισε τὸν Ἕλληνα ἐν τῇ πρὸς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν κλίσει. Τὸ ἀφηρημένον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους χάνεται ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ Γερμανοῦ περὶ ἀπολύτου τινὸς «μυθενικοῦ». Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ἰδιαίτερος χαρακτηρίζει τὸν σημερινὸν Γερμανὸν, εἶναι τὸ ὅτι, μεθ' ὅλην τὴν πρὸς θεωρίαν τάσιν αὐτοῦ, εὐχερῶς συμβιβάζεται μεθ' οἰασδίποτε πραγματικότητος. Ἐκ Γερμανίας κατ' ἐξοχὴν προέρχονται αἱ οὕτωσι καλούμεναι ἀθειστικαὶ ἰδέαι, πλὴν αὐτὴ ἡ Γερμανία ἔμεινε καὶ μένει ἀκόμῃ μᾶλλον ἀπαθεστέρα πρὸς αὐτὰς ἢ αἱ λοιπαὶ χώραι. Οἱ ἄλλοι λαοὶ καταγίνονται νὰ συμπληρώσωσιν ἐν τῇ πραγματικότητι τὰς θεωρίας αὐτῶν καὶ τὰς ἐπινοήσεις, ἐνῶ ὁ γερμανικὸς λαὸς ὑπολαμβάνει, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἑαυτοῦ πρόβλημα νὰ σκέπτηται μόνον διὰ τοὺς ἄλλους, ἐπαφῆνων εἰς τοὺς ἄλλους τούτους νὰ ἐνεργῶσι. Καὶ ἐν τούτῳ βλέπομεν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν τοῦ Γερμανοῦ τάσιν, τὴν στερουμένην ζωϊκῶν στοιχείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐν ἑαυτῷ ἄρνησιν, τρόπον τινὰ, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τῶν ἀφηρημένων αὐτοῦ σκέψεων, ὡς τινὰς ὑπερβολὰς, αἰτινὲς εἰσι καλαὶ ἐν μόνῃ τῇ ιδέᾳ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι.

Ἐνδιετρίψαμεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρισμοῦ τούτου τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους ἰδίᾳ, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ σύγχρονοι θεολόγοι τῆς Γερμανίας δὲν ἀποφεύγουσι νὰ πραγματευθῶσι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Γερμανοῦ ἐν τοῖς περὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ ζητήμασι μόνον, καθ' ἃ φυσικῶς θ' ἀνεμνέτις, οὗτοι ἄλλως πως ἔννοοῦν τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν πρόβλημα. Ἴδου τί λέγει περὶ

τούτου ὁ Σένκελ ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ «Περὶ μεταρρυθμιστῶν καὶ μεταρρυθμίσεως!» «Φορεῖς καὶ διερμηνεῖς τῆς ἠθικῆς προόδου ἐν Εὐρώπῃ χρησιμεύουσι κατ' ἐξοχὴν τρία ἔθνη: τὸ ἀγγλικόν, τὸ γαλλικόν καὶ τὸ γερμανικόν. Οἱ Ἄγγλοι ἐξελίσσοι τὴν ἰδέαν τῆς κυβερνητικῆς ἢ πολιτειακῆς ζωῆς ὑπὸ τὸν τύπον λογικῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας· οἱ Γάλλοι ἀσχολοῦνται νὰ κατορθώσωσι τὴν δυνατὴν ἐπὶ τῆς ἀστικῆς ζωῆς ἐφαρμογὴν τῆς περὶ ἰσότητος ἰδέας. Ἡμεῖς δὲ, τοῖς Γερμανοῖς, ἐλάχεν ἀλλοίῳ τινὸς εἶδους ἀποστολή. Ἡμεῖς δὲν ἀσχολοῦμεθα οὔτε εἰς ἐθνολογικὰ οὔτε εἰς σοσιαλιστικὰ ζητήματα. Ἡμεῖς ἐνασχολοῦμεθα εἰς τὴν ἀνεύρεσιν μᾶλλον βαθυτέρων βάσεων οὐ μόνον διὰ τ' ἀνωτέρω ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα τὰλλα ἠθικολογικὰ ζητήματα. Ἡμεῖς στρεφόμεθα περὶ τὴν θεωρητικὴν τῆς θρησκείας χώραν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, τῆς ἀποτελούσης τὴν οὐσίαν πάσης ἠθικῆς τελειοποιήσεως, ἢ διασάφισις αὐτῆς καὶ διευκρίνισις χάριν ὄλων τῶν ἄλλων λαῶν,— ἰδοὺ τὸ ἡμέτερον ἱστορικὸν πρόβλημα». Ἄλλ' οὐχ οὕτως ὡμίλησαν οἱ αὐτοὶ Γερμανοὶ μέχρις ἐσχάτων. Οὐδόλως τοιαῦται, ὡς θὰ ἴδωμεν, αἱ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἀρχαί· οὐκ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φέρει αὐτὴ... Εἰς τὸν Σένκελ, ὅπως καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς συγχρόνους Θεολόγους, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν ἀποσυντιθέμενον προτεσταντισμὸν, δὲν ἀρέσκει ν' ἀναγνωρίσωσι καὶ ὁμολογήσωσι τὸ μὴ βιώσιμον αὐτοῦ. Σκοπὸς τοῦ βιβλίου του εἶναι ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλδίνου εἰσὶν ὑπερόχως βιώσιμοι διὰ τὴν θρησκευτικὴν συνειδήσιν, ὅτι ἐὰν μέχρις ὥρας ἡ μεταρρυθμισις δὲν ἔδωκε τὴν εἰρήνην τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τοῦτο ἐγένετο μόνον καὶ μόνον διότι αὐτὴ δὲν κατενοήθη δεόντως καὶ ἐπαρκῶς. Τὰς ἰδέας αὐτοῦ ταύτας θὰ λάδωμεν καὶ ἐφεξῆς οὐχὶ ἅπαξ ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν.

1. Die Reformatoren und die Reformation, V. Er. Shenkel, 1859.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις.

Σύμφωνα πρὸς τὸν καθαρῶς θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ Γερμανοῦ, ἡ μεταρρυθμισις τοῦ Λουθήρου, ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς λαμβανομένη, οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξεν ἀλλ' ἢ ἀπόπειρά τις πρὸς μὸρφωσιν ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς θρησκείας¹. Αὕτη ἦν μία διαμαρτύρησις ὑπὲρ **τῶν δικαιωμάτων τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἀτομικῆς γνώμης**. Πᾶσαι αἱ ἐφεξῆς ἐπακολουθήσασι ἐξελίξεις τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν, αἱ τοσοῦτο περιώνυμοι διὰ τὸν φιλοσοφικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, κατ' ἀνάγκην περιελαμβάνοντο ἤδη ἐν τῇ μεταρρυθμίσει τοῦ Λουθήρου, ὡς ἐν σπέρματι καὶ πρωτοπλάσματι. Ἡ τοῦ Σέλλινγκ καὶ τοῦ Ἐγγέλου φιλοσοφία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὅστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλδίνου. Ἐν καταπληκτικῇ ἀλληλουχίᾳ ἀνεψύψαν ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ αἰρέσεις ἐπὶ αἰρέσεων, καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐπὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἐν περαιτέρω βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἰδοὺ διατί ὁ Κάντιος, ὁ Φίχτε, ὁ Σέλλινγκ καὶ ὁ Ἐγγελοσ τόσοσιν συχνὰ καταφεύγουσιν εἰς τὰ λουθηρανικὰ δόγματα χάριν διευκρινήσεως καὶ διασαφήσεως τῶν φιλοσο-

1. Σ. Μ. Μ' ὄλον τ' ἐπὶ τὴν συγγραφεῖα καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ σέβας, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τό γ' ἐρ' ἡμῶν φρονοῦμεν, ὅτι παρὰ τὴν ὑπερβολὴν εἰσεχώρησε παρ' αὐτῷ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ὡς καὶ περαιτέρω ἐν σχέσει πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ καθολικισμοῦ. Προδύκε δὲ προδήλως ἡ ὑπερβολὴ ἐξ αἰτίας τῆς πρὸς γενέσεσιν τάσεισ τοῦ συγγραφέως. Καὶ ναὶ μὲν ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα χρόνους πορεία τοῦ προτεσταντισμοῦ δικαιοῦ, ὡς μὴ ὠφέλε, τὴν τοιοῦτον περὶ αὐτοῦ χαρακτηρισμὸν, ὡς γνωρίζουσιν ἰδίᾳ οἱ παρὰ καθολικοῦσ τὴν σύγχρονον προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι αὐτῶν τούτων τῶν πρωτοργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, Λουθήρου, Μελάγχθονος κλπ., τὸ ἔργον ἦν «ἀπόπειρα πρὸς μὸρφωσιν ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς θρησκείας», τοῦτο φαίνεται ἡμῶν ὑπερβολὴ, ἀφορμὴν ἔχουσα γεγονότα ἐκ τῶν ὑστέρων.

(Παράρτ. «Ἐκκλῆσ. Ἀληθείας»).

φικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων. Οὐδέποτε δ' ὑπῆρξε τύπος ὁμο-
λογίας ἐπὶ τοσοῦτον ἀόριστος καὶ ἐλαστικός, ἐν τῷ ὁποίῳ
πᾶσα οἰαδίποτε φιλοσοφικὴ θεωρία νὰ εὐρίσκη εἴσοδον μετὰ
πολλῆς ἐλευθερίας καὶ εὐκολίας, ὅσον ἡ λουθηρανικὴ ὁμο-
λογία.

Τοιαύτη ἡ μεταρρυθμισ εἰσαχθεὶς ἐξ ἀπόψεως τῆς
θεμελιώδους τάσεως αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφικὴ θρησκεία ἐμ-
φανίζεται τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὸν τύπον χριστιανικῆς
ὁμολογίας, **ἀντιθέτου πρὸς τὸν καθολικισμόν.** Ἐπιζητεῖ
δι' ἑαυτὴν κατ' ἀρχὰς βάσιν καὶ θεμέλιον οὐχὶ εἰς ἀφηρημέ-
νας ἰδέας, οὐχὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς
ὑπερβολὰς ἄλλης θρησκευτικῆς ὁμολογίας. Καὶ διὸ ἐν τῇ πρὸς
τὸν καθολικισμόν ἀντιθέσει αὐτοῦ ἐγκεῖται κυρίως ὁ τε χαρα-
κτηρισμὸς καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ βᾶσις πάσης τῆς περαιτέρω ἱστο-
ρίας τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Ὁ καθολικισμὸς διεκρίθη καὶ διακρίνεται ἐπὶ καθαρῶς
ἐξωτερικῇ ἀντικειμενικῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντιλήψει, μ' ὅλον
ὅτι ἐν τῇ Δογματικῇ εἰς οὐκ ὀλίγα βεβαίως μόνον σημεῖα
ἀφίσταται τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας οἰκουμενικῆς Ἐκ-
κλησίας. Ὁ καθολικισμὸς ἀντελήθη τοῦ χριστιανισμοῦ
ἀπὸ πρακτικῆς, σκαιᾶς καὶ, δυνάμεθα εἰπεῖν, ὑλιστικῆς ἀπό-
ψεως. Παρ' αὐτῷ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετετρέπη εἰς βασι-
λείαν ἀνθρώπινον, ἡ δὲ χριστιανικὴ Ρώμη ὑπενθυμίζει τὴν
παλαιὰν ἐθνικὴν Ρώμην μετὰ τῶν κυβερνητικῶν αὐτῆς παρα-
δόσεων καὶ τῆς καθόλου ρυθμίσεως τοῦ βίου. Τὴν ἐκκλησια-
στικὴν ἱεραρχίαν μετέτρεψεν εἰς κυβέρνησιν μετὰ δικαιωμά-
των ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν ὑπνικῶν αὐτῆς καὶ ὑπὸ ἐν-
νοίαν σχεδὸν εἰδωλολατρικὴν. Ὡς ὑψίστη καὶ τελειωτικὴ τού-
του ἔκφρασις χρησιμεύει ὁ πάπας, ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας,
ὁ ἐξουσιάζων τῶν ἐθνῶν οἷω τρόπῳ πάλαι ποτὲ ἡ Ρώμη ἦρχε
totius orbis terrarum. Ὁ καθολικισμὸς ἐπῆρκει, καὶ μέχρι
τοῦ νῦν ἀκόμη ἐπαρκεῖ, εἰς τὸ θρησκευτικὸν τῶν πιστῶν αἰ-

σθημα δι' ἐξωτερικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἱεροτελεστιῶν,
μὴ ἀνταποκρινομένων πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ περιεχο-
μένου τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως. Ὁ καθολικὸς δὲν ἐνε-
δάθηνε διὰ τῆς σκέψεως εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ χριστιανι-
σμοῦ, οὐδὲν, τοῦλάχιστον, ἐξήγειρεν ἐν αὐτῷ τὸ ἐνδιαφέρον,
ὅπως ἐπιμείνη ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου περιεχομένου τοῦ
χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτος ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ὁ καθολικισμὸς κατὰ
τὸν μεσαίωνα. Ἡ μεταρρυθμισ τοῦ Λουθήρου, ἐν ἀντιθέσει
πρὸς αὐτὸν, σκοπεῖ, κατὰ τὰ φαινόμενα, νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ
δικαιώματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς σκέψεως, καὶ νὰ ἐκδιώξῃ
τὴν ἐξωτερικὴν καὶ σκαιὰν ἀντίληψιν. Ἄλλ' ἐν τῇ παραφορᾷ
αὐτῶν ὑπὲρ τῶν κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιρρήσεων οἱ με-
ταρρυθμιστὰι οὐδεμίαν καταλείπουσι θέσιν δι' οὐδὲν ἐξωτε-
ρικόν, ἀντὶ δὲ τῆς βίας καὶ καταπίεσεως εἰσάγουσι τὴν πλή-
ρη αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν, καὶ διανοί-
γουσιν εὐρὺ στάδιον εἰς τὴν καθαρῶς ἀτομικὴν καὶ αὐτόβου-
λον γνώμην. Παρίσταται ἄρα ὁ προτεσταντισμὸς τοιουτοτρό-
πως ὡς ἕτερος παπισμὸς, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλην μορφήν, μεταφε-
ρόμενος διπλοῦν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς προσώπου εἰς πάντας.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἀντίθεσις τοῦ λουθηρανισμοῦ πρὸς τὸν
καθολικισμόν διήκει δι' ὅλων τῶν καινοφανῶν θέσεων τῆς
τε κατηχίσεως καὶ τῆς δογματικῆς τοῦ Λουθήρου. Συμφῶ-
νως τῇ καθαρῶς ἐξωτερικῇ αὐτοῦ ἀντιλήψει, ὁ καθολικὸς δου-
λικῶς μόνον ἀντελήθη τῶν πρὸς τὸν Σωτῆρα σχέσεων αὐ-
τοῦ. Ἐμόρφωσε τὴν ἰδέαν ὅτι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ
Λυτρωτοῦ δὲν ὑπάρχει, οὔτε δύναται νὰ ὑπάρχη, ζῶν ἐσωτε-
ρικὸς σύνδεσμος· ἐσχηνάτισε τὴν πεποιθῆσιν ὅτι ὀφείλει τις
νὰ ἐξιλεῖ Αὐτὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ τοὺς
ἐπιγείους βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας, ὅτι ὀφείλει νὰ πληρῶνῃ
φόρους τῷ ἀντιπροσώπῳ Αὐτοῦ, νὰ προσφέρῃ θυσίας καὶ δῶ-
ρα, **καὶ οὐδὲν πλέον . . .** Περὶ τῆς ἀγάπης τῆς συνδεούσης
μετ' Αὐτοῦ τὸν λογικὸν κόσμον, περὶ τῆς κατὰ χάριν ἐσωτε-

ρικής μετ' Αὐτοῦ ἐπικοινωνίας ἐν πνεύματι οὐδὲν ἤκουσεν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἤκουσεν. Ἐξ ἐναντίας ὁ Λούθηρος περὶ τούτων μόνον κάμνει λόγον, καὶ μόνον περὶ τοῦ ἀοράτου τούτου πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρου μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνδέσμου ὁμιλεῖ, τὴν δὲ περὶ τοῦ ἐλευθέρου τούτου συνδέσμου τοῦ χριστιανοῦ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐννοίαν τίθησιν ὡς βάσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Περαιτέρω τῆς περὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας ἐννοίας οὐδὲν θέλει νὰ γινώσκῃ, ἐν ὀνόματι δ' αὐτῆς ἀπορρίπτει ριζιπῶν πᾶν τὸ ὀπωσδιπότε ἐναντιούμενον, προβάλλων ἐναντι τῆς ἐξουσίας τῆς ἱεραρχίας τὰ δικαιώματα τῆς προσωπικότητος ἐν ὅλῃ τῇ δυνατῇ εὐρύτητι.

Τὸ ἀτομικὸν συναίσθημα χειραγωγεῖ αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμῃ τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα, ὅτε τ. ἔ. ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ γεννᾶται ἢ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ παπισμοῦ καὶ καθολικισμοῦ ἀμφιβολία. Ἡ συναίσθησις τοῦ βάρους τῶν πνευματικῶν ἀγῶνων, τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀγίων, ἐν οἷς ἀπρονοήτως αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπέβαλεν, ἰδοῦ ἢ ἀφειρητρία ὄλων αὐτοῦ τῶν συλλογισμῶν, τῶν μορφωσάντων ἀκολούθως ὀλόκληρον θρησκευτικὸν σύστημα. «Δὲν γνωρίζω, λέγει ὁ ἴδιος ὑπὸ τὸ κράτος τῆς τοιαύτης συναισθήσεως, Θεὸν κολάζοντα καὶ ἐκδικούμενον . . . Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν εἶναι Θεὸς τῆς ἀγάπης» κτλ. Τοιοῦτοτρόπως φθάνει μέχρι τοῦ θεμελιώδους δόγματός του περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς ἀτομικῆς πίστεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς πάντα πνευματικὸν ἀγῶνα καὶ πᾶσαν σωματικὴν στέρνησιν, δόγματος, ἐξ οὗ, ὡς παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, ἀπορρέουσι κατ' ἀνάγκην πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοῦ λουθηρανισμοῦ χαρακτηριστικαὶ ιδιότητες.

Κατὰ ταῦτα ὁ προτεσταντισμὸς, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἐξεταζόμενος, παρίσταται ὡς ἄλλη τις φάσις, ἢ ἀντίστροφος, τοῦ καθολικισμοῦ. Ἄντὶ τῆς καθαρᾶς ἀντικειμενικότητος ἀνεφάνη ἐν αὐτῷ ἢ καθαρὰ ὑποκειμενικότης, ἢ ἀπεριόριστος καὶ μὴ ἐπιτρέπουσα μέσον ὄρον. Ἡ ὑποκειμενικότης αὕτη κατὰ τὴν

περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῆς ὄφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ μετασχηματισθῇ εἰς ἀποκλειστικότητα ἀτομικῆς σκέψεως, ἥτις πάλιν ἀπέκλειε πάντα χῶρον εἰς τὴν καθαρῶς θρησκευτικὴν ἀποψιν, καὶ μετέστρεφε τὴν μὲν θεολογίαν εἰς φιλοσοφίαν, τὴν δὲ χριστιανικὴν ἰδέαν εἰς πανθεισμὸν ἢ ἀνθρωποθεισμὸν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως, ἐὰν διὰ τὸν καθολικὸν ἢ Θεότης ὑπῆρξέ τι τὸ ἀπομακρυσμένον καὶ τὸ ἀποκρυπτόμενον διὰ τῶν ἐξωτερικῶν διατυπώσεων, τούναντίον διὰ τὸν διαμαρτυρούμενον αὕτη ἐγένετο τι ὑπεράγαυον ἐγγύς, παρέστη ἐν αὐτῷ τούτῳ, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ καὶ καρδίᾳ. Ἐὰν διὰ τὸν καθολικὸν ἢ ἰδία αὐτοῦ ἀτομικὴ συνειδήσις οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς πίστεως, διὰ τὸν διαμαρτυρούμενον τούναντίον αὕτη ἐκτίσαστο αὐθεντίαν καὶ κύρος ἀπεριόριστον, καὶ ἤρξατο νὰ «καλῇ τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα» ἐξομοιωθεῖσα πρὸς αὐτὴν τὴν Θεότητα. «Πᾶν τὸ ἀντικειμενικὸν ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἔλεγε μετὰ θλίψεως ὁ Νέανδερ, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἰδίας προτεσταντικῆς ὁμολογίας, ἡμεῖς ἀπερρίψαμεν· ἐνομίσαμεν ὅτι δυνατὴ ἦν καὶ ἐπαρκῆς μὲν ἢ ὑποκειμενικὴ θρησκεία, ἀλλ' ἠπατήθημεν».

Οὕτως ἐφρόνει καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος, καὶ σχεδὸν ὁμολογεῖ τὴν πλάνην του, — ὁ Λούθηρος, ὁ ἀρξάμενος μετ' ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ καταλήξας εἰς ἀμφιβολίαν, — ἄτε δὴ μὴ εὐρῶν ὁ ἴδιος εἰρήνην καὶ ἀνάπαυσιν ἐν τῷ ἀτομικῷ συναισθήματι, ὑπὲρ οὗ θερμῶς συνηγόρει. «Δυστυχῶς, ἔλεγεν οὗτος, δὲν δύναμαι νὰ πιστεύω σταθερῶς εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον λέγω ἐν τοῖς πρὸς τὸν λαὸν κηρύγμασί μου καὶ περὶ τοῦ ὁποίου γράφω ἐν τοῖς συγγράμμασί μου. Ὁ δὲ λαὸς φρονεῖ, βεβαίως, ὅτι καγὼ ὀλοψύχως πιστεύω εἰς τε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν, ἣν δίδω εἰς αὐτό»¹. Τοιοῦτον εἶνε τὸ πρότυπον ὅλου τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου καὶ πάσης

1. La reforme, son developpement interieur et les resultats qu'elle a produits dans le sein de la société Lutherienne. Par. I. Doellinger, tome troisieme. Caractère de Luther.

αὐτοῦ τῆς ἱστορίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὅ,τι συνέ-
δη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λουθήρου, τοῦτο ἐπανελήφθη κατόπι
ἐν σχέσει πρὸς ὀλοκλήρους προτεσταντικὰς κοινότητας.

Ἐφάνη εἰς τοὺς πολλοὺς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἔδωκε νέαν
ζωὴν εἰς τὴν κοινωνίαν, — ζωὴν πλήρη πνεύματος καὶ ἐλευ-
θερίας ἐνομίσθη, ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ὤθησε τοὺς λαοὺς εἰς
τὴν μετὰ ζήλου, ὑπομιμνήσκοντος τοὺς πρώτους τοῦ χρι-
στιανισμοῦ χρόνους, ἐπιστροφὴν πρὸς τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ
ἀποκεκαλυμμένην διδασκαλίαν, εἰς τὴν βαθεῖαν μελέτην καὶ
οἰκιοποίησιν αὐτῆς, καθ' ὃν χρόνον ἀπύλασεν αὕτη τού-
τους τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας τοῦ παπισμοῦ. Καὶ ὅμως ἐνο-
μίσθη μόνον οὕτω, καὶ οὕτω συνέβη τῶντι κατ' ἀρχάς. Ὅσον
δὲ περισσότερο ἀπεκαλύπτετο παρὰ ταῖς διαφόροις χριστιανι-
καῖς κοινωνίαις τὸ ἀνυπόστατον τῆς ὑπὸ τοῦ Λουθήρου κη-
ρυττομένης ἀρχῆς, ἐπὶ τοσοῦτον χιμαιρικὴ καὶ κενὴ ἀπέ-
βαινε ἡ ἠθικοθρησκευτικὴ ζωὴ τῶν λαῶν τοῦ προτεσταντικοῦ
κόσμου, μέχρις οὗ, τέλος, κατήντησεν εἰς πλήρη ἀμφιβολίαν
καὶ ἄρνησιν τῆς πίστεως.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν πραγματικὴν πορείαν τῆς
ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως τοῦ προτεσταντισμοῦ, καὶ ὑποδείξωμεν
τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ἐξελίξεως ταύτης.

Ἐν μέρει ἐλέχθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑφ' ἡμῶν τὸ εἰς τί
συνίσταται ἡ οὐσία τοῦ Λουθηρανικοῦ συστήματος. Τὸ ἀπαρα-
βίαστον τῶν δικαιομάτων τοῦ ἀτόμου ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ
ἐδάφους, — ἰδοὺ ἡ χειραγωγήσασα αὐτὸν ἰδέα. Ἄλλ' ὡς πρῶ-
τος κήρυξ τῆς ἰδέας ταύτης, ὁ Λούθηρος δὲν προέφθασεν
οὐδὲ ἠδυνήθη νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν ἐν μορφῇ ἀνταποκρινομένη
πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος. Οὐχὶ τὸ μεγαλεῖον ἀλλὰ τὴν
κατάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἔθηκεν ὁ
Λούθηρος ὡς βάσιν τοῦ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ
σφαίρᾳ τῆς πίστεως συλλογισμοῦ του. Αὐτὸς εἶπεν: «Ὁ
ἄνθρωπος εἶναι μέγας, διότι διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων

οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ, διότι ἔπεσεν οἰκτρῶς, διότι δι' αὐτὸν
ἐνεργεῖ ἡ Θεότης». Τοιαύτη ἡ ἔννοια τοῦ περὶ πτώσεως δόγ-
ματος αὐτοῦ, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ δόγμα τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς
τὸ ὅλον λουθηρανικὸν σύστημα. Καὶ προδήλως τὸ τοιοῦτον
ὑπῆρξεν ἤδη ἐν σημεῖον ἀντιφάσεως καὶ ἀσυνεπειίας ἐν τῇ
λουθηρανικῇ διδασκαλίᾳ, ἣν δὲ ἐν τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς
λουθηρανικῆς διδασκαλίας, τῶν ἀπαιτησάντων νέας σκέψεις
καὶ ἐπεξηγήσεις καὶ τῶν προμηνυόντων περαιτέρω ἐξέλιξιν
τοῦ λουθηρανισμοῦ.

Καὶ πραγματικῶς, τὸ περὶ τούτου ζήτημα ἐγένετο τὸ ση-
μεῖον τῆς ἀφετηρίας διὰ τὸν Σβίγγλιον καὶ τὸν Καλβῖνον, τὸ
ἐλαττήριον πρὸς μόρφωσιν νέας θρησκευτικῆς ὁμολογίας, ἀπο-
τελούσης νέον βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀνθρωποθεϊσμοῦ. Ὁ Σβίγγ-
γιος καὶ ὁ Καλβῖνος ἐμόρφωσαν τὸν ἐξῆς συλλογισμόν:
«Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔπεσε μέχρι τοσοῦτου, ὥστε διέφθειρεν
ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις, ἐὰν ἡ σωτηρία τελῆται ἄνευ οὐδε-
μιᾶς ἀπὸ μέρους ἡμῶν συμμετοχῆς, ἄρα τὴν αἰτίαν τοῦ διατί
οὐχὶ πάντες σώζονται, δεόν ν' ἀναζητήσωμεν ἐν αὐτῇ ταύτῃ
τῇ Θεότητι». Οὕτω, κατ' ἀνάγκην, ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ
ἐγεννήθη τὸ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ δόγμα, ὅπερ ἀποτελεῖ
τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς νέας ταύτης προτεσταντι-
κῆς ὁμολογίας. Τὸ δόγμα τοῦτο δυνάμει τῆς ἐσωτερικῆς αὐ-
τοῦ ἀντιφάσεως καὶ τῆς πρὸς τὴν μοιρολατρείαν φορᾶς, συνε-
πέφερε κατ' ἀνάγκην τὴν ἰδέαν τοῦ πανθεισμοῦ καὶ ἐπέβαλλε
τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως. Τοιου-
τοτρόπως δὲ ἡ νέα αὕτη προτεσταντικὴ ὁμολογία ἀποτελεῖ
μετάβασιν ἐκ τοῦ καθαρῶς θρησκευτικοῦ συστήματος τοῦ
Λουθήρου εἰς τὴν καθαρῶς φιλοσοφικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν.

Ταύτοχρόνως ἐν Ἀγγλίᾳ μορφοῦται νέος ὁμολογίας τύ-
πος, συγγενὴς τῷ λουθηρανικῷ καὶ τῷ τῆς μετερρυθμισμένης
Ἐκκλησίας, τῆς καλβινικῆς δηλονότι, τύπῳ, γνωστὸς δὲ ὑπὸ
τὸ ὄνομα ἀγγλικανισμὸς ἢ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Ὁ τύπος

οὗτος δὲν παρουσιάζει περαιτέρω συνέχειαν καὶ ἐξέλιξιν τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεισοδιόν τι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας τοῦ προτεσταντισμοῦ. Οὗτος προῆλθε κυρίως ἐκ τοῦ πόθου τῆς ἀπαλλαγῆς μὲν τοῦ βαρέως πράγματι πιέζοντος τὸν λαὸν παπικοῦ ζυγοῦ, τοῦ περιορισμοῦ δὲ τῶν ἄγαν ἐλευθέρων ἀρχῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμολογίας ταύτης εἶναι τὸ σύμμικτον καὶ ἀόριστον ἐν τε τοῖς δόγμασι καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει, ἢ συνένωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων μετὰ ἀφηρημένων καὶ ἐλευθεριαζουσῶν διατάξεων τῆς λουθηρανικῆς καὶ τῆς μετερρυθμισμένης ὁμολογίας.

Οὕτως ἐξεδηλώθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἢ ἀνάπτυξις τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν παρὰ ταῖς πρώταις προτεσταντικαῖς κοινότησιν. Ὁ Λουθηρος παρεδίδου μὲν ὀλοτελῶς τὸν ἄνθρωπον τῇ Θεότητι, ἀνέπτυσε τὴν περὶ ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰδέαν, καὶ τὰ πάντα ἀνέθετεν εἰς τὴν θείαν Χάριν, ὡς ἀποτέλεσμα ὅμως προέκυψε ἢ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς Θεότητος, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τοῦτο τρανῶς ἐξεδηλώθη ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς μετερρυθμισμένης ἢ καλβινικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις κατ' ἀνάγκην ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ.

Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἐξεδηλώθη καὶ διπυκρινίσθη ἡ λουθηρανικὴ αὕτη ἀρχὴ παρὰ ταῖς μικραῖς προτεσταντικαῖς κοινότησι ταῖς μᾶλλον ἐλευθεριαζούσαις. Καὶ ὅπως ἐννοήσῃ τις πᾶσαν τὴν ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἐπίδρασιν τοῦ Λουθήρου, ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ αὐτὸν ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συμβολικῶν βιβλίων τῶν λουθηρανῶν. Αἱ ἰδέαι αὐτοῦ ἀπέδοσαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν σκέψιν, καὶ ἐγέννησαν πληθὺν ἄπειρον ποικίλων καὶ διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων ὁμολογιῶν καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, πάντων ἐν τῷ αὐτῷ δικαίωματι δυναμένων νὰ ὀνομάζωσι τὸν Λουθηρον κοινὸν αὐτῶν πατέρα.

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν πρώτων, τουτέστι τῶν θρησκευτικῶν

διδασκαλιῶν τῶν προτεσταντικῶν μικροαιρέσεων. Ἐν αὐταῖς εὐρίσκομεν δύο τάσεις. τὴν ἰδανικὴν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν, τοὺς δύο τούτους πόλους περὶ τοὺς ὁποίους ἀενάως φέρεται ἢ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, τὰ δύο ἅκρα, τὰ ὅποια αἰωνίως διαδέχονται ἀλλήλα ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σκέψει. Ἰδανικὴ τάσις ἐν τῇ θρησκείᾳ εἶνε ὁ μυστικισμὸς, ἀντίθετος πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπέρχεται ὁ ἄκρος θετικισμὸς ἢ ὁ ὀρθολογισμὸς. Καὶ ὁ μὲν, καὶ ὁ δὲ ὑποτιθέασιν ὡς βάσιν τὴν νέαν προτεσταντικὴν ἀρχήν. Ὁ ἀρχαῖος μεσαιωνικὸς μυστικισμὸς προσλαμβάνει νέαν ὄθησιν ἐκ τῆς ἐννοίας περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐν ἐπιγνώσει πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς πίστεως καὶ, προβαίνων ἀκόμη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἐνοικίζει τὸν Χριστὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ δίδωσιν, ἐνταῦθα εἰσέτι ἐπὶ τῆς γῆς εὐρισκομένῳ, ἄμεσον εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσοδόν· ἐνὶ λόγῳ, ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν τῆς αὐτοθεοποιήσεως, τοῦ ἀνθρωποθετισμοῦ. Τὸ ἔργον, ὡς πάντοτε συμβαίνει, ἀρχεται δι' ἐκδηλώσεων ὀλιγώτερον εὐρέων καὶ ὀλιγώτερον περιεκτικῶν. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀναβαπτισταὶ καὶ οἱ Μεννονῖται κάμνουσι καθαρῶς **πρακτικὴν** ἐφαρμογὴν τῆς ἰδέας τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀπαιτοῦντες ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς πίστεως· κατ' ἀρχὰς ὁ Σπένερ καὶ οἱ Πητισταὶ ἀπαιτοῦσι μόνον προσοχὴν πρὸς ἑαυτὸν καὶ εἰσδύσιν εἰς τὸ ἴδιον πνεῦμα καὶ τὸ αἶσθημα. Ἄλλ' ἰδοὺ ὅτι ἀναφαίνονται ἤδη καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς εἰσδύσεως ταύτης: οἱ μυστικισταὶ βλέπουσιν οὐράνιον φῶς καὶ οὐράνιον Χριστόν. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ οὐρανόθεν Χριστοῦ γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κοινὴ, ὅλον ἐν εὐρυτέρα, καὶ συγχέεται ἐπὶ τέλους μετὰ τῆς ἰδέας αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ παραδοξότερος πάντων τῶν κατὰ καιροὺς ὑπαρξάντων θεοσόφων, ὁ Ἐμμανουὴλ Σουέδενβωργ, προὔχώρησε μέχρι τοῦ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν ὅτι Θεὸς, ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ φύσιν, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶδε διὰ τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ

τὴν μεταβολὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς Θεότητα . . . Αἱ μυστικιστικαὶ αὐταὶ τάσεις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προτεσταντισμοῦ εὔρον ἀπύχνημα καὶ μεταξὺ τοῦ καθολικοῦ κόσμου, ὅπου καὶ γίνονται ἀφορμὴ πρὸς μὸρφῶσιν ἰδιορρυθμῶν σωματείων μυστικιστῶν, συγχεομένων μετὰ τῶν τῆς μασσονίας. Κατ' ἀντίθετον ὅμως διεύθυνσιν, τοῦ προτεσταντισμοῦ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὑπερήφανον διὰ τὴν κατὰ τῆς παραδόσεως νίκην αὐτοῦ, δημιουργεῖ βαθμυδὸν ἀντιθέτους τῷ μυστικισμῷ τύποις ὁμολογίας, ἐν οἷς ὁ ὀρθολογισμὸς προσλαμβάνει ὄψιν θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος αἰσθημα, ἀποκροῦον πᾶσαν ἰδέαν περὶ τῆς ἀνάγκης ἐξωτερικῶν μέσων ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ταύτην καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θείου, καίπερ δὲ ἀναχωροῦν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου, ἐξ οὗ καὶ ὁ μυστικισμὸς, ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς αὐτὸν ἀποχωρίζει αὐστηρῶς τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Οὐχ ἦττον, τὸ ἀποτέλεσμα παρ' ἀμφοτέροις παραμένει τὸ αὐτὸ, ἢ αὐτὴ δηλονότι περὶ ἀνθρώπου ἔννοια, ὡς τοῦ ἐσχάτου τέλους καὶ σκοποῦ πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἡ ὀρθολογιστικὴ αὐτὴ τάσις ἀρχεται ἀναλύουσα τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ μὴ ἀνευρίσκουσα ἐν αὐτῇ, συμφῶνως πρὸς τὴν ὀρθολογιστικὴν ἀποψίν της, οὐδὲν ἕτερον, εἰμὴ ὅ,τι εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ, συμπεραίνει ὅτι ὁ ἀνθρώπος ζῆ μόνος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, καὶ ὅτι πέραν τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ λογικοῦ οὐδεμία τις ἄλλη ὑφίσταται ἀποκάλυψις. Τοιοῦτος ὁ θρησκευτικὸς ὀρθολογισμὸς τῶν Σωκλιανῶν, τοῦ Οὐγου Γροτίου μετὰ τῶν Ἀρμενιανῶν καὶ λοιπῶν.

Ἄλλ' ὅ,τι ἡμισυνειδήτως μόνον ἐπεδίωξαν αἱ διάφοροι προτεσταντικαὶ ὁμολογίαι, ὅ,τι συγκεχυμένως ὑπεδείκνυον αἱ ἀόριστοι καὶ φαντασιώδεις τῶν μυστικιστῶν θεωρίαι, εἰς ὅ,τι ὁ θρησκευτικὸς ὀρθολογισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν ἐκφράσιν, τοῦτο ἐξεφράσθη μετ' ἀποτροπαίας σαφηνείας ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι τοῦ προτεσταντισμοῦ· δυνάμεθα δὲ ἀνευ ὑπερβολῆς νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ Λου-

θηρανικὸν σύμβολον πίστεως (credo), τὸ περικλεῖον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀνθρωποθεϊστικὴν ἰδέαν, οὐδαμοῦ εὔρε δι' ἑαυτὸ τσαύτην συμπάθειαν καὶ οὐδαμοῦ ἔτυχε τόσον πλήρους ἀναπτύξεως, ὅσον ἐν τῇ ἰδανικῇ γερμανικῇ φιλοσοφίᾳ. Παρ' αὐτῇ ἐν ὀνόματι τῆς νέας Λουθηρανικῆς ὁμολογίας μορφοῦνται ὀλόκληροι κόσμοι, ἐν ὀνόματι αὐτῆς γίνεται ἡ συνένωσις μετ' αὐτῆς τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς, καὶ δυνάμει τῆς ξηρᾶς λογικότητος μετατρέπεται τὸ πεπερασμένον εἰς ἄπειρον. Ἡ φιλοσοφικοπροτεσταντικὴ αὕτη τάσις ἐξελίσσειται ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς προτεσταντικῆς ἰδέας παρὰ ταῖς ἦδη ὑποδειχθείσας μικροαιρέσεσιν,—ἀρχεται δὲ ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα καὶ καταλήγει μέχρι τοῦ Φέιερβαχ.

Τ' ἀποτελέσματα τῶν φιλοσοφικῶν τούτων θεωριῶν δὲν ἔμειναν ἀνευ ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς προτεσταντικῆς ὁμολογίας, ἀλλ' ἐφηρομόσθησαν, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν θεολογικῶν ἐρευνῶν. Ἐκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα γεννᾷ σειρὰν ὅλων τῶν οὕτω καλουμένων νεολόγων, οἵτινες καὶ εἰσάγουσι τὰς φιλοσοφικὰς αὐτῶν θεωρίας εἰς τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἡ σειρὰ αὐτῶν ἀρχεται ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Σέμμελερ, ἰδιαίτερος δὲ περιώνυμοι ἀθληταὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου ἐφάνησαν ὁ Βάουρ καὶ ὁ Στράους. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἀγία Γραφή ἐν χερσὶ τῶν νέων τούτων λουθηρανῶν θεολόγων παρουσιάζεται ὑπὸ νέαν ὄψιν καὶ ἔννοιαν. Πρὸς μεγάλαν ἐκπληξίν καὶ ἀγανάκτησιν τῶν πιστευόντων ἔθεσαν αὐτὴν ἐν τῇ αὐτῇ σχεδὸν γραμμῇ, ἐν ἣ καὶ τὸν Ὀμηρον, τὸν Ιησὺν καὶ τὴν Μαθαβαράταν. Οἱ νέοι θεολόγοι ἐδογματίσαν, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι μυστήρια ἀκατάληπτα εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, δὲν ὑπάρχουσιν ὑπερφυσικὰ φαινόμενα κ. τ. τ.

Τοιοῦτοτρόπως, ἡ καθαρῶς θρησκευτικὴ διδασκαλία συγχέεται μετὰ τῆς νεωτέρας φιλοσοφικῆς τοιαύτης, ὡς ἀποτε-

λεσμα δὲ καὶ ἐκφανσις τῆς συγχύσεως ταύτης παρουσιάζεται ἢ νέα ἐλευθέρη Ἐκκλησία, ἢ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ρόγγε καὶ ὀφείλουσα τὴν προέλευσιν αὐτῆς εἰς τὸν νεολογισμόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἄλλ' ἢ φιλοσοφία ὑπὸ τὸ ὄνομα θρησκείας καὶ ἀπόπειρα πρὸς διάδοσιν τοῦ ὀρθολογισμοῦ εἰς τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἤρριξε τὸ κίρυγμα αὐτῆς διὰ τῶν λόγων, ὅτι ἀποκάλυψις δῆθεν δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶνε ἀπλῶς λόγος περὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι ἐν τούτῳ δῆθεν συνίσταται ὅλη αὐτοῦ ἡ σημασία. Ἡ τάσις αὕτη φηροεῖ, ὅτι ἐνεκαίνισε τὴν ἐορτὴν τῆς προσόδου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον, ἐν τῷ ἐτέρῳ ἄκρῳ τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου, ἐν τοῖς μᾶλλον ἀπομακρυσμένοις ὄρισις αὐτοῦ, ἐν τῷ Νέῳ Κόσμῳ, ἐκ τῶν ἰδίων τοῦ προτεσταντισμοῦ κόλπων ἀναφαίνεται ἡ τῶν Μορμόνων αἵρεσις ὑπὸ χαρακτηριστῆρα ἐτι σκαιότερον καὶ μᾶλλον ὑλιστικόν. Κηρύττουσα διδασκαλίαν ἀξίαν τῶν χρόνων τῆς εἰδωλολατρείας (τὸ περὶ πολυγαμίας δόγμα) ἀπορρίπτει ὄχι μόνον τὰ χριστιανικὰ δόγματα ἀλλὰ καὶ αὐτὰς ἐτι τὰς ἠθικὰς βάσεις.

Οὕτω μέχρι τέλους ἐξηντλήθη τὸ περιεχόμενον τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὁ δὲ προτεσταντικὸς κόσμος μετ' ἐκπλήξεως εἶδεν ὅτι ἀνεπαισθήτως μετεφέρθη ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς πίστεως εἰς τὸ ἐδαφὸς τῆς ἀπιστίας. . . Ἐγεννήθη τότε πόθος πρὸς ἀντίπραξιν κατὰ τῆς ἀπιστίας, πρὸς ἀντενέργειαν κατὰ τοῦ ἀρνητικοῦ πνεύματος. Καὶ ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐγένετο καταφανὴς ἐν πάσαις ταῖς προηγηθείσαις τάσεσι ταῖς ἐξ ἴσου ἀποκλινούσαις πρὸς τὸν ἀνθρωποθεϊσμόν. Αὕτη ἐξεδηλώθη ἐν τε ταῖς πρώταις προτεσταντικαῖς αἱρέσεσιν, καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις τοιαύταις, ἐτι δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεολογικῇ ἐν Γερμανίᾳ ἐπιστήμῃ, ὡς ἐξῆς:

Ἐν ταῖς ἀρχηγόνοις προτεσταντικαῖς κοινότησιν ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐξεδηλώθη διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἔνωσιν τῶν

θρησκευτικῶν ὁμολογιῶν, λουθηρανικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ μετερυθμισμένης ἀφ' ἑτέρου. Τὸ περὶ τούτου ζήτημα ἠγέρθη ἥδη ἀπὸ τοῦ 1818. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐνωτικῆς ταύτης κινήσεως εἶναι εὐνότος. Ἐνωσις τῶν δύο προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν, ἐξ ὧν ἡ μία εἶνε περαιτέρω τις τῆς ἑτέρας ἐξέλιξις, σημαίνει συγκράτησιν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ καὶ ταῖς βάσεσι τῆς ἐλαστικῆς τοῦ προτεσταντισμοῦ δυνάμεως, πρὸς δὲ ἄρσιν καὶ ἐξαφάνισιν ἐν αὐτῷ τῷ σπέρματι τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, ἀναποφεύκτως ὀδηγοῦσιν εἰς τὸν ὀρθολογισμόν, καὶ τέλος συνασπισμὸν ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου πρὸς νέαν διοργάνωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἔνωσιν καὶ ταύτοχρόνως αὐτῇ, ἀνεφάνη καὶ ἄλλη σκέψις, ἡ σκέψις περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως τῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν πνεῦμα, καὶ περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν λειτουργικῶν τύπων εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ἀφηρημένων τοιούτων τοῦ προτεσταντισμοῦ κ. τ. π. Τὸ περὶ τούτου ζήτημα, καθὼς καὶ τὸ περὶ ἐνώσεως, εἰσέτι δὲν ἐλύθη ὀριστικῶς καὶ δὲν διεσαφηνίσθη ἐπαρκῶς. Οὐχ ἦττον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλκύει εἰς ἑαυτὸ πλείστας συμπαθείας καὶ γεννᾷ τάσιν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν σημερινῶν ξηρῶν τύπων τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Παρὰ δὲ ταῖς μυστικίζούσαις προτεσταντικαῖς κοινότησιν ἢ κατὰ τῆς προτέρας ἀρχῆς ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη διὰ τῆς αὐτῆς τάσεως πρὸς ἐπαναφορὰν τοῦ ἀρχαίου βίου τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς συγχρόνου τῆς ἀνθρωπότητος καταστάσεως. Ἡ τῶν Ἰρδιγγιανῶν αἵρεσις, ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐμφανισθεῖσα, θέλει νὰ πείσῃ τοὺς πάντας, ὅτι ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτῆς κοινότητι ἐκδηλοῦνται τὰ αὐτὰ θαυματουργικὰ χαρίσματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Τὰ μέλη αὐτῆς ἰσχυρίζονται ὅτι γίνονται κάτοχοι τοῦ χαρίσματος τῶν γλωσσῶν, καθ' ὃν τρόπον τοῦτο συνέβαινε κατὰ τοὺς

ἀποστολικούς τῆς Ἐκκλησίας χρόνους, ὅτι διενεργοῦσι θαύματα, καὶ λαλοῦσι κατ' ἔμπνευσιν. Ἡ ἐμφάνισις μιᾶς τοιαύτης κοινότητος ἐν τῷ προτεσταντικῷ κόσμῳ χρησιμεύει ὡς ἀπόδειξις ἀφ' ἑνὸς τῆς μεταβολῆς ἐκείνης, ἥτις λαμβάνει χώραν καθ' ὅλους αὐτοῦ τοὺς κύκλους, ἐν σχέσει πρὸς τὰ τελευταῖα πορίσματα τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τῆς μεταστροφῆς δηλονότι ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικότητος πρὸς τὰς ἱστορικὰς βάσεις τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Οἱ δὲ νέοι μυστικισταί, οἱ Ἰρβιγγιανοί, οὐδὲν λέγουσι παρόμοιον πρὸς τὰ τῶν Κουακέρων καὶ τῶν Μεθοδιστῶν, οὔτε περὶ οὐρανοῦ Χριστοῦ, οὔτε περὶ ἐσωτερικοῦ φωτός· οὔτοι εἰσιν ἀπερροφημένοι μόνον ὑπὸ τοῦ ὄνειροπολήματος τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ βίου τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας μετ' ἀποστόλων, προφητῶν, διδασκάλων καὶ λοιπῶν, ἐν δὲ τῇ χιμαιρικῇ ταύτῃ τάσει, συννηωμένη μετὰ τῆς πεποιθήσεως περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν θαυμάτων, τῶν διῆθεν τελουμένων παρ' αὐτοῖς, ἐκφράζεται ἡ μυστικιστικὴ ὀργάνωσις τῆς νέας αἰρέσεως, τῆς μεταδοθείσης ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἐξ ἄλλου, ἡ νέα αὕτη αἵρεσις εἶνε ἡ ἀποτομωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα κατὰ τοῦ νεωτέρου ὀρθολογισμοῦ διαμαρτύρησις, εἶναι ὁ θλιβερώτερος τῆς πίστεως στόνος ἐπὶ τῇ θεᾷ τῶν ἐκ τῆς σκέψεως προελθουσῶν ἀνατροπῶν καὶ ἐρηνώσεων. Οἱ Ἰρβιγγιανοὶ θέλουσι διὰ τοῦ ὀφθαλμοφανεστέρου τρόπου ν' ἀποδείξωσι τῷ ἀπιστοῦντι κόσμῳ ὅτι ἡ ἀποκάλυψις δὲν εἶνε χίμαιρα, ὅτι τὰ θαύματα τὰ ὅποια ἀναφέρονται ἐν τῇ Γραφῇ δὲν εἶνε ποσῶς φαντασμαγορίαι ἢ αὐταπάται, ὅτι δὲ πάντα ταῦτα παρατείνονται ἀκόμῃ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τὰ ὄμματα πάντων.—«Ἐρχου καὶ ἴδε»—λέγουσιν οὗτοι τοῖς προσπλήντοις αὐτῶν καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

Τέλος, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ, ἥτις μέχρι τοῦδε μετέφερεν ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐδάφους τὰ συμπεράσματα τῶν φιλοσόφων τῶν νεωτέρων χρόνων, παρουσιάσθη ἡ

αὐτὴ μετατροπὴ καὶ ἐπάνοδος εἰς τοὺς ἀρχαίους τύπους. Ἐνταῦθα, ἡ ἀναδρομικὴ αὕτη κίνησις ἐξεδηλώθη ἐν τῇ τάσει πρὸς εἰρήνευσιν μετὰ τῆς ἀποκαλύψεως κατόπιν μακροχρονίου ἔχθρας καὶ διαστάσεως. Ἡ νέα αὕτη θεολογία, ἡ κληθεῖσα *vermittelnde*, τουτέστι μεσάζουσα μεταξὺ ὀρθοῦ λόγου καὶ θείας ἀποκαλύψεως, ἐγεννήθη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Σλαερμάχερ, ἐν ταῖς ἡμέραις δ' ἡμῶν παρίσταται ὡς ἡ κυριαρχοῦσα τάσις ἐν τῇ γερμανικῇ θεολογίᾳ.

Τοιαύτη, ἐν τῇ συνοπτικωτέρᾳ αὐτῆς ὄψει, ἡ πορεία τῆς ἐξελίξεως τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν. Ἐκάστη τῶν προαναφερθεισῶν φάσεων ὑποδιαίρεται, ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῆς, εἰς πλῆθος ἄλλων μερικωτέρων ὑποδιαίρέσεων.

Μεταβαίνομεν τώρα εἰς τὴν λεπτομερεῖ ἐπισκόπησιν ἑνὸς ἐκάστου ἰδιαιτέρως τύπου ὁμολογίας τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀκολουθίᾳ.

Β'.

Ὁ Λουθηρανισμὸς.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ὅλη ἡ λουθηρανικὴ δογματικὴ χρησιμεύει ὡς ἐκφρασις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς προσωπικῆς συναισθήσεως ἐπὶ τῶν ἀφορώντων τὰ πιστευτέα καθόλου. Παρατηρήσαμεν ὡσαύτως ὅτι τὴν ἰδέαν περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς προσωπικότητος ὁ Λούθηρος βασιίζει οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ μεγαλείου αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπὶ τῶν δώρων τῆς θείας Χάριτος, καὶ ὅτι μόνον δυνάμει τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως καὶ διασαφήσεως τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν τὰ δῶρα ταῦτα τῆς θείας χάριτος συνταντίζονται μετὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς δὲ καὶ ὅτι ἐκ τῆς κατὰ Λούθηρον μηδαμινότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀνεπαισθή-

τως προκύπτει τὸ ἄμετρον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων μεγαλεῖον. Ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνομεν καὶ αὖθις νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἡ λουθηρανικὴ ὁμολογία κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ὑπερμαχεῖ πραγματικῶς τῶν δώρων τῆς θείας χάριτος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν καθολικισμόν, ὅπου, ὡς ἐφρόνει ὁ Λούθηρος, ἐλνσημονοῦντο ταῦτα, καὶ, προκειμένου περὶ τοῦ ἔργου τῆς θείας ἀπολυτρώσεως, ὡς κύριος παράγων ἀνεγνωρίζετο αὐτὸς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. Τοῦτο ὅμως εἶνε ἀπλῶς ὀπτικὴ ἀπάτη· κατ' οὐσίαν, ὁ λουθηρανὸς, ὑπερμαχῶν τῶν δώρων τῆς θείας χάριτος, ὑπερεμάχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ μόνου, —διότι μετέφερε τὰ δῶρα ταῦτα ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προσωπικότητος. Καθ' ὅσον ἀνεπτύσσετο ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἀπαιτήτου τῆς ἐσωτερικῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπικοινωνίας, ἡ ἰδία ἑαυτοῦ προσωπικότης ἐξυψοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, ἕως οὔ, τέλος, κατέστη αὕτη ὄν, τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνον καὶ αὐτεξούσιον. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι τὸ ὅτι ὁ λουθηρανὸς τὴν ἐπικοινωνίαν ταύτην ἐνόει ὑπὸ τὴν ἀφηρημένην ἐννοιαν, **ἰδανικῶς**, χιμαιρικῶς.

Ποῦ δὲ ἐγκείται τὸ σημεῖον τῆς ἀφετηρίας τοῦ συστήματος τούτου, ποῦ τὸ θεμελιῶδες ἐκεῖνο τοῦ λουθηρανισμοῦ δόγμα, ἐξ οὔ, ὡς ἀπὸ θεμελιώδους ἀρχῆς ἀπορρέουσι πάντα τ' ἄλλα, καὶ ἐν ᾧ ἡμεῖς θὰ ἰδυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν τὴν κυριωτέραν ἐκφρασιν τῆς ἰδέας ἐκείνης, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος ἐν τε τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ἐν τοῖς νῦν λεγομένοις;

Ἐν τοῖς ἡμετέροις θεολογικοῖς συστήμασι, τοῖς πραγματευομένοις περὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν τῶν λουθηρανῶν συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν τάξιν ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν δογματικῶν ἔργων, τοιοῦτό τι σημεῖον οὐδαμοῦ ὑποδεικνύται. Καὶ οἱ καθολικοὶ θεολόγοι δὲ ἐσχάτως μόλις, καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μοίλλερ, ἐπελάδοντο τῆς ἀναζητήσεως τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς τοῦ λουθηρανισμοῦ. Αὐτοὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι μόλις κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀντελή-

φθῆσαν τῆς ἀρχῆς ταύτης. Πρῶτερον ἐσφαλμένως ἀνεγνώριζον ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῶν τὴν περὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς τῆς μόνης πηγῆς τῆς πίστεως, διδασκαλίαν αὐτῶν.

Ἦδη παρ' αὐτῷ τῷ Λουθήρῳ καὶ τῷ Μελάγχθονι, μεθ' ὅλον τὸ εἰσέτι ἀσυστηματοποιήτον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, καθαρῶς ἐξεδηλώθη ἰσχυρὰ κλίσις πρὸς ἐν κύριον σημεῖον, πρὸς μίαν θεμελιώδη ἀρχὴν. Τοῦτο τὸ σημεῖον κατὰ προτίμησιν ἐτόνισαν καὶ οἱ Ἑλβετοὶ μεταρρυθμιστὰι Σβίγγλιος καὶ Καλδίνος. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σημεῖον τοῦτο, τὸ ἀποτελοῦν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λουθηρανισμοῦ, εἶνε ἡ διδασκαλία περὶ «τῆς ἐκ πίστεως δικαιοσύνης». Ἐν τῇ γνωστῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο «ἐπιτραπέζιῳ ὁμιλίᾳ» αὐτοῦ ὁ Λούθηρος διετύπωσε τὸ ἀκόλουθον ἀξίωμα: «Ἄν ποτε ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία ἡμῶν καταδειχθῇ ἀνυπόστατος, τότε ἅπαν τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως καταρρέει». Ἐτι δ' εὐκρινέστερον γίνεται περὶ τούτου λόγος ἐν τοῖς ἄρθροις τῆς Σμαλκάλδης¹: «id præcipium est ut fide una justificiemur» (τ. ἔ. τοῦτο εἶνε τὸ κύριον ὅπως δικαιώμεθα διὰ μόνης τῆς πίστεως).

Τί δὲ νοεῖται ὑπὸ τὴν «διὰ τῆς πίστεως δικαιοσύνην»; Περιέχεται ἄρα γε ἐν τῇ ἐκφράσει ταύτῃ ἡ ἐννοια, ὅτι οἱ μεταρρυθμιστὰι ὀλοσχερῶς ἀπαρνοῦνται τὰ καλὰ ἔργα; Ἄλλ' ἦδη ἐν τῇ Αὐγουσταίᾳ Συνελεύσει ὁ Μελάγχθων ἀντιπαρετήρησε τοῖς παπισταῖς, ὅτι ἀδίκως οὗτοι ἀποδίδουσιν εἰς

1. Σ. Μ. Τὰ «Ἄρθρα τῆς Σμαλκάλδης» (Articuli Smalcaldici) εἶνε ἐν τῶν κυριωτέρων συμβολικῶν βιβλίων τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας. Ὀνομάσθησαν δ' οὕτω τὰ δογματικὰ ταῦτα ἄρθρα ἐκ τῆς πόλεως Σμαλκάλδης, ἐν ᾗ ὑπεγράφησαν παρὰ πολλῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων τῷ 1537. Ἐν τοῖς ἄρθροις τούτοις ὁ Λούθηρος καταπολεμεῖ κυρίως τὴν παπικὴν ἐξουσίαν. Ὡς πρὸς τὸ κυρίως δογματικὸν μέρος τὰ ἄρθρα ταῦτα εἰσὶν ὅμοια πρὸς τὸ ἕτερον κύριον συμβολικὸν βιβλίον τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας—τὴν Αὐγουσταίαν Ὀμολογίαν (ἐκ τῆς πόλεως Augusta, νῦν Augsburg).

(Παράρτ. «Ἐκκλῆσ. Ἀληθείας»)

τούς λουθηρανούς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀναγκαιότητος τῶν καλῶν ἔργων. Ὁ αὐτὸς δέ, ὡς καὶ ὁ Λούθηρος, ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν οὐχὶ ἅπαξ ἐπαναλαμβάνουσι τοῦτο καὶ γράφουσιν ὁλοκλήρους εἰδικὰς πραγματείας περὶ τῆς σημασίας τῶν καλῶν ἔργων. Τί λοιπὸν σημαίνει, ἐρωτῶμεν καὶ πάλιν, ἡ αἰνιγματώδης αὕτη τῶν μεταρρυθμιστῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος διδασκαλία περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς πίστεως ἄνευ τῶν ἔργων;

Ἐνταῦθα βοηθεῖ καὶ αὐθις ἡμᾶς ἡ μεταξὺ τοῦ λουθηρανισμοῦ ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀφ' ἑτέρου ἐνυπάρχουσα ἀντίθεσις. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη διευκρινίζει ἡμῖν τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Ὁ Λούθηρος κατεξάνεσθι κατὰ τῶν παρατηρουμένων τότε ἐν τε τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ ἐκδιασμῶν καὶ πιέσεων.—Ἐν τῷ καθολικισμῷ ἐνεῖδεν οὗτος τὴν διδασκαλίαν περὶ δικαιοσύνης οὐχὶ δυνάμει τῆς ἀξιομισθίας τοῦ Λυτρωτοῦ, οὐχὶ δωρεὰν—*gratis*—ἀλλὰ μόνον δυνάμει τῶν ἠθικῶν ἄθλων ἐκάστου, δυνάμει τῶν καλῶν ἔργων. Τῷ ἐφάνη ὅτι ἐκεῖ ὁ πιστὸς δουλεύει τῷ Χριστῷ ὡς μισθωτῆς. Καί ἐν μέρει εἶχε δίκαιον. Ἐν τῷ καθολικισμῷ, πράγματι, ἡ ἰδέα περὶ τῶν ἀξιομισθίων τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐξησθένει ὑπὸ τὴν ἐπίρρειαν τῆς ἄλλης ἐκείνης διδασκαλίας περὶ σωτηρίας *ex opere operato*. Ἐν τῷ καθολικισμῷ ἐκπλαταί ἐρριζώθη ἡ ἰδέα τοῦ Πελαγίου περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀγαθῶν ἔργων, ἰδέα, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρ' αὐτῷ τῷ Πελαγίῳ ἐνυπῆρχεν ἡ ἄρνησις καὶ αὐτοῦ τοῦ περὶ πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων δόγματος. Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐξηγέρθη ἐναντίον τῆς πλάνης ταύτης τοῦ Πελαγίου, ἀλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου δὲν ἐξετιμῆθη καὶ δὲν κατενοήθη προσκόντως ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις. Χωρὶς νὰ καταρρίπτῃ τὸ περὶ πτώσεως δόγμα, ὁ καθολικισμὸς, συμφώνως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν αὐτοῦ καὶ δικανικὸν

ὄργανισμὸν, ἐξησθένει τὴν σημασίαν τῶν ἀξιομισθίων τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ἦδὼν ὁ Brodverdin παρεπονεῖτο, λέγων ὅτι σύμπας σχεδὸν ὁ καθολικὸς κόσμος μετὰ τὸν Πελάγιον παρεσέρθη εἰς τὴν πλάνην τούτων (*totus fere mundus Catholicus post Pelagium in erroren abiit*). Αἱ ἡμιπελαγιστικαὶ θεωρίαι ὑπῆρξαν ἐν ἰσχύϊ ἰδίως μεταξὺ τῶν σκωττιστῶν (ὄπαδῶν τοῦ Δούνσου Σκῶττ) καὶ τῶν φραγκισκανῶν, οἵτινες εἶχοντο νεοπλατωνιστικῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν. Αἱ θεωρίαι αὗται παρουσιάζονται καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ ἐριδι τῶν Ἰανсениστῶν μετὰ τῶν Ἰησουϊτῶν, τῶν ὑποστηριζόντων τὸν ἡμιπελαγισμὸν, ὡς δόγμα μᾶλλον συμβιβαζόμενον πρὸς τὰς πρακτικὰς αὐτῶν ἀρχὰς καὶ τὸν τρόπον τῆς δράσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐμφανίζεται, τέλος, καὶ ἐν τῷ νέῳ δόγματι περὶ «ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεομύτητος», ἀφοῦ τὸ δόγμα τοῦτο ἐπιτρέπει νὰ δεχθῆ τις ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων δύναται ν' ἀπελευθερωθῆ τοῦ προπατορικῆς ἀμαρτήματος. Ἴδου ἐναντίον τίνος διδασκαλίας ἐξάνεσθι ὁ Λούθηρος, καὶ, περιπίπτων εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, ἠθέλησε νὰ εἴπῃ, ὅτι οὐδὲν ἐξωτερικὸν μέσον ἔχει σημασίαν τινὰ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, ὅτι τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν σώζουσαν θεῖαν χάριν. Ἀντιπαραβάλλει τὰ ἔργα πρὸς τὴν πίστιν, ὡς ἀρχὴν **ἐξωτερικὴν** καὶ **τυπικὴν**, πρὸς ἀρχὴν **ἐσωτερικὴν** καὶ **ἐλευθέραν**. Τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ταύτην ἐκφράζει ὑπὸ μορφὴν δογματικὴν, ἀδεξίως καὶ ἐσφαλμένως ἐπωφελοῦμενος τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου περὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἔργων τοῦ νόμου πρὸς τὸν νόμον τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ οὕτως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων, ὁ Σβίγγλιος καὶ ὁ Καλδῖνος ἐκήρυττον τὴν δικαιοσύνην διὰ τῆς πίστεως ἄνευ ἔργων ἢ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἔργα, διὰ τούτου ἠθέλον νὰ εἴπωσιν ἀπλῶς, ὅτι τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς

πνευματικῆς ἀρχῆς, ἣν δὲν ἐνόησεν ὁ καθολικὸς κόσμος. Τῷ ὄντι, ἐκ τοῦ ὅτι πράττω, λόγου χάριν, ἔργον τι, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ συμπαθῶ πρὸς αὐτὸ, καὶ ὅτι ἐγκαρδίως ἀφωσιώθην εἰς αὐτό· λίαν ἐνδεχόμενον νὰ φέρωμαι πρὸς αὐτὸ διὰ τυπικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ τρόπου, καὶ νὰ ἐκτελῶ αὐτὸ ἐξ ἀνάγκης ἢ βίας. Τὴν τελευταίαν ταύτην προσθήκην προσθέσαμεν ἡμεῖς αὐτοί, ὅπως ἐπεξηγήσωμεν τὸν τύπον τοῦ περὶ δικαιοσύνης λουθηρανικοῦ δόγματος, δηλαδὴ εἰς ἐπεξηγήσιν τοῦ ὅτι ἡ ἔννοια τῶν ἔργων εἶνε ἐνταῦθα ἰσοδύναμος τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐξωτερικῆς τυπικότητος. Οὕτω πως ἐννοοῦμεν ἡμεῖς τὸ λουθηρανικὸν δόγμα, καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης πράγματι τὸ δόγμα τοῦτο παρίσταται ἡμῖν ὡς ἡ πληρεστάτη ἐκφρασις τοῦ λουθηρανικοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Οὐκ εἰς μάτην ἐπομένως ὁ Ἔγγελος μετὰ ἐνθουσιασμοῦ ἐκφράζεται ἐν τῇ ἰδίᾳ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας περὶ τῆς Λουθηρείου μεταρρυθμίσεως, ἐν δὲ τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως αὐτῆς ἀνευρίσκει φιλοσοφικὸν περιεχόμενον. Ἴδου αὐτοὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ: «Τὸ λουθηρανικὸν «πιστεύω», λέγει, ἔχει ἱστορικὴν ἔννοιαν ἐφ' ὅσον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ εἶνε θεωρητικόν. Ἐν τῇ μῇ καὶ μόνῃ ταύτῃ λέξει «πιστεύω» (credo) ἐκφράζεται εὐρεία ἔννοια περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως καὶ περὶ τῆς μακαριότητος τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐν ἐπιγνώσει ζωῆς. Διὰ τοῦ «πιστεύω» τούτου ἀνατρέπεται πᾶσα ἐξωτερικὴ αὐθεντία»¹. Τοιαύτη, τῷ ὄντι, ἡ ἔννοια τοῦ περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς πίστεως δόγματος, ἐὰν δοθῇ εἰς αὐτὸ ἀφηρημένη τις μορφή. Ἄλλ' ἡμεῖς ὀφείλομεν ἐν πρώτοις νὰ διευκρινήσωμεν τὴν ἄμεσον αὐτοῦ, τὴν ἐγγυτέραν σημασίαν διὰ τὴν συνειδήσιν, ὅχι τὴν φιλοσοφικὴν, ἀλλὰ τὴν θρησκευτικὴν.

Ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δᾶλον, ἐν τῷ κυρίῳ δόγματι τῆς ἰδίας ὁμολογίας ὁ Λούθηρος τὰ πάντα ὑποτάσσει εἰς τὴν

1. Gesh. der Philos. von Hegel B. 2.

πίστιν καὶ τὰ πάντα ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐξαρτᾶ. Οὐδενὸς ἄλλου κατ' αὐτὸν ὑπάρχει ἀνάγκη πλὴν τῆς πίστεως ταύτης, ἥτις καὶ γεννᾷ τὰ ἀχώριστα ἀπ' αὐτῆς ἀγαθὰ ἔργα. Ἀνάγκη μόνον καθαρᾶς καρδίας πρὸς ὑποδοχὴν τῆς χάριτος, ἀνάγκη μόνον ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἦνε δοχεῖον πρὸς οἰκειοποίησιν τῶν ἀξιωμασιῶν τοῦ Χριστοῦ, ἀνάγκη μόνον πεποιθήσεως περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ὅπως καταστῆ τις μακάριος . . . Ἐρρέτω πᾶν ὅ,τι πιέζει καὶ στενοχωρεῖ τὸν ἄνθρωπον, πᾶν ὅ,τι παρεμποδίζει τὰς ἀνθρωπίνους χαράς. Ἡμεῖς ἔχομεν Σωτῆρα, γνωρίζομεν αὐτὸν, καὶ ἐσμὲν σεσωσμένοι: «Haec est pax et laetitia, in qua acquiescimus in Deo, haec est liberatio a doloribus»¹, παρατηρεῖ ἐπὶ τούτου ὁ Μελάγχθων (τ. ε. «Αὕτη εἶνε ἡ εἰρήνη καὶ ἡ χαρὰ, ἐφ' ἣ ἀρεσκόμεθα, ἐν Θεῷ, αὕτη εἶνε ἡ ἀπὸ τῶν θλίψεων ἀπελευθέρωσις»). Ἴδου ἡ ἰδέα, ἥτις ἀναποφεύκτως ἔφερε πρὸς τὴν πλήρη προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος δικαιούται διὰ τῆς πίστεως, καὶ ὄχι διὰ τῶν ἔργων· κατὰ συνέπειαν, ὄχι δι' ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ δι' ἐσωτερικοῦ τρόπου καὶ ἀνευ τινὸς ἐξωτερικευτικοῦ μέσου. Ἡ σωτηρία ἐστὶν οὐδὲν ἄλλο ἀλλ' ἡ κληρονομία τῆς ἰδίας καρδίας ἐκάστου, ἔργον, περὶ τοῦ ὁποίου γινώσκει μόνος ὁ ἕσω ἄνθρωπος. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἐνέργειαν δὲν δύναται νὰ συμμετάσχη οὐδὲν ἀνθρώπινον μέσον, οὐδεμίαν ἐξωτερικὴν αὐθεντία· Ἡ εἰς Χριστὸν πίστις καὶ ἡ πεποίθησις περὶ ἐπιτεύξεως τῆς σωτηρίας, — ἰδοὺ πᾶν ὅ,τι, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Λουθήρου, κηρύττει τὸ Εὐαγγέλιον. Κατὰ ταῦτα, ἡ πίστις τῶν λουθηρανῶν εἶνε πίστις εἰς τὴν ἄμεσον μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπικοινωνίαν, πίστις εἰς προσωπικὴν ὑπ' οὐδενὸς

1. Disputationes Philippi Melanthonis. Lutheri opp. tom. primus. Witerbergae. 1550.

περιοριζομένην, σχέσιν καὶ ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτόν· τοῦτο εἶνε τὸ ὁποῖον οἱ γερμανοὶ ἀποκαλοῦσι Selbst-glaube (= ὑποκειμενικὴ πίστις) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθολικὴν objectiv-glaube (= ἀντικειμενικὴ πίστις). Τοῦτό ἐστι τὸ πρῶτον συστατικὸν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πίστεως— ἡ ἐσωτερικὴ προσωπικὴ ἐλευθερία.

Ἄλλ' ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ δὲν περιλαμβάνεται εἰσέτι ἡ ὅλη ἐννοια τοῦ Λουθηρανικοῦ δόγματος. Ὁ Λουθήρος δὲν ὑπερμαχεῖ μόνον τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐψιτῆ ἅμα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ὅτι ἐν τῷ προσωπικῷ ἡμῶν ἐσωτερικῷ βίῳ τὸ κυριώτερον συστατικὸν εἶνε στοιχεῖον θεωρητικὸν, ἀφηρημένον. Κατὰ τὸν Λουθήρον, ἀρκεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἵνα ἄψηται **διὰ τῆς διανοίας** τῆς ἰδέας τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καταστῆ μακάριος. Ἄρκεῖ νὰ εἴνῃ τις **πεπεισμένος** περὶ τῆς ἀποκτίσεως τῆς μακαριότητος, ὅπως **πράγματι** γένηται κάτοχος τῆς μακαριότητος ταύτης. Ἡ δικαιοῦσα ὑποκειμενικὴ πίστις τῶν προτεσταντῶν δὲν εἶνε ἀπλῆ ὁμολογία τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκαλύψεως, ἀλλ' εἶνε συγχρόνως καὶ πεποιθήσις περὶ τοῦ ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀφέθησαν αἱ ἁμαρτίαι, ὅτι οὗτος ἐδικαιώθη καὶ μέλλει νὰ ᾖ μακάριος. Ὁ Μελάγχθων ἠρνεῖτο τὴν ὑπαρξίν σπουδαίου περιεχομένου ἐν τοῖς καθολικοῖς θεολογικοῖς συστήμασιν ἀπλῶς διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι τὰ συστήματα ταῦτα ἀπέκλειον τὸ ἀπαραίτητον τοιαύτης πεποιθήσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ σωτηρίας. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς θρησκείας τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς πεποιθήσεως περὶ σωτηρίας. Ὁ Χριστὸς εἶνε ὁ πραγματικὸς μου Σωτῆρ, ἐὰν αἱ ἀξιωμαθῆσαι αὐτοῦ καθίστανται τὸ ἀντικείμενον τοῦ αἰσθήματός μου, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τῆς σκέψεώς μου. Εἶνε δὲ ἄξιον προσοχῆς τὸ ὅτι ὁ Λουθήρος δὲν ἔδωκεν οὐδεμίαν ὀρισμένην ὀνομασίαν εἰς τὴν σώζουσαν ταύτην πίστιν αὐτοῦ. Διότι ἄλλοτε μὲν ὀνομάζει

αὐτὴν διάθεσιν τῆς καρδίας, ἄλλοτε ἀπλῶς **γνώσιν** — Erkenntniss. Δῆλον ἄρα ἐντεῦθεν, ὅτι ἡμισυνειδῶτως μόνον παρουσίασεν εἰς τὴν πρῶτην γραμμὴν ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐδάφους στοιχεῖον καθαρῶς ἀφηρημένης φύσεως, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ ὑπερίσχυσε πράγματι ἐν τῷ προτεσταντισμῷ. Τὸ νόημα ὅλων τῶν περὶ δικαιοσεως συλλογισμῶν τοῦ μεταρρυθμιστοῦ τούτου— ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἀπόψεως—συνοψίζεται ἐν τοῖς ἐξῆς: «Διανοοῦ περὶ τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας καὶ αὕτη ἔσται κληρονομία σου. Γίνωσκε, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶνε ὁ Σωτῆρ σου, καὶ μετὰ τοῦτον μηδεμίαν ἄλλην ἀναγνώριζε αὐθεντίαν».

Τοιαύτη ἡ ἐσωτερικὴ ἐννοια τοῦ κυριωτάτου τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων.

Παντί που δῆλον, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρχὴ εἶνε πρωτίστως ἀρχὴ καθαρῶς ἀφηρημένη καὶ φαντασιώδης. Τὰ πάντα οἰκειοποιεῖται ἐνταῦθα μόνον τὸ θεωρητικόν, τὸ διανοητικόν μέρος τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ προτεσταντισμὸς ὑπομιμνήσκει ἡμῖν τὸν ἀρχαῖον γνωστικισμὸν, ὃν ἐπολέμησεν ἄλλοτε ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Ἐκεῖ, παρὰ τοῖς γνωστικοῖς δηλαδὴ, ἐν ὀνόματι τῆς γνώσεως ἐζητεῖτο πλήρης ἐλευθερία ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐνεργείᾳ καὶ ἀδιαφορία πρὸς πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Καὶ ἐδῶ ὡσαύτως, παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως τὰ πάντα συγχωροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὸ Λουθήρειον «πιστεύω» εἶνε τοιοῦτος μονομερῆς συλλογισμὸς, οἷος καὶ ὁ γνωστὸς ἐκεῖνος τοῦ φιλοσόφου Καρτεσιίου: «cogito ergo sum» (ἦτοι «νοῶ, ἄρα ὑπάρχω»). Ἡμεῖς μάλιστα νομίζομεν, ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦτο ἀξίωμα τοῦ Καρτεσιίου, τοῦ γενάρχου τούτου τῆς προτεσταντικῆς φιλοσοφίας, εἶνε οὐδὲν ἄλλο, ἀλλ' ἡ παράφρασις τῆς τοῦ Λουθηρείου «πιστεύω». Τὸ «πιστεύω, ἄρα σώζομαι», μεταφερόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς φιλοσοφίας, ἔλαβε τὴν

μορφήν του «νοῶ, ἄρα ὑπάρχω». Θεωρεῖται τουλάχιστον βέβαιον ὅτι μεταξύ τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς τῆς προτεσταντικῆς ὁμολογίας ἀφ' ἑνὸς, καὶ τοῦ σημείου τῆς ἀφαιτηρίας τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου, τῆς ἰδρυσάσης ποικιλόμορφα ἰδανικο-πανθειστικά συστήματα, ὑφίσταται πληρεστάτη ἁρμονία.

Περαιτέρω, ἡ ρηθεῖσα ἀνωτέρω ἀρχὴ αὕτη εἶνε ἀρχὴ παντελοῦς ἀτομικῆς αὐθαιρεσίας. Ἐὰν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς πίστεως οὐδὲν ἐξωτερικὸν μέσον δύναται νὰ ἔχη ποιάν τινα σημασίαν, ἔπεται ὅτι ὅλον τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶναι ἔργον ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ ἀτομικῶν πεποιθήσεων. Τὸ δὲ περὶ τῶν πεποιθήσεων τούτων ζήτημα δι' οὐδένα τυγχάνει εὐλυτον, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι αἱ πεποιθήσεις αὗται εἶνε ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, δὲν ὑπάρχει φρονοῦμεν ἀνάγκη νὰ διενκρινώσωμεν τὸ πῶς, συνεπεία τοιαύτης φαντασιώδους καὶ αὐθαιρέτου ἀρχῆς, ὁ διαμαρτυρούμενος, μεθ' ὅλην τὴν προφανῆ ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος, κατήντησεν ἐφεξῆς εἰς τὴν αὐτοθεοποίησιν. Περιορισθεὶς ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἔσω ἄνθρωπον, ὁ διαμαρτυρούμενος, ὡς ἦν ἐπόμενον, ἐνεκλείσθη ἐν αὐτῷ καὶ ἐδημιούργησεν ἐξ αὐτοῦ ὀλόκληρον κόσμον, μετενεγκὼν ἐν ἑαυτῷ τὴν τε ὀρατὴν φύσιν καὶ τὴν Θεότητα αὐτῆν. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλει γείνη παρ' ἡμῖν περαιτέρω ἐκτενέστερος λόγος . . .

Οὕτω λοιπὸν, κατὰ τὸν Λούθηρον, τὰ πάντα συγχωροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον δυνάμει μόνης τῆς συναιρέσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας· ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Λούθηρον, γίνεται κύριος τῶν πρὸς σωτηρίαν μέσων μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς ἀντιλαμβάνεται ὁ νοῦς αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου οἰονδήποτε συγγράμματος, ἢ μεθ' ἧς ἐκμανθάνει μιαν οἰανδήποτε θεωρητικὴν διδασκαλίαν!

Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε λίαν κολακευτικὴ διὰ τὸ ἄνθρωπον αἰσθημα· ἀλλ' ἐπὶ τίνος ἦτο δυνατόν νὰ βασισθῇ αὕτη; Κατ' αὐτῆς ἴσταται οὐ μόνον ἡ ἔκπαλαι ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις ἀλλὰ καὶ ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ. Ἄν ἡ σωτηρία τελῆται τόσον εὐκόλως, τότε ὅποιον πλέον ἔργον ἀπομένει εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐπιτελέσῃ; Δὲν θὰ ἦνε ἄραγε πλέον οὗτος ἀπαθὴς θεατὴς τῶν ἐνεργειῶν τῆς θείας χάριτος; Ἰδοὺ ζήτημα, πρὸς ὃ ἀναποφεύκτως προσέκρουσεν ἡ καινοφανὴς αὕτη διδασκαλία τοῦ Λουθήρου, ζήτημα ὑπερ ἀδύνατον νὰ λυθῇ ἐκ τῆς λουθηρανικῆς ἀπόψεως. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάζων νέαν θεωρίαν ἐν τῷ ζήτηματι τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν πτώσιν. Αἱ δὲ νέαι αὗται ιδιότητες τῆς λουθηρανικῆς ὁμολογίας οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἀλλ' ἡ στηρίγματα τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας· ἡ ἐννοια περὶ δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως ἐξάγεται ἐνταῦθα ἐκ νέας καὶ πρωτοτύπου ἀπόψεως ἐπὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τῆς πτώσεως καὶ μετ' αὐτήν. Ἰδοὺ ἡ σειρὰ τῶν σκέψεων τοῦ Λουθήρου: ὁ ἄνθρωπος δικαιούται οὐχὶ διὰ τῶν ἔργων, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως· ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἀνετ' αὐτοῦ ἐργάζεται ἡ θεία χάρις, καθότι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, κὰν ἐτι ἤθελε νὰ ἐργασθῇ, ἀδυνατεῖ. Ἡ πτώσις αὐτοῦ ὑπῆρξε τόσον μεγάλη καὶ τόσον βαθεῖα, ὥστε συνέτριψεν ὅλας αὐτοῦ τὰς ἠθικὰς δυνάμεις. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Λουθήρου, ἐγένετο «στὴλὴν ἀλόγῃ» εἰς ἣν μετεβλήθη ἡ γυνὴ τοῦ Λῶτ, ἐγένετο λίθος καὶ ἄψυχον εἶδωλον ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπαναλαμβάνουσι καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταί. «Affirmamus, λέγεται ἐν τῇ Αὐγουσταίᾳ ὁμολογίᾳ, hominen prorsus corruptum esse ita, ut ne scintillula quaedam spiritualium vi-

rium reliqua sit»¹. (τ. ε. Ἰσχυρίζομεθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοσοῦτον ἐντελῶς διεφθάρη, ὥστε δὲν ἀπελείφθη ἐν αὐτῷ οὐδὲ σπιθηρ πνευματικῶν δυνάμεων»). Τὴν νέαν δὲ ταύτην περὶ πτώσεως θεωρίαν προῦβαλλον οἱ μεταρρυθμισταὶ τόσον ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ὅπως ὦσι συνεπεῖς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας αὐτῶν, ὅσον, ἐξ ἄλλου, καὶ ἐκ τῆς ἐλείψεως πάσης ἀναπτύξεως τοῦ περὶ πτώσεως δόγματος παρὰ τοῖς καθολικοῖς. Ὁ μεσαιωνικὸς σχολαστικισμὸς, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ διασαφηνίσῃ τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ἦν τὸ ἄντικρυτον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐμπεποτισμένος ὑπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ πελαγיאτισμοῦ. Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων οὐχὶ καθ' ὀλοκλήριαν ἀδίκως μέμφονται τοὺς σοφιστὰς, οἱ ὅποιοι διδάσκουσιν, ὡς λέγει ὁ Λούθηρος, ὅτι τὰ τῆς φύσεως μένουσιν ἀκέραια: «Docent mansisse integra naturalia»². Ἀλλ' οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐκπίπτουσιν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον. Ὁ Λούθηρος ἐζήτει ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄνευ τῆς θείας χάριτος ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐστερημένος καὶ αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἔλεγεν ὅτι τὸ περὶ ἐλευθερίας δόγμα μετνήχθη ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν ἐν τῇ Θεολογίᾳ ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος («vocabulum arbitrii perniciosissimum e Platone additum»). Ὅτε ἐναντίον τοῦ Λουθήρου ἀντεπεξῆλθεν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὁ γνωστὸς φιλανθρωπιστὴς (humaniste) Ἐρασμος ὁ Ροττερδάμιος διὰ τοῦ συγγράμματός του «de libero arbitrio» τ. ε. περὶ ἐλευθέρας θελήσεως, τότε ὁ Λούθηρος ἀντέταξεν ἴδιον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «de servo arbitrio», τ. ε. περὶ δούλης θελήσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὴν ἀνάπτυσιν τῆς θεωρίας του χωρεῖ εἰς

1. Opp. Melanthonis. Paris prima. Conf. fidei, exhib. in com. Augustæ. Witebergæ. 1562.

2. Si, qui docent, naturalia post lapsum mansisse integra, impie philosophatur contra Theologiam. Disputatio de homine. opp. Lutheri tom. primus.

τὸ ἕτερον ἄκρον!. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ Λούθηρος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀποδέχεσθαι τὴν ὑπαρξιν ἐλευθέρας βουλήσεως, σημαίνει ἐξαφανίζειν τὴν ἰδέαν τῆς τε Προνοίας καὶ τῆς Ἀπολυτρόσεως.

Ἀλλὰ παρομοία βάσις ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς πίστεως διδασκαλία ἔχρηζε τὸ ἑαυτῆς μέρος ἑτέρας βάσεως, ἐφ' ἧς αὐτὴ αὐτὴ νὰ στηριχθῇ. Ὁ δὲ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων δὲν περιορίσθησαν εἰς μόνον τὸ γεγονὸς τῆς πτώσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ ἔφεραν τὸν λόγον ἐπὶ τῆς προηγηθείσης τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως καταστάσεως, τοῦτέστι ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἀθρότητας τῶν πρωτοπλάστων. Ἡ περὶ τῆς πτώσεως θεωρία ἐζήτει στηρίγματα ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πρωτοπλάστων πρὸ τῆς πτώσεως, ἡ δὲ πρώτη θεωρία εὔρηται ἐν σχέσει στενῇ μετὰ τῆς τελευταίας ταύτης. Καὶ ἐν τῷ σημείῳ δὲ τούτῳ ἡ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδασκαλία ἐνεῖχε καὶ πάλιν τὸ ἀσθενὲς καὶ σκοτεινὸν αὐτῆς μέρος, —τ. ε. πληθὺν θεωριῶν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδεμία διεσαφηνίζε τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ Λούθηρος, πρὸς πιστοποίησιν τῆς ἰδίας θεωρίας ἐπὶ τῆς πτώσεως, εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ πρωτόγονος κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε, εὐθύς ὡς αὐτὴ διαταράχθη, κατεστράφη συγχρόνως καὶ ἡ ὅλη πνευματικὴ ἁρμονία ἐν τῷ ἡμετέρῳ βίῳ. Ἐνὶ λόγῳ, ὁ Λούθηρος εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου τὸ περὶ πτώσεως δόγμα αὐτοῦ ὡς λογικῶς ἀπαραίτητον. Πρὸς τοῦτο, ἀναθεωρεῖ ἐν πρώτοις καὶ ἐξετάζει πάσας τὰς προγενεστέρας ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου θεωρίας καὶ ζητεῖ νὰ εὔρη τὴν μᾶλλον δι' ἑαυτὸν κατάλληλον διδασκαλίαν. Καὶ πρωτίστως ἐξανίσταται κατὰ τῆς διδασκαλίας ἐκείνων ἐκ τῶν καθολι-

1. Opp. Luth. tomus Secundus.

κῶν θεολόγων, οἵτινες ἔτεινον ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι ἡ ἀθῶα κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξε κατάστασις ὑπερφυσική, κατάστασις κατὰ χάριν. Εὐνόητον, διατι δὲν ἤρσκειν αὐτῷ τὸ τοιοῦτον. Διότι, ἐὰν ὁ ἀνθρώπος ἦν ἀθῶος πρὸ τῆς πτώσεως δυνάμει τῆς θείας χάριτος, τότε ἐν τῷ γεγονότι τῆς πτώσεως οὐδὲν ἄλλο συνέβη εἰς τὸν ἀνθρώπον εἰμὴ στέρησις τῆς θείας χάριτος, ἐνῶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, ἔμεινεν ἀδιάφθορος. Ὁ Λούθηρος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς καθολικοὺς θεολόγους, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἀθρότητας εἶναι γεγονός οὐχὶ τυχαῖον, ἀλλ' οὐσιώδες, — «esse de essentia hominis» — ὅτι τοῦτο οὐ μόνον ἦτο δυνατόν, ἀλλὰ καὶ ἀπετέλει ἀπαίτησιν οἰοεὶ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸν Λούθηρον ἀρέσκει ὁμοίως καὶ ἡ ἄλλη θεωρία, καθ' ἣν ἡ κατάστασις τῆς ἀθρότητας συνίστατο μόνον ἐν τῇ ἀποχῇ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, καὶ δὲν ἦτο θετικὴ τις ἀρετή. Τοιοῦτό τι, ὡς ὀρθῶς αὐτὸς οὗτος ὁ Λούθηρος παρατηρεῖ, εἶνε ἀρετὴ ἀνευ περιεχομένου. Ὁ Λούθηρος πειράται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἀθρότητας ἦν κατάστασις δυνάμεων πνευματικῶν ἀνεπτυγμένων, χαρακτηρίζει δ' αὐτὴν ὡς κατάστασιν ἀρμονικῆς τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἐνεργείας: «aequale temperamentum»¹.

Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τοῦ Λουθήρου ἠθέλεν εἶναι κατὰ πάντα ὀρθὸς καὶ ἀληθής, ἂν ἐν αὐτῷ ὁ Λούθηρος δὲν ἀπεστέρει τὸν πρωτόγονον ἀνθρώπον ἀπὸ πάσης ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργείας ἐκ μέρους τῆς θείας χάριτος, καὶ ἰδίᾳ ἂν ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ τούτου δὲν ἐξῆγε τὸ ὅλως παράλογον συμπέρασμα, ὅτι τὸ γεγονός τῆς πτώσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρμονικὴν ἐνεργείαν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων παρὰ τῷ πρὸ

1. «Opz. »Disputationes Luth. de homine tom. primus opp.» καὶ «de servo arbitrio tom. secundus».

τῆς πτώσεως ἀνθρώπῳ, ὑπῆρξε γεγονός πλήρους ἠθικῆς ἀποσυνθέσεως. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ λουθηρείου χαρακτηρισμοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας ἀφ' ἑτέρου, συνίσταται κυρίως ἐν τῇ ἀρνήσει πάσης ἐπὶ τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἐπενεργείας τῆς θεότητος, — ἀρνήσει ἐφ' ἧς ἐπιμένει ὁ Λούθηρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως ἐξυψώσῃ τὴν σημασίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ πρὸ τῆς πτώσεως ἀνθρώπου, καὶ διὰ τούτου παραστήσῃ μᾶλλον ἐκπληκτικὸν αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τῆς ἐν τῇ πτώσει ἐπελθούσης καταστροφῆς. Δὲν χρήζει πολλῆς σκέψεως, ὅπως κατανοηθῇ ὅτι ἐκ τούτου προέκυψεν ἀλλοίᾳ πως, ἐν συγκρίσει ἰδίᾳ πρὸς τὴν ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔννοια περὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων, πράγματι, ἐχθρικῶς διάκεινται πρὸς τὸν εἰδωλολατρικὸν κόσμον καὶ ψέγουσι τὸν καθολικισμὸν ἐπὶ τῇ ὑπερβολικῇ πρὸς αὐτὸν συμπαθείᾳ. Ὁ πρῶτος μάλιστα ἀφειδῶς καταμεμψόμενος τῶν σχολαστικῶν, δὲν ἀφήνει ἡσύχους οὔτε τοὺς ἔθνικοὺς φιλοσόφους, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι ἠκολούθουν, καὶ διακόπτει τὸν πρὸς αὐτοὺς λόγον του διὰ τοιαύτης ἢ διὰ παρομοίων ταύτη ἀποστροφῶν οἷα ἡ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλιν: «quid dicas mihi, o Aristoteles, impius homo?» Ἀντὶ νὰ μελετῶσι τὸ Εὐαγγέλιον, γράφει ὁ Λούθηρος περὶ τῶν σχολαστικῶν, λεπτύνουσι τὴν διαλεκτικότητα των διὰ τῆς ἐκμαθήσεως τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τοῦ ἔθνικοῦ φιλοσόφου «de rebus, causalibus et accidentalibus». Αἱ μομφαὶ αὐταὶ εἰσι καθ' ὁλοκλήριαν δίκαιαι. Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξαν χρόνοι, καθ' οὓς συνέχεον τὸν Χριστὸν μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ, τὴν Παναγίαν μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους ἐτελοῦντο μάλιστα ἐκεῖ καὶ θρησκευ-

* (ἤτοι: τί μοι λέγεις σὺ ὁ ἀσεβής Ἀριστοτέλης!).

τικάι πομπαι πρὸς τιμὴν τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὀρατίου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν τούτοις, ἐὰν ὁ καθολικισμὸς συνέχεε ποτε τὸν χριστιανικὸν κόσμον μετὰ τοῦ ἔθνικοῦ, οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐξ ἄλλου μέχρι τοιούτου σημείου ἀπεχώρισαν τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὥστε κατέστη ἀδύνατος καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Δι' αὐτοὺς ὁ ἔθνικὸς κόσμος, ὡς καὶ ἐν γένει ὁ ἔκπεσὼν ἄνθρωπος, ἀπεστερήθη καὶ αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, καὶ οὐχὶ μόνον ἐσκότισε καὶ παρεμύρφωσεν ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ παντελῶς **ἐξηδάνισε** τὴν εἰκόνα ταύτην ἐξ ἑαυτοῦ.

Τοιαῦται αἱ παρὰ τοῖς Λουθηρανοῖς θεμελιώδεις ἀρχαὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς πίστεως. Αὐταῖς εἰσι τοσοῦτον ἀσθενεῖς, ὥστε ἐξ αὐτῶν δὲν γεννᾶται τόσον τὸ ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπεζῆται ὁ Λούθηρος, ὅσον τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἐκεῖνου· καθότι στεροῦσαι τὸν ἄνθρωπον αὐτῆς τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ, ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ τὸ δυνατὸν τῆς ἀποδοχῆς τῆς θείας χάριτος, καὶ ἐξαφανίζουσιν ἀπ' αὐτοῦ πάντα τὰ ἠθικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑποδοχὴν καὶ οἰκειοποίησιν τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν τῆς χάριτος. Αἱ ἀρχαὶ αὗται μετατρέπουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς εἶδος τι ἀκουσίου, ἀμετόχου καὶ ἀσυνειδήτου φορέως τῆς θείας χάριτος, καὶ εἰσάγουσιν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀπολυτρώσεως εἶδος τι μοιρολατρικῶν στοιχείων.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι πάντα ταῦτα ἀπέβλεπον κατὰ τὸ φαινόμενον, εἰς τὴν ταπεινώσιν τοῦ ἀνθρώπου μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τῆς θείας ἀπολυτρώσεως. Ἄλλ' **ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίφασις**, ἡ ὑποκρυπτομένη ἐν δόγματι, τὸ ὁποῖον κατέστησε μέτοχον τῆς θείας χάριτος ἄνθρωπον, ἀνίκανον πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Θεοῦ ἐνεργειῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν κεκρυμμένη, καὶ φυσικῶς ἔτεινε νὰ παρου-

σιασθῆ ὑπὸ ὅλως ἀντίθετον ὄψιν. Τὸ ὑπερβολικὸν τῆς περὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου θεωρίας τοῦ Λουθήρου ἐγέννησεν ὅλως ἀντίθετον ὑπερβολὴν. Ἐντεῦθεν οὐδόλως παράδοξον ὅτι ὁ ἔθνικὸς κόσμος, ὁ τόσον ἀπερριμμένος κατ' ἀρχὰς διὰ τὸν προτεσταντισμὸν, ἐξωμοιώθη ἐφεξῆς παρ' αὐτοῦ μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἄκρως αὐστηρὰ ἀποψις τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς κατήντησεν εἰς τὴν ἀντίθετον ἀποψιν τῆς συγχύσεως ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ . . .

Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὸν περὶ τοῦ Λουθήρου καὶ τῆς θεμελιώδους αὐτοῦ ἀρχῆς λόγον. Ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης πίστεως εἶνε μόνον ἡ **ὕλικὴ** θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Παρ' αὐτῇ ἴσταται ἕτερα τις ἀρχή, παράλληλος τῇ πρώτῃ, τὴν ὁποῖαν, ὁμοῦ μετὰ τῶν νεωτέρων προτεσταντῶν θεολόγων, ὀφείλομεν νὰ ὀνομάσωμεν **τυπικὴν** ἀρχὴν τῆς λουθηραρικῆς ὁμολογίας*. Ἡ τυπικὴ αὕτη ἀρχὴ τοῦ λουθηρατισμοῦ συνίσταται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὡς μόνης πηγῆς καὶ κανόνος τῆς πίστεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εὐρίσκεται εἰς ποῖαν τινα ἀντίφασιν πρὸς τὴν πρώτην, τὴν ὕλικὴν ἢ οὐσιώδη ἀρχὴν τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὡς ὀνόμασαν αὐτὴν οἱ γερμανοὶ θεολόγοι, διότι, κατὰ τὴν περὶ δικαιοσύνης θεωρίαν τοῦ Λουθήρου, ὁ ἄνθρωπος **ἐσωτερικῶς** μόνον καὶ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως οὐδενὸς ὄρατοῦ μέσου ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς θείας χά-

* Σ. Μ. Ἡ διάκρισις δύο θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἐν τῇ προτεσταντικῇ ὁμολογίᾳ, ἐφ' ὧν, ὡς ἐπὶ θεμελιωδῶν βάσει, στηρίζονται πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐπὶ μέρους διαφοραὶ τῆς ὁμολογίας ταύτης, γίνεται προδήλως παρὰ τῷ συγγραφεῖ συναρτᾶ τῇ κρατούσῃ ἐν τοῖς νεωτέροις συμβολικοῖς ἔργοις τάξει τῆς διακρίσεως ἐν ἐκάστη χριστιανικῇ ὁμολογίᾳ ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς οὕτω καλουμένης ἀρχῆς ὕλικης (principium materiale), καθ' ἣ ἀναφερομένης εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ δόγμα τῆς ὁμολογίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς οὕτω καλουμένης ἀρχῆς τυπικῆς (principium formale), ἣτις ἀποσκοπεῖ μᾶλλον τὰ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ εὐταξίαν ἀναφερόμενα.

ριτος, και εισδέχεται απ' αὐτῆς θεϊαν ἔλλαμψιν. Ἀλλὰ διὰ τὸν Λούθηρον ἡ ἀναγνώρισις μιᾶς τοιαύτης τυπικῆς ἀρχῆς ἦν ἀπαραίτητος, και πρὸ πάντων διότι ἀνευ τῆς συντηρητικῆς ταύτης ἀρχῆς και μὲ μόνην τὴν ὑλικὴν και οὐσιώδη αὐτοῦ ἀρχὴν, θὰ ἐχώρει παραπολὺ μακράν, θὰ ἐξηναγκάζετο ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὀρμώμενος ν' ἀπορρίψῃ οὐχὶ μόνον πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ μυστήρια, ἀλλὰ και πᾶσαν οἰανδήποτε ἐξωτερικὴν λατρείαν. Ἐξ ἄλλου μέρους, ὁ μεταρρυθμιστὴς οὗτος ἐμάχετο, ὡς γνωστὸν, κατὰ τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ θείου κύρους. Δι' αὐτὸν λοιπὸν ἐγένετο ἀνάγκη ν' ἀντιτάξῃ κατ' αὐτῆς τὸ αὐτὸ θεϊον κύρος, ἄλλως θὰ ἦτο ἀπεστερημένος πάσης ἐναντι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας δυνάμεως. Καὶ ἰδοὺ λοιπὸν ὁ Λούθηρος ἀναγνωρίζων τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς θείας διδασκαλίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἐξελέγῃ και πρὸς ἦν ὀφείλει νὰ σταθμίσῃ τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ βλέψεις και θεωρίας. Σημειωτέον δ', ὅτι ἡ καθαρὰ αὕτη πηγὴ τῆς πίστεως, μεθ' ἧς ὁ Λούθηρος ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ἦν τότε παρημελημένη, ἡ δ' ἐξ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Λουθήρου ὑπόδειξις ὑπῆρξε νεωτερισμὸς ἀκατανόητος διὰ τὸν καθολικὸν κόσμον, ὑπόθεσις, ἥτις ἰσχυρῶς συνεκίνησε τὴν Ρώμην και συνεκλόνησε τὸ παπικὸν σύστημα. Καὶ πράγματι, ἡ ἁγία Γραφὴ ἀκόμη και ἐν αὐτοῖς τοῖς καθολικοῖς πανεπιστημίοις ὑπῆρχε τότε βιβλίον σχεδὸν ἄγνωστον. Διηγοῦνται περὶ τινος καθηγητοῦ τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅτι ὠμίλησε τοῖς ἀκροαταῖς αὐτοῦ, ὡς περὶ νέας τινὸς εἰδήσεως, περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχει βιβλίον ὀνομαζόμενον Εὐαγγέλιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει τι ἐναντίον τοῦ παπισμοῦ και τοῦ καθολικισμοῦ. Μετέφραζον αὐτὸ εἰς τὰς ζώσας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας λαθραίως, ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ ἐλογίζετο οὐχὶ καθ' ὅλα ἐποικοδομητικὴ, ἀκόμη και δι' αὐτοὺς τοὺς πεπαιδευμένους, ὁ δὲ Λούθηρος, ζῶν ἐν μοναστηρίῳ, ἀπέκρουπτεν ἀπὸ

τῶν ἄλλων τὰς ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς μελέτας του. Εἰς τὸν λαὸν μάλιστα διὰ νόμου εἶχεν ἀπαγορευθῆ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς. Αὕτη εὑρίσκετο εἰς χεῖρας μόνον τῶν ἐν ὑψηλοῖς ἀξιώμασι, φέρ' εἰπεῖν, τῶν διπλωματῶν, οἱ ὁποῖοι και ἐποιοῦντο χρῆσιν. Ἐκεῖνο, δι' οὗ κυρίως ἔζη ὁ καθολικὸς κόσμος ἢτο ἡ παράδοσις, και διὸ οὐχὶ τόσο ἡ ἀρχαία και ἀνόθευτος ὅσον ἡ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐπινοηθεῖσα ἡ οὐχὶ τόσο ἐκκλησιαστικοῦ ὅσον πολιτικοῦ χαρακτῆρος. Ἐξ ἀφορμῆς λοιπὸν τοῦ τοιοῦτου χαρακτῆρος τῆς καθολικῆς παραδόσεως ὁ Λούθηρος ἀπαρνεῖται τὴν καθόλου παράδοσιν, διατηρήσας ἐξ αὐτῆς μόνον τὸ ἀποστολικὸν λεγόμενον σύμβολον, τὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου και τὸ τῆς Νικαίας, κακῶς ὑποθέτων ὅτι πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει εὑρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ παπισμοῦ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως δύο εἰσὶν αἱ χειραγωγούσαι τὸν Λούθηρον θεμελιώδεις ἀρχαί, αἵτινες κατ' οὐσίαν εἰσὶν ὅλως ἀντίθετοι ἀλλήλαις. Ἐντεῦθεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὁ Λούθηρος δὲν μένει κατὰ πάντα πιστὸς πρὸς οὐδετέραν τῶν ἀρχῶν τούτων, ἀλλὰ διανεκῶς ἀμφιταλαντεύεται μετὰ τῆς μιᾶς και τῆς ἑτέρας, περιπίπτων συνεχῶς εἰς ἀσυνεπείας και ἀντιφάσεις.

Ὁ Λούθηρος ἀνύψωσε τὴν περὶ τῆς σημασίας τῆς ἁγ. Γραφῆς ἔννοιαν, και ἔδωκε τὴν Γραφὴν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ. Τὸ τοιοῦτον ἐφάνη παράδοξον εἰς τὸν καθολικὸν κόσμον, ὁ δὲ Κόχλε μετ' εἰρωνείας ἔγραψεν, ὅτι οἱ χειρῶνακτες και οἱ ἀνεγνωρισμένοι εὐθύεις ἀγοράζουσι τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Λουθήρου, και ἔρχονται μάλιστα εἰς συζητήσεις μετὰ τῶν διδασκῶν και καθηγητῶν τῆς θεολογίας. Ὁ αὐτὸς ἐπίσης ἀνύψωσε και αὐτὴν τὴν περὶ θεοπνευστίας τῶν ἁγίων Γραφῶν ἔννοιαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς γνωστὰς μεσαιωνικὰς τῶν καθολικῶν περὶ αὐτῆς θεωρίας. Παρὰ τοῖς σχολαστικοῖς ἀπαντῶμεν τὴν γνώμην, καθ' ἣν

θεόπνευστος εἶνε μόνη ἡ ἔννοια τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ δόγματος τούτου. Ἀυτὰ ταῦτα τὰ συμφέροντα τοῦ καθολικισμοῦ ἀπῆλθον ὅπως ἡ ἔννοια τῆς θεοπνευστίας μὴ ἀναπτυχθῆ εὐρέως καὶ μάλιστα εἰς βάρος τῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπινοησῶν παραδόσεων. Ὁ Λούθηρος ὑποστηρίζει τὸ δόγμα τῆς θείας ἐμπνεύσεως, μολονότι δὲν ἀποκαλύπτει αὐτὸ ἐν σαφεί καὶ ὀρισμένῃ μορφῇ. Τὴν Γραφὴν αὐτὸς θεωρεῖ ὡς εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐπίδειξιν τοῦ θείου αὐτοῦ Πνεύματος, καὶ εὐρίσκει ἐν αὐτῇ ἰδιαιτέραν τινὰ καὶ μυστηριώδη δύναμιν. «Τὸ μυστήριον τελεῖται, λέγει, ὅταν ἀναγινώσκω τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν συγκινῶμαι ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ». Ἄλλως τε, μάτην ἐπεχειρήσαμεν ν' ἀναζητήσωμεν παρὰ τῷ Λουθῆρῳ πλήρη καὶ ἀληθῆ πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφὴν εὐλάβειαν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς πίστεως δὲν ὑπῆρξε ποσῶς ἢ μόνη, οὐδὲ κἂν ἡ κυριώτερα, ἀλλ' ἀπεναντίας διάκονος τῆς ἄλλης ἀρχῆς, τῆς προσωπικῆς πίστεως, ὁ Λούθηρος μετὰ πλείονος τῆς ἐλευθερίας κρίνει περὶ τῶν βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς, καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ἡ θεμελιώδης αὐτοῦ ἀρχὴ δὲν εὐρίσκει ἐν αὐτοῖς ὑποστήριξιν, ἀλλὰ τούναντίον ἀνατροπὴν. Γνωστὸν ὅτι ὁ Λούθηρος προετίμα αἴφνης τοῦτο τὸ ἱερὸν βιβλίον ἐκείνου· ἐκ τῶν Εὐαγγελίων συνεβούλευε νὰ ἀναγινώσκηται κατὰ προτίμησιν τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, μεταξὺ δὲ τῶν ἀποστολικῶν ἐπιστολῶν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, ὡς διδασκάλου τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας. Τὰς ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰακώβου, ἕνεκα τοῦ πρακτικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν ἐκφράσιν «**ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν**»¹, ὁ Λούθηρος ἐτόλμησε μάλιστα καὶ νὰ ὀνομάσῃ ἀσθενικᾶς, ἀχυρίνας (stroherne). Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει δὲν ἤρρεσαν αὐτῷ τὸ ἐξῆς

1. Ἰακώβου 2, 21.

ἐδάφιον: «**Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς**»¹, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ὡς ἀποστολικὸν σύγγραμμα. Περὶ τοῦ βιβλίου «Ἐκκλησιαστοῦ» ὁ Λούθηρος εἶπε μάλιστα ὅτι ἐγράφη ὑπὸ σκεπτικιστοῦ τινος. Αἱ κρίσεις τοῦ σοφοῦ περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ βίου οὐδόλως ἦσαν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν περὶ δικαιοσύνης γνώμην αὐτοῦ, τὴν διδοῦσαν πλήρη ἐλευθερίαν ἐν τῷ βίῳ. Δὲν ἐδυσκολεύθη τέλος ν' ἀναζητήσῃ ἀντιφάσεις ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ· δι' αὐτὸν ἐχρηιάζειο μόνον ὅπως ὅλα τὰ εὐαγγέλια εὐρεθῶσι συμφωνοῦντα πρὸς ὅτι ἐκεῖνος ἀνεγνώριζεν ὡς κύριον καὶ οὐσιώδες, τουτέστι πρὸς ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἔβλεπε συνισταμένην τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν αὐτοῦ. «Τί πρὸς ἐμέ, ἔλεγεν, ἐὰν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εὐρίσκωσιν ἀσυμφωνίας; Ἐγὼ εἶμαι πάντοτε ἕτοιμος νὰ τὸ παραδεχθῶ. Πρέπει μόνον ὅπως ταῦτα ὦσι σύμφωνα ἐν τῷ οὐσιώδει, αὐτὰ δὲ πράγματι μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Χριστὸς ἐνέκρωσε τὸ ἁμάρτημά μου». Καὶ οὕτω, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Λουθήρου, ἡ ἁγία Γραφὴ εἶνε μὲν θεόπνευστος, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν. Ὁ μὲν λόγος τοῦ Θεοῦ εἶνε ἐν τῇ Γραφῇ, ἀλλ' ἡ Γραφὴ δὲν εἶνε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ—ἰδοὺ ἢ τοῦ Λουθήρου θεωρία.

Οἱ πλησιέστεροι τοῦ Λουθήρου ὁπαδοὶ ὑπῆρξαν ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἀσθηρότεροι. Οἱ διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι τῶν πρώτων χρόνων ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ ἅγιοι συγγραφεῖς ἦσαν ἀπλῶς ὄργανα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κάλαμος γραμματέως ὀξευγράφου. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τοὺς λόγους τῶν, οὐ μόνον παρεκίνει πρὸς συγγραφὴν, οὐ μόνον ἐδίδεν «impulsionem scribendi», ὡς ἐξεφράζετο, ἐνέπνεεν οὐχὶ μόνον τὰς ἰδέας «suggestio rerum», ἀλλὰ καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς λέξεις καὶ τὰς ἐκφράσεις—«suggestio verborum». Τοιαύτη τις

1. Ἀποκάλ. 22, 14.

ὅπως ἐκδοχὴ δὲν ἦτο καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε σταθερὰ καὶ διαρκής. Ἐξ ἑνὸς μὲν τὸ ἀπροσδιόριστον καὶ ἐπισημάλως τῶν περὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς γνωμῶν τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἔξ ἑτέρου δὲ, τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸ κυριώτερον, ἡ καθυπόταξις τῆς χειραγωγούσης ταύτης ἀρχῆς εἰς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρως προσωπικῆς πίστεως, ἥτις ἀναποφεύκτως ἦγεν εἰς τὴν κατὰ προαίρεσιν καὶ ἀρέσκειαν ἐξήγησιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, ταχέως ἐπίνεγκον τὴν καθαρῶς ὀρθολογιστικὴν ἐκδοχὴν τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὴν κυριαρχήσανσαν μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Μόνον ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν οἱ διαμαρτυρούμενοι ἐκ νέου ἐπανερχονται εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἔννοιαν περὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς· ἀλλὰ μάτῃν σκέπτονται νὰ εὐρωσιν ἰσχυρὰς βάσεις διὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ τοῦ Λουθήρου. Μάτῃν ὁ Σένκελ, ἐν τῷ «περὶ μεταρρυθμιστῶν» βιβλίῳ αὐτοῦ, ἐν τῇ θέσει τοῦ Λουθήρου ὅτι «ὁ μὲν λόγος τοῦ Θεοῦ εἶνε ἐν τῇ Γραφῇ, ἡ Γραφὴ ὅμως δὲν εἶνε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ» νομίζει ὅτι δύναται νὰ εὕρῃ διέξοδον πρὸς λύσιν πάντων τῶν εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀναγομένων ζητημάτων.

Ἐκ τῶν τοιούτων συγκρούσεων μεταξὺ δύο ἀρχῶν, τῆς ὑλικῆς καὶ τῆς τυπικῆς, ἐσχηματίσθη ἡ λουθηρανικὴ δογματικὴ, μεστὴ ἀσυνεπειῶν καὶ ἀντιφάσεων. Ὅπου ὁ Λούθηρος ἐβλεπεν ἀσυμφωνίαν τῶν μαρτυριῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς πρὸς τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἡ προσεπάθει νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τούτων, ἢ ὀλοσχερῶς ἀπέριπτε τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἐν γένει συχνάκις ἀμφεταλαντεύετο ἐν ταῖς δογματικαῖς αὐτοῦ θέσεσι καὶ δὲν ἤξευρε τί ν' ἀποφασίσῃ. . . Οὕτω λ. χ. ἐν ἀρχῇ ἀνεγνώρισε τρία μυστήρια, τὸ βάπτισμα, τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Ἀκολούθως ὅμως εὗρεν ἐπάναγκες νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν σημασίαν τῆς μετανοίας καὶ νὰ μεταβάλῃ τὸν τύπον αὐτῆς. Ἀλλὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἀσυνεπειᾶς παρὰ τῷ Λουθήρῳ

θὰ ἴδωμεν πολλά. Πρὸς τὸ παρόν, ἄς σημειώσωμεν μόνον ὅτι εἶνε ἐντελῶς ψεῦδος ὅτι ὁ ἴθιν ὁ Λούθηρος τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐμόρφωσεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Εὐαγγελίου. Μεθ' ἥττονος ἔτι δικαιομάτος αἱ προτεσταντικαὶ κοινότητες ὠκειοποιήθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ ὄνομα Εὐαγγελικαί, θέλουσαι νὰ δείξωσιν ὅτι ἔχονται καθαρῶς τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ δὲν γνωρίζουσι τὰς ἀνθρωπίνας παραδόσεις.

Καὶ τοιουτοτρόπως ἀφετηρία καὶ θεμελιῶδες σημεῖον τῶν δογματικῶν θεωριῶν τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς **προσωπικῆς** πίστεως καὶ τῶν **ἀμέσων** σχέσεων τῶν πιστῶν πρὸς τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος.

Τοιαῦτα τις ἀρχὴ ἀπῆται πρὸ παντὸς τὴν ἐξάλειψιν τῆς προτέρας ἰδέας περὶ τῆς **Ἐκκλησίας**. Ἀφοῦ οὐδὲν ὑψίσταται μέσον μεταξὺ πίστεως καὶ πιστῶν, μεταξὺ Χριστοῦ καὶ χριστιανῶν, ἐπόμενον ὅτι ὅλη ἡ ζωὴ τῆς πίστεως ἐκ τῆς ὁρατῆς ἐξουσίας, φυσικῶς, μεταφέρεται εἰς τὴν ἀόρατον καὶ ἀφανῆ ἐξουσίαν. Πᾶσα ἡ ἐξωτερικὴ ἐργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας ἀποβαίνει ἀνωφελὴς καὶ περιττή.

Ἡ ἰδέα τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ καθολικισμῷ, τῷ ὄντι, εἶχε κατὰ προτίμησιν ἐξωτερικὸν καὶ βάνανσον χαρακτῆρα. Αὕτη ἐξ ὀλοκλήρου ἐνεσαρκούτο ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πάπα, ὅστις ἀπέκλεισε δ' ἑαυτοῦ τὰς καρδίας τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἐπενεργῶν, καθὼς καὶ οἱ κατώτεροι τῆς ἱεραρχίας βαθμῶν, ἐπὶ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν ἀποκλειστικῶς ὡς ἐπενεργεῖ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἥτοι δι' ἐξωτερικῶν κατὰ προτίμησιν μέσων. Ἐνταῦθα, πράγματι, ὑπῆρχεν ὑλικοποίησις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἰδέας τῆς Ἐκκλησίας, σύμμιξις τοῦ προσκαίρου μετὰ τοῦ αἰωνίου, τοῦ γήνιου μετὰ τοῦ οὐρανόθεν, τοῦ πολιτικοῦ μετὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ. Αὐτὸς ὁ Χριστὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ἀπὸ ἀοράτου καὶ αἰωνίου, παρίστατο εἰς τὸν καθολικὸν ὑπὸ μόνην τὴν εἰκόνα Χριστοῦ ὁρατοῦ, ἡ δὲ παγκόσμιος ἰδέα τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς θείας χάριτος συνε-

δέθη πρὸς ἰδιαιτέραν προσωπικότητα, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ ἐν σχετικῶ τινι μέτρῳ καὶ πρὸς ἰδιαιτέραν ἐπι επικράτειαν, πρὸς τὴν Ρώμην . . .

Ὁ Λούθηρος πατάσσει ἐν πρώτοις τὸ ἐξέχον, οὕτως εἰπεῖν, μέρος τοῦτο τῆς καθολικῆς ἰδέας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πάπας, ὁ ἀνάσσειν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἄδου, γίνεται τὸ σημεῖον τῆς ἀφεταιρίας ὅλων αὐτοῦ τῶν περὶ Ἐκκλησίας συλλογισμῶν. Ὁ πάπας οὗτος παρίσταται αὐτῷ ὡς ἡ ἐνσάρκωσις τῶν δυνάμεων τοῦ ἄδου, αἵτινες, δι' αὐτοῦ, θέλουσι ν' ἀπομακρύνωσι τὸν χριστιανὸν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ὁρατὸς Χριστὸς εἶναι ὁ ἐναντίος τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀντίχριστος, διότι οἰκειοποιεῖται καὶ θέλει νὰ μεταβάλῃ τὴν θεϊαν ἐκείνου ἐνέργειαν. Ὁ Λούθηρος πειστικώτατα ἀπέδειξε τὴν ταυτότητα τῆς ἰδέας τοῦ ἀντιχρίστου μετὰ τῆς τοῦ παπισμοῦ. Τὸ δὲ γ*ωστὸν χωρίον τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀμαρτίας, τοῦ ἐρχομένου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὅπως καθίσῃ ὡς Θεός¹, ὁ Λούθηρος ἀποδίδωσιν εἰς τὸν ρωμαῖον πρωθιεράρχην. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ προσφιλὴς αὐτοῦ παραβολὴ ἡ ἰδέα *fiat* αὐτοῦ. Ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς ἐπικλήσει πρὸς Λέοντα τὸν δέκατον, ἀποτείνεται πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν ἐξῆς καὶ μόνον ἐκφράσεων: *arogo te, ē qui dicas mihi, antichriste indoctissime*. Τὴν ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ἐξεϊκόνισεν ὡς Βαβυλῶνα, ὡς πόρνην, ὡς αἰχμάλωτον τοῦ διαβόλου. Κατόπιν τούτου, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης τοῦ προτεσταντισμοῦ πρὸς τὸν καθολικισμόν, ἡ μυστικιστικὴ αὕτη περὶ τοῦ πάπα ἰδέα ἔλαβε πλείονα, λεπτομερεστέραν ἀνάπτυξιν ὑπὸ τῶν προτεσταντῶν θεολόγων, καὶ μόνον κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐγκατελείφθη.

1. Β' Θεσσαλ. 2, 4.

2. Captivitas Babilonica. opp. Luth. tomus secundus.

Ἀλλά, ὡς πανταχοῦ καὶ ἐν παντί, καὶ ἐνταῦθα ὁ Λούθηρος δὲν σταματᾷ μόνον ἐπὶ τῆς ἀπαρνήσεως τῶν ἄκρων τοῦ καθολικισμοῦ, ἀλλὰ παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν καθολικὴν ἰδέαν τῆς Ἐκκλησίας, ὀλοσχερῶς ἀπαρνείται πᾶν τὸ ὁρατὸν, πᾶν τὸ ἐξωτερικὸν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ σχηματίζει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ Ἐκκλησίας **ἀοράτου**, μὴ ὑποπιπτούσης εἰς ἐξωτερικὴν ἐπισκόπῃσιν, μὴ ἐξαρτωμένης ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν τοῦ βίου, ἀπῆλλαγμένης πάσης ἐκτάσεως καὶ παντὸς χώρου. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀόρατος, λέγει, διότι ἡ ζωὴ τῶν πιστῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀμέσων ἐπενεργειῶν τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Οὐδεὶς καὶ οὐδὲν ὑπάρχει οὔτε μεσολαβεῖ μετὰ τῆς χάριτος καὶ τῆς καρδίας τῶν πιστῶν· δὲν ὑπάρχουσιν οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν οὔτε ὄργανα οὔτε φορεῖς τῆς χάριτος διὰ τοὺς ἄλλους ἐν τῷ προσώπῳ τῆς καλουμένης ἱεραρχίας, οὔτε ἔργα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὡς μέσα πρὸς λῆψιν τῶν δώρων τῆς χάριτος. Πάντες οἱ πιστοὶ ἔχουσιν ἴσα δικαιώματα καὶ πάντες ὁμοιοτρόπως ἀνεξαρτίτως διὰ τοῦ πνεύματος αὐτῶν συμμετέχουσι τῶν δυνάμεων τῆς θείας χάριτος. Πῶς τοῦτο τελεῖται οὐδεὶς βλέπει καὶ οὐδεὶς οἶδε, διότι **τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν ῥωὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει**¹. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ὑπερούσιος καὶ ἀόρατος Ἐκκλησία — καὶ μόνον ἡ τοιαύτη — εἶναι Ἐκκλησία ἁγία καὶ ἀλάθηστος, διότι κυβερνᾶται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος, ὑπερ ζωογονεῖ αὐτὴν δι' ἑαυτοῦ, καθαρίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν ρύπων, καὶ ἀοράτως ἀποκόπτει τὰ ἀνάξια αὐτῆς μέλη. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὁρατὴν κοινωνίαν τῶν πιστῶν, αὕτη δὲν εἶναι εἰ μὴ ἐκκλησια-

1. Ἰωάν. 3, 8.

σπικὴ **μάζα**. Ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς δὲν εἶναι *juris divini*, ἀλλὰ *juris humani*, ὁ δὲ βίος αὐτῆς ἔργον συμπτώσεως. Ἄλλ' ἡ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ὑποκρύπτεται μόνον ὅπισθεν τῆς ἀνθρωπομάζης ταύτης τῆς ἀνικούσης εἰς ἐν δεδομένον τι θρόσκευμα.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἡ ἀφανὴς αὕτη Ἐκκλησία; Τίς ὁ ἐσωτερικὸς, ὁ εἰς οὐδένα γνωστὸς βίος αὐτῆς; Πῶς νὰ φαντασθῆ τις τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς αὐτῆς; Εὐδηλον ὅτι ἡ ἰδεώδης αὕτη Ἐκκλησία δὲν εἶναι διὰ τὸν πραγματικόν, τὸν ζῶντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ δι' ἄλλον τινὰ ἀφηρημένον, ἀνύπαρκτον ἄνθρωπον. Ἡ ἐννοία Ἐκκλησίας ἀφανοῦς, μὴ ὑποπιπτούσης εἰς οὐδεμίαν παρατήρησιν, ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀπάρνησιν καὶ ἐξάλειψιν τῆς ἰδέας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν οὐχὶ ἡ ὁρατὴ αὕτη μάζα τῶν πιστῶν ἀποτελῆ αὐτὴν, ἐὰν οὐχὶ ὁ ὁρατὸς οὗτος πιστὸς ἄνθρωπος, ὁ ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος συγκείμενος, ἀνίκη αὐτῆ, ἀλλ' ἄλλος τις ἀόρατος ἄνθρωπος, ἡ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ἡ καρδιά αὐτοῦ, ἀποκεχωρισμένη τῶν πραγματικῶν αὐτῆς, τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων, ἐὰν ἡ μεταξὺ τοῦ πνεύματος τῶν πιστῶν καὶ τῆς χάριτος ἀμοιβαία ἐπενέργεια οὐδὲν ἔχη τὸ ὁρατὸν διάμεσον, τότε, ἐν τῇ πραγματικότητι, δὲν ὑπάρχει ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ὀνομάζεται Ἐκκλησία, ἢ, τοῦλάχιστον, ἡ Ἐκκλησία αὕτη δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς τοὺς ζῶντας, τοὺς ἐνεργοῦντας ἐν τῷ γνῖνῳ τούτῳ, τῷ ἐξωτερικῷ κύκλῳ. Ἡ τοιαύτη Ἐκκλησία εἰς ἄλλην τινὰ ὑπόκειται ἐξουσίαν, πολὺ ὑψηλοτέραν ἡμῶν καὶ δι' ἡμᾶς ἀνέφικτον. Ἡμεῖς δὲν ἠξεύρομεν κἄν ἂν ἀνίκομεν εἰς αὐτὴν ἢ οὐ. Ἦτο εὐκόλον ἡ τοιαύτη ἰδανικὴ ἐννοία Ἐκκλησίας ἀοράτου νὰ μετατραπῆ ἐν τῷ μέλλοντι ἐν ταῖς μυστικιστικαῖς προτεσταντικαῖς αἰρέσεσι καὶ τοῖς θεοσοφιστικοῖς συστήμασι εἰς «τὸ οὐράνιον καὶ τὰ πάντα περιλαμβάνον σῶμα τοῦ Χριστοῦ», ἢ «εἰς τὴν βασιλείαν τῆς καθαρῆς σκέψεως» (Ἐγελος Σλαϊεργμάχερ).

Ἄλλως τε ὁ Λουθηρος μόνος συνησθάνθη ἐν μέρει τὸ

ἀφερέγγυον τῆς ἀφηρημένης περὶ Ἐκκλησίας γνώμης καὶ ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ αὐτὴν. Ἡ ἀπίστις εἰς τὴν ἀναπόφρευκτον ἐρώτησιν ὅτι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διαχωρίσῃ τις τὴν ἀληθῆ ἀπὸ τῆς ψευδοῦς Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ζοὴ εἰς οὐδεμίαν ὑπόκειται ἐπισκόπησιν, ἔφερον αὐτὸν εἰς θέσιν νὰ παραδεχθῆ σὺν τῇ ἀοράτῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὁρατὴν τοιαύτην, ὡς ἐξωτερικὴν τῆς πρώτης ἔκφρασιν. Ὡς τοιαῦτα ἐξωτερικὴ ἔκφρασις τῆς ἀοράτου Ἐκκλησίας χρησιμεύει παρ' αὐτῶ ἡ χοῆσις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τινα μυστήρια. Ἄλλ' ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη, ἡ ὁρατὴ Ἐκκλησία δὲν εἶνε Ἐκκλησία κυρίως εἰπεῖν, οὐδ' ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν τῆς περὶ ἀληθοῦς Ἐκκλησίας ἐννοίας· αὕτη εἶνε μόνον ἐξωτερικὸν **σημεῖον**. Πρόδηλον ὅτι ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς ἐννοίας τῆς ἀοράτου Ἐκκλησίας, ἡ παραχώρησις αὕτη εἶνε ἀντίφασις, ἀσυνέπεια ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου, καὶ ἐλάχιστα συνδέεται πρὸς τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας γνώμην. Ἐὰν ἡ ὁρατὴ αὕτη Ἐκκλησία δὲν εἶνε Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν κυρίως ἐννοίαν τῆς λέξεως, τότε αὕτη εἶνε ἄχρηστος. Ἐὰν δὲ πάλιν ἄνευ αὐτῆς ἄσκοπος ἀποβαίη καὶ ἡ ἀόρατος Ἐκκλησία, φανερόν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν δύναται τότε νὰ ᾔνη ἀόρατος, φανερόν ὅτι εἶνε ἀδύνατον ν' ἀποχωρίσῃ τις τὴν ἀόρατον Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ὁρατῆς, χωρὶς συγχρόνως νὰ ἐκμηδενίσῃ αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐννοίαν. Ἡ Ἐκκλησία, πραγματικῶς, εἶνε καὶ ἀόρατος καὶ ὁρατὴ συνάμα· τὸ ἀόρατον καὶ τὸ ὁρατὸν τῆς ζωῆς αὐτῆς μέρος εἶνε ἀδιαχώριστα, ὡς ἀχώριστα εἶνε ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ σὰρξ. Εὐθύς ὡς γίνῃ παραδεκτὴ ἡ μὴ φυσικὴ αὕτη διαίρεσις, ἡ ἐννοία τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει ἀναποφεύκτως νὰ μετατραπῆ εἰς καθαρῶς ἀφηρημένην ἐννοίαν, ὁ δ' ἐξωτερικὸς βίος τῆς Ἐκκλησίας ν' ἀπολέσῃ πᾶσαν σημασίαν. Καὶ ναὶ μὲν, ἡ τοιαύτη ὑποδιαίρεσις τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας εἰς Ἐκκλησίαν ἀληθῆ, ἀόρατον, καὶ Ἐκκλησίαν ἐπουσιώδη, ἐξωτερικὴν, ἐγένετο

(Παράφρ. α' Ἐκκλ.σ. Ἀληθείας)

ὑπὸ τοῦ Λουθήρου μόνον καὶ μόνον ἵνα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν καθολικισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ὄρατι ἔξουσία τῆς Ἐκκλησίας συνεταύτισθη σχεδὸν μετὰ τῆς ἀόρατου Κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας, φέρῃ εἰς ἐπαφὴν τὴν καρδίαν τῶν πιστῶν πρὸς τὸ ἀόρατον τῆς χάριτος Πνεύμα· ἡ προσέγγις ὅμως αὐτῆ, ἡ βασιζομένη ἐπὶ τῆς χιμαιρικῆς ἀρχῆς τῆς προσωπικῆς πίστεως, ὑπῆρξεν ἀμφίβολος καὶ κατὰ βᾶθος ἠγαγεν ὄχι τόσον πρὸς τοῦτον, ὅσον πρὸς τὸν ἀντίθετον σκοπόν. Ἀποτασσόμενος ἀπὸ παντὸς ὄρατοῦ ὁ λουθηρανὸς ἀπετάσσετο ταύτοχρόνως καὶ ἀπὸ πολλῶν πραγματικῶς πρὸς συνένωσιν μετὰ τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος δεδομένων μέσων καὶ ὁλοῦν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐδυθίζετο ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς προσωπικῆς σκέψεως, ἕως οὗ τέλος συνεταύτισε μετ' αὐτῆς αὐτὴν τὴν τῆς χάριτος δύναμιν, ἀκριβῶς ὅπως ὁ ρωμαῖος καθολικὸς συνεταύτισε τὴν ὄρατὴν τῆς Ἐκκλησίας Κεφαλὴν πρὸς τὴν ἀόρατον. Ἡ σκέπη τῆς χάριτος, δι' ἧς ὁ λουθηρανὸς ἠθέλησε νὰ περιβληθῇ, ἀπεδείχθη φαντασιώδης. Οὗτος ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ὡς κυρίαν ἑαυτοῦ δύναμιν, ὡς προέλευσιν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, ἐξω τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς καὶ οὐδέν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία λέξις τοῦ προτεσταντικοῦ ὀρθολογισμοῦ.

Προβαίνομεν εἰς τὴν περαιτέρω ἔκθεσιν τῆς λουθηρανικῆς δογματικῆς.

Σὺν τῇ καταπτώσει τῆς ἰδέας τῆς Ἐκκλησίας, κατέπεσε φυσικῶς καὶ μετέβαλεν ὄψιν καὶ ἅπας ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐκδηλοῦται κατὰ προτίμησιν ἐν τῷ ἁγιασμῷ τῶν πιστῶν διὰ τῶν **μυστηρίων**. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῶν μυστηρίων δὲν συνεβιβάζετο οὔτε πρὸς τὸ λουθηρεῖον «πιστεύω», οὔτε πρὸς τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας γνῶμιν, τὴν μορφωθείσαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «πιστεύω» τούτου. Ἡ ἀλληλουχία ἀπὸ μέρους τοῦ Λουθήρου ἀπαραιτῶς ἀπῆλθε τοιοῦτοτρόπως ἀλλοίωσιν τῆς περὶ τῶν μυστηρίων

ἰδέας τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεωρία τῶν μυστηρίων πράγματι εἶχε ἰσχυρὰς ἀνάγκας καὶ δὲν ἰδύνατο νὰ εἶνε καθ' ὅλα δεδικαιολογημένη.

Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεωρία περὶ τῶν μυστηρίων διακρίνεται διὰ τὸ περίφημον αὐτῆς «opus operatum», τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο σημεῖον καθαρῶς ἐξωτερικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐννοια τοῦ «opus operatum» τούτου εἶνε ἡ ἀκόλουθος. Τὸ μυστήριον εἶνε ἀγωγὸς ἢ μᾶλλον ἀληθῆς διώρυξ, ἐξ ἧς ὁ χριστιανὸς ἀντλεῖ τὴν θεῖαν χάριν, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ **πάσης ἐκ μέρους αὐτοῦ συμπεράξεως** ἢ συνευδοκίας. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν, παθητικῶς τελουμένην, «passive operatum», ἡ χάρις ἀπαραιτῶς ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ ἐνεργοῦσα, εὐθύς ὡς γίνῃ χρῆσις τῶν ὀρισμένων ἐξωτερικῶν μέσων»,—ἦτοι τῶν materia et forma instituendi sacramenti, εὐθύς ὡς ὑπάρχη τὸ τελοῦν τὸ μυστήριον πρόσωπον, εὐθύς ὡς ἀπαγγελθῶσιν αἱ ὀρισμένοι λέξεις κ.τ.τ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τῆς χάριτος ἀποψις αὕτη εἶναι καθαρῶς μηχανικὴ. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶνε ἀπαραιτῶς καὶ ἀπολύτως συνδεδεμένη πρὸς ὀρισμένην λειτουργίαν τῆς ἐξωτερικῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, πρὸς ὀρισμένην ἐκτέλεσιν ὀρισμένης πράξεως. Τοῦτο καὶ ἐμφαίνεται διὰ τοῦ λατινικοῦ ὅρου «opus operatum». Κατ' αὐτὸν ἀποκλείεται καὶ πᾶσα ζῶσα σχέσις τοῦ πιστοῦ πρὸς τὰς ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος. Ὁ πιστὸς δύναται νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, αὕτη ὅμως, θὰ ἔχη δι' αὐτὸν ἰσχύν· δύναται νὰ προσφέρηται πρὸς αὐτὴν ὅλος ἀδιαφόρος, ἀλλὰ καὶ πάλιν θὰ λάβῃ τὴν θεῖαν χάριν: «Sacramentum, λέγει ὁ κανὼν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου, dicitur opus operatum, id est passive operatum, — ita, ut gratia accipitur non ex fide aut merito agentis, vel suscipientis, sed ex ipso opere!» ....

1. Concil. Tridentin. can. de Sacramentis. Labbei. Sacrosancta Concilia.

Ἡ σύνοδος διευκρινίζει μάλιστα τοῦτο καὶ διὰ παραδείγμα-
τος. Πρὸς ἀναψίν τῶν ξύλων ἀπαιτοῦνται πρὸ παντὸς αὐτὰ
ταῦτα τὰ ξύλα, μεθ' ὃ πρέπει νὰ παραχθῆ πῦρ ἐκ τοῦ πυρίτου
λίθου καὶ τέλος νὰ ἔλθωσιν εἰς συνάφειαν τὰ ξύλα μετὰ τοῦ
πυρός. Ἡ λειτουργία αὕτη εἶνε λίαν ἐπίπλοκος, ἀλλ' ἡ δρῶσα
αἰτία εἶνε μία, τὸ πῦρ. Οὕτω καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ ἡ θεία χά-
ρις ἐνεργεῖ τῇ μεσολαβήσει ὀρισμένων πράξεων ἀπαραιτήτων
πρὸς φανέρωσιν αὐτῆς. Ἐν ταῖς ἐρισι μετὰ τῶν μεταρρυθμι-
στῶν οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ δογματισταὶ ἀπεριστρόφως ἐδήλωσαν
ὅτι ἡ πίστις οὐδόλως εἶνε ἀναγκαία ὅπως τὸ μυστήριον ἔχη
ισχὺν διὰ τὸν προσερχόμενον τῇ εὐχαριστίᾳ, εἶπεν ὁ Κάι-
ταν. οὐδὲν ἀπαιτεῖται, ἐξαιρέσει αὐτῆς ταύτης τῆς πράξεως.
Εὐνόητον ὅτι ταῦτα πάντα, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, ἀντέκειντο καὶ
ἀντέφασκον τῇ Λουθηρείῳ ἀρχῇ τῆς δικαιούσης πίστεως. Τὸν
ἄνθρωπον σώζει μόνη ἡ ἀποκλειστικὴ πεποιθήσις ἐπὶ τὰς
ἀντιμισθίαν τοῦ Λυτρωτοῦ· ἐπομένως ἐκτὸς τῶν ἀντιμισθίων
τούτων, ἐκτὸς τῆς ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ προσαχθείσης θυσίας, δὲν
ὑπάρχουσιν, οὐδὲ δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν, ἀλλὰ σώζονται
ἐνέργειαι τῆς χάριτος. Ὁ ἄνθρωπος σώζεται περαιτέρω οὐχὶ
δι' ἐξωτερικῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργείας τῆς χάριτος, ἀλλὰ δι' ἐσω-
τερικῆς, προσωπικῆς, ἐλευθέρας μετ' αὐτῆς ἐπικοινωνίας. Ἰνα-
ριζηδὸν καταρτίψῃ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν θεωρίαν τὴν ἀφορῶ-
σαν τὸ «opus operatum», ὁ Λούθηρος ὀλοτελῶς ἀπέρριψε τὴν
πραγματικὴν τῆς χάριτος ἐν τοῖς μυστηρίοις παρουσίαν. Τοι-
αύτη τῷ ὄντι εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθεῖσα ἰδιόρρυθμος
περὶ μυστηρίων θεωρία. Ταῦτα κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ δὲν
εἶνε ἀγωγοὶ ἰδιαιτέρων τῆς θείας χάριτος ἐνεργειῶν, ἀλλὰ
μόνον «σημεῖα» τῆς ἡμετέρας μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπικωινω-
νίας, «μνημόσυνα», ἥτοι ὑπομνήσεις τῆς ἡμετέρας ἐν τῇ
χάριτι καταστάσεως, ὡς ἐκφράζεται ὁ Μελάγχθων ἡ, ὡς αὐτὸς
οὗτος πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει, «σφραγιδες», ἥτοι ὄρατῆ ἀπο-
τύπωσις τῆς ἡμετέρας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ διαβιώ-

σεως'. Τὰ μυστήρια εἶνε σύμβολα τοῦ ἡμετέρου πρὸς τὸν
θεὸν δεσμοῦ, ὅμοια πρὸς τοὺς συμβολισμοὺς ἐκείνους, οἱ
ὅποιοι ὑπῆρχον ἐν τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ. Αὐτὰ καθ' ἑαυτά,
κεχωρισμένα ἀπὸ τοῦ συμβολισμοῦ τούτου τὰ μυστήρια οὐ-
δεμίαν ἔχουσιν ἔννοιαν ἢ σημασίαν. Ἡ περιτομὴ αὐτὴ καθ'
ἑαυτὴν οὐδὲν προσέδιδε τῷ ἀνθρώπῳ, καθὼς καὶ τὸ ἡμέτερον
βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία οὐδὲν προσδίδουσιν ἡμῖν. Ὅλη ἡ
δύναμις τῶν ἱερῶν τούτων πράξεων συνίσταται ἐν τῇ ὑπο-
μνήσει τῆς ἡμετέρας ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ἥτις ἐτελέσθη ἅπαξ
διαπαντός. Ἡ ἀπαίτησις δὲ ἢ ἡ ἐπιθυμία ἰδιαιτέρων τῆς θείας
χάριτος ἐνεργειῶν, μετὰ τὰς ἅπαξ καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα
τελεσθείσας ἀντιμισθίας τοῦ Χριστοῦ, σημαίνει ἐκμηδένισιν
τῶν ἀντιμισθίων αὐτοῦ τούτων. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως ἀπαν-
τᾷ ὁ μεταρρυθμιστὴς καὶ εἰς ἐρώτησιν περὶ τοῦ διὰ τί λοιπὸν
νὰ ὑπάρχωσι τὰ σημεῖα ταῦτα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ οὐδὲν ση-
μαίνοντα καὶ ὀλοτελῶς οὐδὲν περιέχοντα, λέγων· Ταῦτα δέ-
δονται πρὸς παιδείυσιν καὶ διέγερσιν ἐν ἡμῖν τῆς ἡμετέρας
πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν. Ἡ πεποιθήσις αὕτη
ἀνευ ἐξωτερικῶν ὑπομνήσεων φυσικῶς ἐξασθενεῖ. Πρὸς ζω-
γόνισιν λοιπὸν τῆς πεποιθήσεως ταύτης, πρὸς χαροποίησιν
τῆς ἡμετέρας καρδίας διὰ τῆς ἰδέας περὶ τῆς ἀπολυτρώσεως
καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, περὶ τοῦ θείου πρὸς ἡμᾶς ἐλέους,
ὁ Χριστὸς ἐνετείλατο συμβολικὰς τινὰς πράξεις, τῇ μεσολα-
βήσει τῶν ὁποίων ἡ σκέψις ἡμῶν καὶ τὸ αἶσθημα ἡμῶν ἐρ-
χονται εἰς συνάφειαν πρὸς αὐτὸν τὸν Λυτρωτὴν καὶ τὸ ἔργον
τῆς ἀπολυτρώσεως. Ὁ Θεός, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, κάμνει
μὲ ἡμᾶς ὅ,τι ἔκαμνε καὶ μὲ τοὺς προφῆτας, ὅσκις ἤθελε νὰ
πέισῃ αὐτοὺς περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἀποκαλύψεων
τῶν, ὅ,τι ἔκαμνε τὸ πάλαι καὶ μὲ τὸν Γεδεών, δούς αὐτῷ εἰς
σημεῖον **πόκον ἔνδροσον**, ἵνα ἐνισχύσῃ ἐν αὐτῷ τὴν περὶ

1. Ὁρα Articuli fidei. Melancthon opp. pars prima.

τῆς νίκης πεποιθῆσιν. Καὶ οὕτω, τὸ κυριώτερον ἐνταῦθα εἶνε ἡ ἡμετέρα προσωπικὴ πίστις καὶ πεποιθήσις. Ἐν ταύτῃ συνίσταται πᾶσα τοῦ μυστηρίου ἡ δύναμις· πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῆς δίδεται τὸ μυστήριον, καὶ ἄνευ αὐτῆς τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν. Ἐὰν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς τελείσεως τοῦ μυστηρίου ἐγὼ δὲν ἀναμνησκώμαι τοῦ Λυτρωτοῦ, ἐὰν ἡ ἱεροπραξία δὲν διεγείρῃ ἐν ἐμοὶ συμφώνους πρὸς αὐτὴν σκέψεις καὶ αἰσθήματα, τότε τὸ μυστήριον δὲν εἶνε δι' ἐμέ, μετατρέπεται δὲ εἰς νεκρὰν τυπικότητα καὶ βλασφημίαν. Τὸ μυστήριον μὲ εἰσάγει μὲν εἰς τὴν ἐν τῇ χάριτι πρὸς τὸν Χριστὸν ἐπικοινωνίαν, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἰδίας μου σκέψεως, διὰ τοῦ ἰδίου μου προσωπικοῦ αἰσθήματος, διὰ τῆς ἰδίας μου περὶ τῶν ἀντιμυθῶν ἐκείνου ἀναμνήσεως. «*Omnia sacramenta ad fidem alendam sunt instituta, fidei excitandae gratia signa sunt proposita*». Τοιαύτη ἡ γενικὴ ἰδέα περὶ τῆς σημασίας τῶν μυστηρίων παρ' ἅπασιν τοῖς μεταρρυθμισταῖς— παρὰ τῷ Λουθέρῳ, τῷ Μελάγχθωνι, τῷ Σβιγγλίῳ καὶ τῷ Καλβίνῳ. Οἱ τῆς Ρώμης καθολικοὶ ἐδίδαξαν, λέγει ὁ Μαρτίνεκε¹, θέλων κάλλιον καὶ περιληπτικώτερον νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν διαφορὰν τῆς προτεσταντικῆς περὶ τῶν μυστηρίων ἰδέας, — οἱ τῆς Ρώμης καθολικοὶ ἐδίδαξαν ὅτι *sacramenta continent gratiam*· οἱ διαμαρτυρόμενοι διδάσκουσιν ὅτι τὰ μυστήρια μόνον *conferunt gratiam*, ἤτοι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ δὲν ἔχουσι τὴν θεῖαν χάριν, μεταδίδουσιν ὅμως αὐτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, διεγείροντα ἐν αὐτῷ τὴν πίστιν.

Καὶ οὕτω τὸ ρωμαιοκαθολικὸν «*opus operatum*» μετέπεσεν εἰς καθαρῶς ἀφηρημένην ἔννοιαν περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς χάριτος ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ὁ τῆς Ρώμης καθολικὸς παραλόγως συνέδεσε τὴν δύναμιν τῆς χάριτος πρὸς ὀρισμένας ἐξωτερικὰς πράξεις, καὶ ὡσανεὶ καθυπέτασεν αὐτὴν εἰς

τὰς πράξεις ταύτας καὶ ἐνεσάρκου αὐτὴν ἐν αὐταῖς, ὁ λουθηρανὸς τὸναντίον ὀλοσχερῶς ἀπεχώρισεν αὐτὴν ἀπ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν ἡ δύναμις αὕτη τῆς χάριτος εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀρισμένων ἐξωτερικῶν πράξεων· ὁ Λούθηρος καθυπέταξεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τοῦ **ἀνθρώπου**, τῆς σκέψεως αὐτοῦ καὶ τῶν αἰσθημάτων. Αὕτη κατήντησεν, ἐὰν μᾶς ἐπιτρέπεται ἡ σύγκρισις, οἷονεὶ ἠλεκτρικὴ δύναμις, πανταχόθεν διατελουσα κεκλεισμένη, ἡ δὲ ἀνθρωπίνῃ σκέψις ὡσανεὶ τὸ διεγερτήριον τῆς πανταχόθεν κεκλεισμένης ταύτης δυνάμεως. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ διευκρινίσωμεν ὅτι ἀμφότεροι αὐταὶ αἱ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθετοὶ γνῶμαι πάσχουσιν ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐλλείψεως, τῆς ἀποκλειστικότητος, καὶ στεροῦνται ἀκεραιότητος. Διαδοχικῶς καὶ μέχρι τέλους χωροῦσα ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεωρία τῶν μυστηρίων, ἡ ἐκφραζομένη ἐν τῷ ὄρφ *opus operatum*, ὡς τελευταίαν αὐτῆς συνέπειαν θὰ εἶχε τὴν ὀλοτελῶς ἀντιχριστιανικὴν περὶ τῆς Θεότητος καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς θεωρίαν, θὰ ὑπεμίμνησκεν ἀκόμῃ τὴν ἀρχαίαν μαγείαν, καθ' ἣν ἡ περὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ἰδέα συνεταυτίζετο πρὸς αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἡ θεωρία τοῦ Λουθήρου, ἡ ἀποχωρίζουσα τὰς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας τῆς χάριτος ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς συνθήκης, ἀπεγύμνωσεν αὐτὰς ὅλως διόλου καὶ ἀπὸ πάσης ἰσχύος ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὄχι μόνον ἐκ ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ σώματος συγκειμένου. Ἡ καθολικὴ θεωρία ἐλπισμόνησε περὶ τοῦ πνεύματος, περὶ τῆς καρδίας τοῦ πιστοῦ· ὁ Λούθηρος δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πραγματικὸς, ὁ ὅλος ἄνθρωπος ζῆ οὐχὶ διὰ μόνης τῆς σκέψεως. Ἡ καθολικὴ ἀποψις ἐταπείνωσε τὴν σημασίαν τῶν μυστηρίων μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς νεκρᾶς, τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας, τῆς μὴ ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ Λούθηρος, νομίζων ὅτι ἐξαίρει τὴν σημασίαν τῶν μυστηρίων διὰ τῆς ἀποχωρίσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, κατὰ

1. Symbolik von Mahrheineke

βάθος και ὀλοτελῶς ἐξεμυδένισε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν σημασίαν ὡς ἐνεργὸς ἐν αὐτοῖς δύναμις ἐπεφάνησαν παρ' αὐτῶ μόνον ἢ σκέψις καὶ τὸ προσωπικὸν τῶν πιστῶν αἰσθημα. Ὁλως δὲ φυσικώτατον ἦτο καὶ τὸ ὅτι ὁ διαμαρτυρούμενος τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἐν ὀνόματι τῆς ἰδίας αὐτοῦ ταύτης σκέψεως καὶ τοῦ προσωπικοῦ αἰσθήματος, ἀπέρριψε καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν παρὰ τῷ Λουθήρῳ διαμείνανσαν ἐξωτερικὴν καὶ συμβολικὴν τῶν μυστηρίων ἐννοίαν. Δὲν εἶνε πρὸς τούτοις θαυμαστὸν καὶ τὸ ὅτι ἡ φαντασιώδης αὐτοῦ πρὸς τὴν θεϊαν χάριν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ σκέψει προσέγγισις ἐξεφυλίσθη καὶ αὐτὴ κατόπι ἐπὶ συνταύτισιν τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὸ ἀπειρον...

Τοιαύτη ἡ ἐν γένει περὶ τῶν μυστηρίων θεωρία τοῦ Λουθήρου. Ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ βάσει οὗτος ἐνια μὲν ἐκ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων ἐξ ὀλοκλήρου ἀπορρίπτει, ἄλλων δὲ τὴν σημασίαν ἀλλοιοῖ, παρορμώμενος πρὸς τοῦτο ἐν μέρει καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ πράξει σχετικῶς πρὸς τινὰ μυστήρια καταχρήσεων.

Τὰ μυστήρια, κατὰ τὸν Λουθήρον, ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐκτρέψωσιν ἐν ἡμῖν τὴν πεποιθῆσιν περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν περὶ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ἐπαγγελιῶν. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐρωτᾷ οὗτος, τὸ χρίσμα; Ἐν τῷ βαπτίσματι ἡ ἁμαρτία ἀφέθη καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ἤδη τὴν πεποιθῆσιν ὅτι ἐγένετο υἱὸς τῆς χάριτος. Πρὸς τί λοιπὸν ἀκόμη καὶ τὸ χρίσμα; Μήτοι ἵνα λάβωμεν τὴν χάριν πρὸς δρᾶσιν σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγιότητος; Ἄλλ' ἐνεργοῦμεν οὐχὶ ἡμεῖς αὐτοί, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος πᾶν δὲ τὸ μὴ ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν πίστιν εἶνε περιττόν. Ἴδου ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ὁ Λουθήρος παρ-εδέξατο τὸ μυστήριον τοῦτο ὡς εὐσεβῆ τινὰ μόνον ἱεροτελεσίαν καὶ ἀπέρριψεν αὐτὸ παρὰ πάσας τὰς καταδήλους μαρτυρίας τῆς Νέας Διαθήκης καὶ ὅλης τῆς ἀρχαίας ἐκκλησια-

στικῆς τάξεως. Ὁ Λουθήρος ἐν τούτῳ ἐχειραγωγῆθη ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς μονομεροῦς αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης προσωπικῆς πίστεως ἀρχῆς. Ὀλιγώτερον ἐτι συννεβιάζοντο πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην τὸ μυστήριον τοῦ γάμου καὶ τὸ τοῦ εὐχέλαιου. Ἰδιαίτερος ὁμιλεῖ οὗτος, προκειμένου περὶ τοῦ πρώτου. «Ἐγώ, λέγει, ἀπολύτως δὲν ἐννοῶ τίνι τρόπῳ ὁ γάμος μετετρέπη εἰς μυστήριον. Ποίαν ὁ γάμος ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πεποιθῆσίν μου περὶ τῆς σωτηρίας. Τίνι τρόπῳ οὗτος ἀναζωπυρεῖ ἐν ἐμοὶ τὴν πρὸς τὸν Λυτρωτὴν πίστιν; Τί κοινὸν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς πεποιθήσεως ταύτης;». Κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ Λουθήρου, ὁ γάμος ἐδίδεν ἀπλῶς ἀφορμὴν καὶ αἰτίαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν γ' ἀναμιχθῆ καὶ λάβῃ μέρος εἰς τὰς οἰκογενειακὰς καὶ οἰκιακὰς ὑπάρξεις. «Ἐὐσπλαγγχε Θεέ! Ἄναφωνεῖ που, φοβερὸν καὶ νὰ σκεφθῆ τις ὅποσοι ἀνεφάνησαν νόμοι ἀφορῶντες τὸν γάμον: τῷ μὲν δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ νυμφευθῆ ἐκείνην, ἣν διὰ σύζυγον ἐξέλεξεν, τὸν δὲ διαζευγνύουσιν ἀπὸ τῆς γυναικὸς του, καὶ ἄλλον ὑποχρεοῦσι διὰ τῆς βίας νὰ ἔλθῃ εἰς γάμου κοινωσίαν. Τίς ἔδωκεν τοιοῦτο δικαίωμα; Ἐκ τούτου ἐξάγει οὗτος, ἢ μᾶλλον εἰς τοῦτο ἀποδίδει καὶ τὰς ἀφορώσας τὸν γάμον καταχρήσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι, πράγματι, ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Πολλὰι προλήψεις εἶχον εἰσχωρήσει παρὰ τῷ ὄχλῳ ἀναφορικῶς πρὸς τὸν γάμον. Τὸν ἀγαμον βίον, ἀκόμη καὶ ἂν οὗτος δὲν ἦτο σεμνὸς καὶ σώφρων, ἐθεώρουν ὡς ὑψηλότερον τοῦ ἐγγάμου βίου. Ἡ παλλακεία ἦτο φαινόμενον γενικὸν καὶ καθημερινόν. Τὴν παράνομον τεκνοποιίαν ἐκρινεν οὐχὶ μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης αὐστηρότητος. Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ὁ Λουθήρος ὅταν λέγῃ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ πλεῖστοι ὅσοι δὲν ἐνυμφεύοντο ἐκ καθαρῶς ἐγωϊστικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἵνα μὴ διπλονότι δεσμεύσωσιν ἑαυτοὺς εἰς οἰκογενειακὰ καθήκοντα, καὶ ὅτι ἐν γένει ἡ σημασία τοῦ γάμου εἶχε καταπέση. Ὁ Λουθήρος ἐκμυδενίζει

τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικοῦ γάμου, ὡς μυστηρίου, ἵνα (διηθεν) ἐκμυθηνίσῃ τὰς προλήψεις ταύτας καὶ **ἐξυψώσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ**. Ὑπὸ τῆς ἰδέας ταύτης διακατέχεται οὗτος πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅταν προσπαθῇ ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου περὶ συνδέσμου κατὰ τύπον τῆς ἐνώσεως μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας, δὲν ἦσαν ἄλλο ἄλλ' ἢ ἀπλῆ σύγκρισις. Ὁ Λούθηρος ἐξευτελίζει τὸν γάμον μέχρις αὐτῆς τῆς κτηνώδους συνουσίας, οὐδὲν σχεδὸν διαβλέπων ἐν αὐτῷ, ἐξαιρέσει τῶν ἐμφύτων κλίσεων καὶ ὁρμῶν. Διὰ τοῦτο ἀπαρνέεται πάντας τοὺς εἰς τὸν γάμον ἀφορῶντας ἐκκλησιαστικούς νόμους ἐπὶ τῶν βαθμῶν τῆς κατὰ σάρκα καὶ πνευματικῆς συγγενείας, διδοὺς πλήρη καὶ ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν εἰς τὴν πρὸς γάμον ἐκλογὴν. Ἀκαταλληλότερος τρόπος πρὸς ἐξύψωσιν τῆς σημασίας τοῦ γάμου ἦν ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Αὐτοὶ πρῶτοι οἱ ἀμέσως μετὰ τὸν Λούθηρον λουθηρανοὶ θεολόγοι παρετήρησαν, ὅτι ὁ Λούθηρος οὐδὲν ἔπραξε ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἐξυψώσεως τοῦ γάμου, καὶ ἤρξαντο λέγοντες ὅτι ἐκεῖνος σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐλησμήνισε περὶ τοῦ ἠθικοῦ μέρους τῆς κατὰ Χριστὸν συζυγίας, ὅτι ἐν ταῖς περὶ τοῦ γάμου κρίσεσιν αὐτοῦ δὲν διηκρίνισε τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀλλὰ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ περιορίζει μόνον διὰ τῆς γνώμης, ὅτι **«κρεῖσσόν ἐστὶ γαμεῖν ἢ πυροῦσθαι»**. (α' Κορινθ. 7, 9). Ἦναγκάσθησαν δ' ἐφεξῆς οἱ λουθηρανοὶ νὰ περιορίσωσι ἐν τινὶ μέτρῳ καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύναψιν γάμου ἐν τοῖς μᾶλλον πλησιεστέροις τῆς συγγενείας βαθμοῖς. Τὸ μυστήριον τοῦ εὐχέλαιου ἢ τοῦ **ἐσχάτου χρισμᾶτος** (extrême-onction), ὡς ὀνομάζουσιν αὐτὸ οἱ τῆς Ρώμης καθολικοὶ, ὡσαύτως δὲν προσέλαβεν ἐν τῷ λουθηρανισμῷ χαρακτῆρα μυστηρίου, διότι, κατὰ τὴν ἐννοιαν τοῦ Λουθήρου, δὲν περικλείει ἐν ἑαυτῷ στοιχεῖα πίστεως. Τοῦτο σκοπεῖ, λέγει ὁ Λούθηρος, νὰ διδῇ θεραπείαν καὶ ἴασιν ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν ἐπομένως, ὁ σκο-

πὸς τοῦ δὲν εἶναι ἢ ἐν τῇ πίστει παγίωσις. Μετὰ τοῦ μυστηρίου τούτου δὲν συνδέεται ἀμέσως ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ τῆς θυσίας, τῆς ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Λυτρωτοῦ προσενεχθείσης. Κατὰ συνέπειαν, δὲν δύναται νὰ ἦ σύμβολον τῆς ἡμετέρας δικαιοσύσεως. Ὅσον ἀφορᾷ, λέγει ὁ Λούθηρος, τὴν σωματικὴν ἴασιν καὶ θεραπείαν, αὐτὴ δίδεται δυνάμει τῆς πίστεως, ἀνευ οὐδενὸς μυστηρίου. Εἰς δὲ τοὺς τὸ μυστήριον τοῦτο ἀφορῶντας λόγους τοῦ Ἀποστόλου **«καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως ὁῶσει τὸν κάμνοντα»**¹, ὁ μεταρρυθμιστὴς ἀναζητεῖ τὴν δικαιολογίαν τῆς γνώμης του. Ἀλλὰ τὴν μᾶλλον ἰσχυρὰν ἀγανάκτησιν ἐξεγείρει ἐν αὐτῷ ἡ ἰδέα περὶ ἱερωσύνης, ὡς μυστηρίου. Διὰ τί, εὐνόητον. Ἡ ἰδέα περὶ ἱερωμένων προσώπων, ἰδιαίτερω τῷ τρόπῳ κατεχόντων τὴν θείαν χάριν, δὲν συνεδιβάζετο μῦτε πρὸς τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Λουθήρου περὶ τῶν μυστηρίων μῦτε μερικώτερον πρὸς τὴν ἰδέαν αὐτοῦ περὶ τῆς ἀοράτου Ἐκκλησίας, ἣν ἀπαρτίζουν μέλη, ταῦτα ἔχοντα δικαιώματα. Τὰ μυστήρια δίδονται ἵνα διεγειρωσιν ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ἵνα φέρωσιν ἡμᾶς διὰ τῆς πίστεως εἰς ἄμεσον πρὸς τὸν Χριστὸν ἐπικοινωνίαν· ἄρα, ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ μυστήριον ἀντικείμενον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, μυστήριον τὸ ὅποιον ν' ἀπεμάκρυνε τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὅποιον νὰ παρενέβαλλε μεσάζοντα πρόσωπα μεταξὺ Χριστοῦ καὶ χριστιανῶν. Τοῦτο δὲν εἶνε ἐξέγερσις, ἀλλὰ καταπίεσις τῆς πίστεως, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Λουθήρου, ὅστις βλέπει ἐν τῇ ἱερωσύνῃ καθόλου τὴν ἐμφάνισιν ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἀπηνήσατο ἐν τῷ παπισμῷ. Ἐκμυθηνίζων τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν, ὁ Λούθηρος δὲν ἀφίνει θέσιν εἰς οὐδεμίαν ἱερατικὴν ἐξουσίαν: «Ἡ γῆ ἐπληρώθη, γράφει, ἐξ ἱερέων, καρδινάλιων, ἐπισκόπων, οἵτινες ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ὡς ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐπεσκίασαν τὸν

1. Ἰακώβ: 5, 14.

Χριστὸν διὰ τῆς ἀσεβοῦς αὐτῶν φατρίας», Τὸ μυστήριον τῆς ἱεροσύνης, ἐξακολουθεῖ οὗτος, ἀναπτύσσων τὴν περὶ τοῦ ἀπεριορίστου τῆς προσωπικῆς τῶν πιστῶν ἐλευθερίας γνώμην αὐτοῦ. — εἶναι γενικὴ κληρονομία. Πᾶς τις γίνεται ἱερεὺς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς χάριτος, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἰσέλθῃ ἐν αὐτῇ. Ἐὰν ὑπάρχῃ τι διὰ τὸ ὁποῖον νὰ χρειάζωνται τὰ ἱερωμένα πρόσωπα, τὰ ἔχοντα ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, τὸ τοιοῦτο εἶναι μόνον ἢ διέγερσις τῆς πίστεως, διέγερσις ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν συνάθων διδασκῶν καὶ ἐρμηνειῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ρωμαϊκῇ καθολικῇ ἱεροσύνῃ, παρατηρεῖ οὗτος, ἥτις ἀσχολεῖται μόνον εἰς ἱεροτελεστίας καὶ συνάξεις χρημάτων παρὰ τοῦ λαοῦ. Ἐνὶ λόγῳ, ὁ Λούθηρος, διὰ τῆς καθαρῶς θεωρητικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς τῆς προσωπικῆς πίστεως, μεταβάλλει τὸν ἱερέα εἰς **διδάσκαλον** καὶ ἱεροκήρυκα (Prediger), ἀποστερῶν αὐτὸν πάσης ὑπελοφίας ἀξίας.

Καὶ οὕτως, ἕνα τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων ὀλοκλήρως ἀπεριόρισται ὑπὸ τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐν ὀνόματι τῆς μονομεροῦς ἀρχῆς τῆς προσωπικῆς πίστεως, ὡσανεὶ ὀλόκληρος ὁ ἄνθρωπος περιλαμβάνετο ἐν τῷ αἰσθηματι ἐκείνῳ, ὅπερ καλοῦμεν πίστιν, ὡσανεὶ μόνη ἢ διάνοια αὐτοῦ ἀπῆται τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἁγιασμόν, ὡσανεὶ, τέλος, ὁ ἁγιασμός οὗτος εἶναι ἀδύνατον προκειμένου περὶ ἄλλων μερῶν τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ!

Ἀπέμειναν, τοιουτοτρόπως, τρία μόνον μυστήρια: τὸ βάπτισμα, ἢ μετάνοια καὶ ἢ εὐχαριστία· ταῦτα δὲν ἀπαρνεῖται μὲν ὁ Λούθηρος, ἀποστερεῖ ὅμως, αὐτὰ τῆς προτέρας αὐτῶν σημασίας. Τὸ μυστήριον δὲν εἶναι εἰμὴ σύμβολον τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἢ δὲ δικαιοσύνη ἡμῶν συνίσταται μόνον ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν πρὸς τὴν Θεότητα σχέσεων ἡμῶν. Ἐπομένως τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος δὲν ἀπελευθεροῖ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ οὕτω καλουμένου προπατορικοῦ ἁμαρτήματος,

ἀλλὰ μόνον μᾶς πιστοποιεῖ ὅτι τὸ ἁμάρτημα συνεχωρήθη· ἐπέχει θέσιν τοιούτου σημείου, οἷον τὸ οὐράνιον τόξον διὰ τὸν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν κόσμον· σημεῖον τοῦ ὅτι ἐκ τῶν ἐγκαταλειμμένων ἀνθρώπων ἡμεῖς ἐγενόμεθα υἱοὶ Θεοῦ, ὅτι τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα εἰς ἡμᾶς δὲν καταλογίζεται καὶ ὅτι τοῦτο ἐλπισμονήθη.

Ἄφου τοιουτοτρόπως ἔλθωμεν εἰς νέαν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίαν, λαμβάνομεν μὲν τὰς ἐκ τῆς χάριτος δυνάμεις ἀλλ' ἢ φύσις ὅμως ἡμῶν δὲν μεταβάλλεται· ἀπομένομεν καὶ πάλιν οἱ αὐτοὶ, ἢ δὲ ἁμαρτία μόνον μετὰ τὸν θάνατον παύεται βασιλεύουσα ἐν ἡμῖν. Τὸ βάπτισμα εἶνε ἀπελευθερωτικὸν γράμμα δι' ὅλην τὴν ζωὴν, εἶνε ἢ ἐξωτερικὴ ἐκφρασις τοῦ ὅτι πάντες οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν τῶν ἐν Χριστῷ πιστευόντων κοινωνίαν λαμβάνουσι νέα δικαιώματα καὶ ἐλπίδα αἰωνίου ζωῆς. Ἡ χάρις λαμβάνεται μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τῆς μυστηριώδους ταύτης ἐνεργείας· λαμβάνεται δι' ἀοράτου ὁδοῦ καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ἐξωτερικῆς συνθήκης. Τὸ μυστήριον τῆς μετανόιας, κατὰ τὸν Λούθηρον, εἶνε ἢ ἐξακολουθοῦσα ἐνέργεια τοῦ βαπτίσματος. Ἡ ὑπαρξις τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶνε νόμιμος, διότι σκοπὸς αὐτοῦ εἶνε ἢ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως ἀφεςις τῶν ἁμαρτιῶν· ἢ μετάνοια διεγείρει μὲν τὴν πίστιν ταύτην καὶ διατρέφει τὴν ἐπὶ τῇ ἐκπληρώσει τῶν ἐπαγγελιῶν ἐλπίδα, ἢ τέλεισις ὅμως αὐτῆς ὡς καὶ ἢ χοῆσις εἶνε σφαιερὰ. Τὴν πρᾶξιν ταύτην καθυποτάσσουσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἱερέως καὶ ἀπαιτοῦσι προφορικὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἐξομολόγησιν. Πρὸς τί ἢ ἀποκεκαλυμμένα αὐτὰ καὶ φανερὰ ἐξομολόγησις, ἀφου τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶνε ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς πίστεως, τοῦ προσωπικοῦ αἰσθηματος καὶ τῶν προσωπικῶν πεποιθήσεων; Πρὸς τί ἢ μεσολάβησις αὐτῆ τοῦ ἱερέως, πρὸς τί ἄλλο, ἂν ὄχι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀρχῇ τις τῆς συνειδήσεως τοῦ πλησίον; Εἰς ἀντικατάστασιν τῆς τοιαύτης ἐξομολογήσεως ὁ Λούθηρος καὶ ὁ

Μελάγχθων διατάσσουσι τὴν μυστικὴν, τὴν ἐσωτερικὴν ἐξομολόγησιν, ἀνευ τῆς πρὸ τοῦ ἱερέως ἀπαριθμήσεως τῶν ἁμαρτιῶν· ὁ πρῶτος μάλιστα συνέταξε καὶ τινα ὑποδείγματα τῆς τοιαύτης ἐξομολογήσεως τῶν ἁμαρτιῶν διὰ τὸν λαόν, ἀπαριθμῶν αὐτὰς κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ δεκαλόγου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Μέχρις ἐνταῦθα ὁ Λούθηρος ὑπῆρξε, τοῦλάχιστον, συνεπὴς παρεδέχθη τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος καὶ τὸ τῆς μετανοίας, παρεδέχθη αὐτὰ ὡς ἔχοντα πλησιεστάτην καὶ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μυστήριον τῆς δικαιοσύνης πίστεως καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὰ μίαν συμβολικὴν μόνον σημασίαν, ἀπομακρύνας τὴν ἰδέαν περὶ πραγματικῆς διὰ μέσου αὐτῶν ἐπικοινωνίας πρὸς τὰς ἐκ τῆς χάριτος δωρεάς. Ταῦτα ἐχρησίμευσαν μόνον ἐξωτερικὰ σημεῖα τοῦ ὅτι αἱ ἁμαρτίαι συγχωροῦνται, ὅτι ἡ χάρις ἐνεργεῖ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ μέσου αὐτῶν, ποῦ δὲ καὶ πῶς ἐνεργεῖ αὐτὴ, μόνον τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος γνωρίζει. Ἐν τῇ περὶ τοῦ μυστηρίου ὅμως τῆς θείας εὐχαριστίας διδασκαλίᾳ βλέπομεν παρ' αὐτῶ τῷ Λουθήρῳ τὴν ἀμφιταλάντευσιν μεταξὺ τῶν προτέρων καὶ τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων, καὶ τὴν ἀνακολουθίαν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἰδίαις αὐτοῦ περὶ μυστηρίων θεωρίας. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπτοήθη πρὸ τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ κατέληξεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ μυστήριον τῆς μεταλήψεως, καὶ ἀπέκρυψε τὰ σχετικὰ συμπεράσματα τῆς οἰκείας θεωρητικῆς ἀρχῆς. Ἴδου ἡ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας θεωρία του. Ἡ εὐχαριστία πρέπει νὰ θεωρῆται μυστήριον, διότι ἡ θέα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὑπενθυμίζει ἡμῖν τὴν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θυσίαν, ἥτις ἐστὶ τὸ σπουδαιότερον καὶ κυριώτερον ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας πίστεως. Ἐν τῇ γενικῇ αὐτοῦ ταύτῃ περὶ τῆς εὐχαριστίας ἐννοίᾳ, ὁ Λούθηρος παραμένει εἰσέτι πιστὸς καὶ συνεπὴς εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν του. Καὶ προσπαθεῖ μὲν, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἵνα παραμείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἀρχὴν του καὶ ἐν τῇ

περαιτέρω ἀναπτύξει τῆς ἐννοίας ταύτης, ἀλλὰ δὲν ἰσχύει νὰ διακρατήσῃ αὐτὴν μέχρι τέλους καὶ πίπτει ἐν τῇ κατὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ πεποιθήσεω πάλιν. Ἀπαρνεῖται, συνεπείᾳ τῆς περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ἐννοίας αὐτοῦ, τὴν πραγματικὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐκλαμβάνων τὴν μετουσίωσιν ὡς δόλιον σχολαστικότητος ἐπινόημα, καθὼς ὁ ἴδιος ἐκφράζεται. «Ὅτε ἐσπούδαζα λέγει οὗτος, τὴν σχολαστικὴν σοφίαν, τότε κατὰ τὰς διαφόρους συζητήσεις καὶ φιλονεικίας κατέληγον εἰς τὴν πεποιθῆσιν, ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ δὲν παραμένουσιν ἄρτος καὶ οἶνος, ἀφοῦ μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μόνον λαμβάνουσιν ὄψιν ἄρτου καὶ οἴνου— «Sola accidentia esse»¹, καὶ μόνῃ ἢ φωνῇ τῆς Ἐκκλησίας μ' ἔκαμνε νὰ καταπνίγω ἐν ἐμυτῶ τὴν πεποιθῆσίν μου ταύτην. Κατόπιν ὅμως, κατεῖδον ἐγὼ ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἣν ἐγὼ ἐγέροιρον, εἶνε Ἐκκλησία «Thomistica, hoc est Aristotelica», ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία οἰκοδομεῖ τὴν δογματικὴν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, ὁ δὲ Θωμᾶς Ἀκινάτος ἠντλησε τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, — καὶ διὰ τοῦτο ἀπεφάσισα νὰ παραδεχθῶ καὶ ἀναγνωρίσω τὴν σχολαστικὴν περὶ τῆς μετουσίωσεως διδασκαλίαν ὡς παραλογισμοὺς καὶ μωρολογήματα². Διὰ τοιοῦτους λόγους ἀπορρίπτει

1. Ὁ Λούθηρος ἀνῆκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν ὀνοματιστῶν (nominalistes) τῶν ἀποδεικνύοντων ὅτι αἱ ἐννοιαὶ δὲν ἔχουσι πραγματικότητα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πραγματιστὰς (realistes) τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν. Οἱ ὀνοματισταὶ θεολόγοι, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐνόουν τὴν μετουσίωσιν τῶ ὄντι, ὡς ἡμιτελὴ περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα ὁ Λούθηρος.

2. Ἡ σχολαστικιστικὴ τοῦ μεσαίωνα περὶ τῆς μετουσίωσεως διδασκαλία ὑπῆρξε, τῶ ὄντι, ἄγροικος. Τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐνόουν ὅτιω πως, ὅτι τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἀνταπεκρίνοντο πρὸς ὀρισμὲνα μέρη τοῦ ἄρτου. Ἐραντίζοντο, τοῦλάχιστον, ὅτι τὸ σῶμα διαμελιζόμενον συγχρόνως μετὰ τῆς διαμελίσεως τοῦ ἄρτου. Προέτειναν δὲ τὰ ἐξῆς παράλογα ζητήματα: «Potest ne corpus Christi dentibus terri, consummari καὶ τ. τ.

οὗτος τὴν περὶ μετουσιώσεως διδασκαλίαν, ἧς δὲν κατενόησαν ἐπαρκῶς τὴν ἐννοιαν, τὴν δὲ εὐχαριστίαν δὲν παραδέχεται ὡς θυσίαν — «eucharistia non sacrificium, sed sacramentum solum»¹. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ δὲν ἔχομεν ποσῶς ἐπανάληψιν τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ, διότι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ὁ ἀμνός, ἅπαξ τυθείς, δὲν θύεται αὔθις, ὁ δὲ ἄρτος παραμένει, ὡς πρότερον, ἄρτος. Θὰ ἠδύνατο τις μετὰ τάνωτέρω νὰ φρονῇ, ὅτι ὁ Λούθηρος ὀλοτελῶς ἀπορρίπτει τὴν μυστικὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἐσταμάτησεν ἡ πορεία τῆς σκέψεώς του: Ἀπορρίπτων τὴν μετουσιώσιν, δὲν ἀπέρριψε καὶ τὴν ὄρατον τοῦ Κυρίου παρουσίαν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Ὁ ἄρτος δὲν μεταβάλλεται μὲν εἰς σῶμα, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Χριστὸς παρίσταται διὰ τοῦ σώματός του ἐνταῦθα μετὰ τοῦ ὄρατου ἄρτου. Εἰς τὴν ἐρώτησιν, πῶς τοῦτο συμβαίνει, οἱ Λουθηρανοί, ὡς γνωστόν, ἀπαντῶσι διὰ τῶν ἀκολουθῶν ἐπεξηγήσεων, οὐδὲν ἀπολύτως διευκρινιζουσῶν: «in pane, cum pane, sub pane»². Φανερόν ὅτι κατὰ τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶνε πλέον σύμβολον μόνον, οὔτε σημεῖον τῆς κατὰ χάριν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ πραγματικὴ μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνία. Ἡ ἐμφάνισις τῆς χάριτος ἐνταῦθα ἀμέσως πλέον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς παραστάσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Προφανῶς, αὐτὸς οὗτος ὁ Λούθηρος ὑπεχώρησε πρὸ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῶν εἰς τὴν εὐχαριστίαν ἀφορωσῶν σκέψεων αὐτοῦ. Δὲν ἤθελε ν' ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τῆς ιδέας περὶ ζώσης πραγματικῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ μυστηρίῳ.

1. τ. ζ. «Ἡ εὐχαριστία δὲν εἶνε θυσία, ἀλλὰ μόνον μυστήριον». «Orax Captivitas Babilonica, opp. Luth. tom. secundus. opinioniones Thomistarum de Eucharistia.

2. Ἦται: «Ἐν τῷ ἄρτῳ, μετὰ τοῦ ἄρτου, ἐν τῷ ἄρτῳ».

στηρίῳ τῆς μεταλήψεως. Ζωηρὰ ἀναπαρίστατο πρὸ τῆς φαντασίας του ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, ἐνώπιον τῆς ὁποίας μετ' εὐλαθείας καὶ δέους προσέπιπτεν, ἐνῶ ἐτέλει τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἐν τῇ ιδιότητι καθολικοῦ ἱερέως. Ἡ εἰκὼν αὐτὴ ὑπῆρξε δι' αὐτὸν πολῦτιμος, καὶ διύγειρεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὰς προσφιλεστέρας τῶν ἀναμνήσεων¹. Καὶ ἰδοὺ αὐτός, καίπερ μὴ παραδεχόμενος τὴν μετουσιώσιν, ἐπιμένων οὐχ ἥττον ἐν τῇ ιδέᾳ τῆς μυστικῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ παρουσίας, καὶ μηδαμῶς δυνάμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς τοιαύτης πεποιθήσεως. Μάτην, κατὰ τὴν ἐν Μαρβούργῃ συνέλευσιν, οἱ ἔλβετοὶ μεταρρυθμιστὰὶ σαφῶς ὑποδεικνύουσιν αὐτῷ ὅλην

1. Μετ' ἀληθοῦς στοργῆς καὶ ἔρωτος περιγράφει ὁ Λούθηρος τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν καθ' ἣν στηγμῆν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ιδιότητι καθολικοῦ ἱερέως προσέπιπε πρὸ τῆς ἁγίας τραπέζης, τελῶν τὴν θείαν εὐχαριστίαν. Τούταντίον, μετὰ βεβητάτης ἀγκυκλήσεως διηγεῖται περὶ τῆς ὀλιγορίας ἐκείνης μεθ' ἧς ἐτέλουν τὴν λειτουργίαν ἐν Ρώμῃ, περὶ τῆς βεβηλώσεως, ἣν συνήτησεν ἐν τῇ πρωτεύουστῃ τοῦ καθολικισμοῦ, ὅτε ἦτο ἐκεῖ ἐν τῇ ιδιότητι προσκυνητοῦ. Ἡμέραν τινα, ὅτε ὁ Λούθηρος ἐτέλει τὴν λειτουργίαν ἐπὶ μᾶς τῶν ἁγίων τραπέζων ἐν τῷ κλῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὁ τῆς ρώμης ἱερεὺς, τελέσας τὴν ἰδικὴν του ἐν παραπλήσει πρὸς τὸ ἑαυτοῦ διαμέρισμα, ἐφώνησεν αὐτῷ: «Τί ἀργοπορεῖς; Ἀπόδος ταχύτερον τῇ Θεοτόκῃ τὴν ὕμνόν σου. Ἐγὼ ἐτελείωσα ἤδη». Ὁ Λούθηρος ὀλοτελῶς ἀπεγοητεύθη ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπιτιμώσεως. Ἄλλοτε, εὐρισκόμενος ἐν συνέλευσει ἱεραρχῶν τῆς Ρώμης, μετὰ καταπλήξεως καὶ ἀδημονίας ἤκουε τῶν βλαστημιῶν αὐτῶν καὶ τῶν πρὸς τὰ ἱερὰ ἐμπαιγμῶν: Κατὰ τὴν ὥραν τῆς μετουσιώσεως τῶν ὕδρων, ἔλεγον αὐτοὶ πρὸς αὐτόν, ἡμεῖς συγχάκις ἐκφρανοῦμεν: «Panis es et panis manebis, vinum es et vinum manebis», ὁ δὲ λάος, προσέθετον οἱ αὐτοὶ γελῶντες, οὐδὲν ἐνοσῶν, κλίνει τὰ γόνατα καὶ προσάπτει μετ' εὐλαθείας. «Θεὸ μου παρατήρηε περὶ τοῦ τρόπου τούτου ὁ Λούθηρος, τί λοιπὸν εἶναι ὁ πάπας οὗτος, οἱ καρδινάλιοι οὗτοι, καὶ οἱ τῆς Ρώμης ἱερεῖς;» Ἡ Οὐδόλως παράδοξον ὅτι ὅλα ταῦτα διετηρήθησαν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ καὶ ἐφεξῆς ὅτε ἐγένετο μεταρρυθμιστῆς οὐδόλως παράδοξον ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ ὕδρες τῶν καθολικῶν ἱερέων, ἐξηκολούησαν καὶ μετὰ ταῦτα ἐμποιοῦσαι αὐτῷ αἰσθησιν καὶ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποχωρισθῇ τῆς ιδέας ὅτι ὁ Σωτὴρ παρίσταται ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ διὰ τοῦ σώματος Αὐτοῦ. «Orax: Histoire de la reformation par Merle. d' Aubigne.

(Παράρτ. «Ἐκκλησι. Ἀληθείας»)

τὴν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀσυνέπειαν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Οὗτος ἀποτόμως ἀπαντᾷ πρὸς αὐτούς· ἠττημένος δέ, τέλος, ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς συζητήσεως, καὶ μὴ ἔχων πλέον τί νὰ εἶπῃ, παρατηρεῖ αὐτοῖς ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπαιτεῖται «οὐχὶ ἔρευνα, οὐχὶ συζήτησις, ἀλλὰ πίστις, πίστις, πίστις . . .». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ζβιγγλίου, ὅστις ἀπέθανε μαχόμενος ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Λούθηρος παρατηρεῖ μετὰ τῆς ἐμφύτου αὐτῷ δριμύτητος: «οὕτως ἤρμοζεν αὐτῷ· δὲ ὅτι ἐκίρυσσε σατανικὴν περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας διδασκαλίαν». Μάτιν καὶ αὐτὸς ὁ ἀνεκτικώτερος τῶν φίλων του Μελάγχθων ἐρμηνεύει καὶ ἀναπτύσσει αὐτῷ τὴν γνώμην τοῦ Ζβιγγλίου καὶ παρατηρεῖ, ὅτι μετὰ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀπόρριψιν τῆς μετουσιώσεως, πρὸς οὐδὲν πλέον ὠφελεῖ ἢ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ἰδέα· μάτιν προσπαθεῖ νὰ συμβιδῶσῃ αὐτὸν πρὸς τοὺς ἐλθετοὺς μεταρρυθμιστάς. Ὁ Λούθηρος διαφωνεῖ πρὸς αὐτὸν καὶ ἐπαναλαμβάνει ἀδιακόπως ἐν καὶ τὸ αὐτό: «ἐρρέθη: τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου». Γνωστόν, τέλος, ὅτι ὁ ἐκ τῶν περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας συζητήσεων ὑπερρεθισμὸς συνεκλόνησε τὴν καταπεσοῦσαν αὐτοῦ ὑγίαν καὶ κατήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον¹. Ἄλλ' εἰς μόνον τὴν μεταλλαγὴν τῆς περὶ Ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων μυστηρίων ἐννοίας δὲν περιορίζεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς τοῦ Λουθήρου θεμελιώδους ἀρχῆς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου αὐτοῦ «πιστεύω» ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Ἡ ἰδέα τῆς πίστεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὑποκειμενικῆς καὶ νοεράς σχέσεως πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολυτρώσεως, ἀπῆται μεταβολὴν οὐ μόνον ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπιγείου ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπουρανίου Ἐκκλησίας, τῆς στενωῶς συνδοεμένης μετὰ τῆς πρώτης. Ὁ Λούθηρος ἀπέρριψε πᾶν διάμεσον μεταξὺ τοῦ χριστιανοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Λυτρωτοῦ

ἀφ' ἑτέρου· ἐν ὀνόματι τῶν ἀμέσων μετὰ τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος προσωπικῶν σχέσεων τοῦ χριστιανοῦ, ἐξήλειψε τὴν σημασίαν πάσης ἱεραρχίας ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς χάριτος. Ἄλλ' ἀπέμενον ἀκόμῃ καὶ ἄλλα διάμεσα μεταξὺ τῶν πιστῶν καὶ τῆς ἀοράτου τῆς Ἐκκλησίας Κεφαλῆς, διάμεσα ὑψηλότερα, οὐχὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐν τῷ πέραν τοῦ τάφου κόσμῳ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς δόξης. Καὶ τοιαῦτα διάμεσα εἰσὶν οἱ δεδοξασμένοι ἅγιοι, οἱ μεσιτεύοντες ὑπὲρ τῶν πιστῶν, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐπίγειον, τὴν στρατευομένην εἰσέτι, Ἐκκλησίαν. Ἡ πρὸς τὴν γενικὴν, τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν συμφωνία καὶ συνέπεια ἀπῆται ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου ἀπάρνησιν καὶ τῶν διαμέσων τούτων, τῶν μελῶν τῆς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας. Καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὁ Λούθηρος ἐδείχθη καθ' ὅλα πιστὸς καὶ συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν. Ἀπέρριψε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων. Ἐκ τοῦ σημείου τῆς ἀπόψεως αὐτοῦ ἐφαίνετο, ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμῃ ἡ ὀμύγυρις ἐν τῷ οὐρανῷ ἁγίων μεσιτῶν, δυνάμει τῆς μεσιτεύσεώς των, ἀπομακρύνει ἐν σχετικῷ μέτρῳ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τοῦ Λυτρωτοῦ, ὅπως ἐνταῦθα, ἐπὶ τῆς γῆς ἀπομακρύνει αὐτὸν ἀπὸ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Ἴδου διατὶ ὁ Λούθηρος ἐμμένει ἐν τῇ γνώμῃ ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων ἐλαττοῖ τὴν ἀξίαν τοῦ Σωτῆρος, ὡς μόνου μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ναὶ μὲν, ὁ Λούθηρος δὲν λησμονεῖ ἐν τῇ ἀπαρνήσει του, ὅτι ἡ Ἐκκλησία διαβλέπει ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἁγίων ἀνθρώπους ἀξιοθέντας τῆς θείας χάριτος καὶ προσκυνεῖ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν αὐτῷ τῷ Πνεύματι τῆς χάριτος, ἐν τούτοις, εὐρίσκει ἐπάναγκες ὀλοτελῶς ν' ἀποχωρήσῃ τὴν περὶ χάριτος παράστασιν ἀπὸ τοῦ ἀξιοθέντος Αὐτῆς προσώπου. Ἡ ἐννοια περὶ τοῦ ὅτι τὰ πάντα διενεργοῦνται ὑπὸ τῆς θείας χάριτος, καὶ ὅτι αὐτὸς καθ' ἑαυτόν ὁ ἄνθρωπος δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου, ἐξαιρέσει τῆς πίστεως, δὲν παρουσιάζει τὴν οἰκειαν ἐνεργεῖαν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, — ἐννοια ἥτις ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Λουθήρου ὡς βᾶσις τῆς καθόλου αὐτοῦ περὶ

1. Die Reformatoren und die Reformation, von Schenkel.

δικαιώσεως θεωρίας, — χρησιμεύει ως νέα ἀφορμὴ πρὸς τὴν τοιαύτην ἀποχώρησιν. Τὸ νὰ αἰτῆται τις τὴν μεσιτείαν τῶν ἁγίων, κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ, σημαίνει ὅτι συγχέει τὰς ἀξιομισθίας τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιομισθίων, αἰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἐνέχουσι σημασίαν, ἤτοι μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καὶ ἀσθενείας. Κατὰ τὴν τοιαύτην τοῦ Λουθῆρου ἀντίληψιν, οἱ ἐν οὐρανοῖς μεσίται δὲν εἶνε εἰμὴ διακεκριμένα ἱστορικὰ πρόσωπα, περὶ τῶν ὁποίων ὀφείλομεν νὰ ὀμιλῶμεν μετ' ἐκτιμῆσεως, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μνημονεύωμεν μετ' εὐλαβείας, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει ν' ἀποτείνωμεν δεήσεις καὶ προσευχάς. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἀπέρριψε πᾶσαν ἰδιαιτέραν ἱερὰν σημασίαν τῆς ἱεραρχίας, καὶ μετέβαλε τὸν ἱερέα εἰς κοινὸν διδάσκαλον, διακρινόμενον τῶν ἄλλων πιστῶν μόνον διὰ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ὁ Λουθῆρος ἀπέρριψεν ἐπίσης καὶ τὴν μεσιτείαν τῶν ἁγίων, ἱεροσύλως ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν τὴν τῆς θείας δόξης αἴγλην.

Ἀπορριφθεῖσης οὕτω ἐν αὐταῖς ταῖς βάσεσι αὐτῆς τῆς ιδέας περὶ τιμῆς τῶν ἁγίων, φυσικώτατον ἦτο καὶ τῷ Λουθῆρω καὶ τοῖς μεταγενεστέροις λουθηρανοῖς ν' ἀπορρίψωσιν αὐτὴν ἐτι μᾶλλον καὶ ἐν ταῖς μερικαῖς ἐκείναις περιπτώσεσιν, ἐν αἷς αὐτὴ συνεδέετο πρὸς πᾶν ὅ,τι ὄρατὸν καὶ ἐξωτερικόν. Τοιαύτη δὲ περίπτωσις ἐστὶν ἡ προσκύνσις τῶν ἁγίων λειψάνων καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἄν ἐν γένει ἡ τιμὴ καὶ ἐπικλήσις τῶν ἁγίων δὲν συνεφώνει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Λουθῆρου περὶ τῆς διὰ τῆς προσωπικῆς πίστεως δικαιώσεως, ἐπόμενον ὅτι, ὡς πρὸς τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας, ἡ τιμὴ καὶ προσκύνσις αὐτὰ ἐκ περισσοῦ καὶ ἐτι μᾶλλον, καθὸ ὄρατὴ καὶ ἐξωτερικὴ, θ' ἀντέκειτο πρὸς τὴν ιδέαν τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς νοερᾶς δικαιώσεως καὶ σωτηρίας. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Λουθῆρου, μία τοιαύτη προσκύνσις θὰ ἐσήμαινε

σύγχυσιν τῆς περὶ τῶν δυνάμεων τῆς χάριτος παραστάσεως μετὰ τῆς παραστάσεως περὶ τῆς ἀψύχου ὑλης. Ἀργότερον δ' ὡς γνωστόν, οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι, πρὸς δικαιολογίαν τῆς περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων ἀντιλήψεως αὐτῶν, ὀπλίσθησαν διὰ πληθώρας παντὸς εἶδους ἀποδείξεων, ἱστορικῶν καὶ ὀρθολογιστικῶν ἤρχισαν λέγοντες, παρὰ τὰς σαφεῖς τῆς ἱστορίας μαρτυρίας, ὅτι ὁ ἀρχαῖος χριστιανισμὸς οὐδόλως ἐγνώριζε τοιοῦτο δόγμα, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀνεγράφητο μὲν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς χρονικοῖς ὀνόματα ἁγίων, ἀλλὰ μόνον ὡς ἱστορικὰ ὀνόματα πρὸς ἀνάμνησιν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ ὅτι, ἂν ὀρίζοντο ἐνίοτε εἰς μνήμην αὐτῶν ἡμέραι ἐορτῶν, ἢ ἐννοία τῶν πανηγύρεων τούτων ἦτο ὅλως διάφορος, ὅτι δῆθεν ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων εἶναι λείψανον τῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδεῶν, καὶ τὰ παρόμοια. Αὐτὸς ὅμως καθ' ἑαυτὸν ὁ Λουθῆρος περιορίσθη μᾶλλον ἐν τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ περὶ τοῦ δῆθεν ἐξευτελισμοῦ τῶν ἀπολυτρωτικῶν ἀξιομισθίων τοῦ Σωτῆρος διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων, καὶ περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ἐσωτερικῆς δικαιώσεως. Μὴ ἀσχολούμενος, ἢ ἀκριβέστερον, σχεδὸν μὴ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἥτις ἱστορία ἐξ ὀλοκλήρου ἐλάλει ἐναντίον του, ὑπεδείκνυε μᾶλλον τὰς καταχρήσεις ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας προέβη ἡ καθολικὴ ἱεραρχία ἐξ ἀφορμῆς τοῦ περὶ ἐπικλήσεως καὶ τιμῆς τῶν ἁγίων δόγματος, πρὸς δὲ τὴν πληθώραν τῶν ἐπινοηθέντων θαυμάτων, ὡς προερχομένων ἐκ μέρους τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων, καὶ ἐν γένει τὴν παρὰ τῷ ἀμαθεῖ ὄχλῳ διάδοσιν τῆς δεισιδαιμονίας.

Ἔτι καὶ νῦν ὁ καθολικὸς κληρὸς δὲν εἶνε ἀπληλαγμένους τῶν τοιούτων δόλων. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἡμέραις ἡμῶν περιάγονται ὑπὸ καθολικῶν κληρικῶν ἀνά τὰς ὁδοὺς τῶν πόλεων τὰ ἀγαλμάτια τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Θεομήτορος, οἵτινες ἱερεῖς καὶ πειθουσι τὸν ἀπλοϊκὸν λαόν, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἀγαλματιῶν τούτων κόμπ ὡς ἐκ θαύματος ἀναφύεται αὐθόρμητος καθ' ἑκα-

στον ἔτος. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν τί ἐγένετο καί τί ἰδύνατο νὰ γίνη κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τοῦ μεσαίωνος χρό-
 νους¹, ὁ δὲ Λούθηρος ἀναμφιδόλως εἶχε δίκαιον ἐλέγχων τὸν
 δόλον καὶ τὴν παρὰ τῷ λαῷ διάδοσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν ἐκ
 μέρους τοῦ καθολικοῦ κλήρου τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ
 καταχρήσεις δὲν εἶνε βεβαίως καὶ βάσις πρὸς ἀπάρνησιν κατ'
 ἀρχὴν ἐκείνου, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅποιον γίνεται ἡ κατάχρησις.
 Ὁ δὲ Λούθηρος δὲν λαμβάνει βεβαίως τὴν κυρίαν ὄψιν ἐκ
 τῶν καταχρήσεων καὶ αὐταὶ δὲν ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ἀφε-
 τηρίαν αὐτοῦ. Τὸν Λούθηρον ὠθεῖ καὶ ἐν τούτῳ ἡ γενικὴ καὶ
 ἐσφαλμένη περὶ τῆς δικαιώσεως ἀντίληψις, ἐξωθοῦσα αὐτὸν καὶ
 ἐνταῦθα, ὡς καὶ πανταχοῦ, εἰς ἀποκλειστικότητα, εἰς τὰ ἄκρα.
 Αὐτὸς ὀλοτελῶς ἀποχωρίζεται, ἢ ἀκριδέστερον, ἀφαιρεῖ τὴν ἰδέαν
 τῆς χάριτος ἀπὸ τοῦ χαριτωθέντος προσώπου. Ὁ δὲ χωρισμὸς καὶ
 ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶνε ἐπίσης βεβιασμένη, ὡς εἶνε βεβιασμέ-
 νη καὶ ἡ διάκρισις ἐκκλησίας ἀοράτου καὶ ὄρατης. Οἱ δοξα-
 σθέντες ἅγιοι εἶνε δι' αὐτὸν διακεκριμμένα μόνον ἱστορικὰ
 πρόσωπα. Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας τῆς χάριτος δὲν δύ-
 νηται νὰ συνταυτισθῇ μετὰ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρω-
 πίνης ἀναπτύξεως. Οἱ μεγάλοι παράγοντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς
 βασιλείας τῆς χάριτος δὲν εἶνε ἀπλῶς συνήθεις ἥρωες τῆς
 ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἰσὶ συγχρόνως καὶ φορεῖς
 τῶν θείων δώρων τῆς χάριτος, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὸ ἀνα-

1. Οἱ Λούθηροὶ θεολόγοι τῶν πρώτων χρόνων ἐβεβαίουν ὅτι οἱ καθολικοὶ
 ἱερεῖς ἐπεδείκνυν εἰς τὸν λαὸν πτερὸν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, πτερὸν ἐκ τῆς
 πτέρυγος αὐτοῦ κατὰ τὴν πάλιν του μετὰ τοῦ διαβόλου — κέρασ, ἐξ ὃς ἔπινεν
 ὁ προφήτης Μωϋσῆς. — ἄκτινα ἐκ τοῦ ὀδηγήσαντος τοὺς μάγους εἰς Βηθλέεμ
 ἀπτόροι, ἐτι δὲ καὶ δάκρυα τοῦ Σωτῆρος ἐκρέυσαντα ἐκ τῶν ὀρθαλμῶν αὐτοῦ
 πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, καὶ ἄλλα παρόμοια. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων
 λευφάνων παρὰ τοῖς καθολικοῖς, ἴδου τί λέγεται ἐν τοῖς Σαυακαλδικοῖς ἀρθροῖς:
 «Reliquiæ sanctorum refertæ multis mendacris, ineptiis et fatuita-
 tibus Canum et equorum ossa ibi sæpe reperta sunt».

φαίρετον αὐτῶν προσωπικὸν κτῆμα. Ἄν οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἐν
 τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν εἰσιν ἀξιοὶ τῆς ἐκτιμῆ-
 σεως τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, ἐνταῦθα ὅμως, ἐν τῇ βασιλείᾳ
 τῆς χάριτος, ἡ ἐκτίμησις αὐτῆ καὶ ὁ σεβασμὸς οὗτος δεόν νὰ
 φέρωσιν ἰδιαίτερον, ἱερὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἠθικὸς δεσμὸς τῶν
 ἐπερχομένων γενεῶν πρὸς τοὺς ἀποικομένους ἱστορικοὺς πα-
 ράγοντας εἶνε δεσμὸς νεκρὸς καὶ περιορίζεται ἐν τῇ ἀναμνή-
 σει τῶν τελευταίων ἀπὸ μέρους τῶν πρώτων. Ὁ δεσμὸς ὅμως
 τῆς βασιλείας τῆς χάριτος πρὸς τὴν βασιλείαν τῆς δόξης εἶνε
 δεσμὸς ζῶν καὶ δραστικὸς ἀλλ' οὐδὲ εἶνε δυνατὸν νὰ ἦ ἀλλοῖος.
 Ἡ τε ἐπίγειος ἐκκλησία καὶ ἡ οὐράνιος εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ βα-
 σιλεία τοῦ Θεοῦ, διηρημένη μὲν κατὰ τὸν χρόνον, οὐχὶ ὅμως
 καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς βάσεις τῆς ἦν διανύει ζωῆς.
 Ἡ διαφορὰ συνίσταται ἐν τούτῳ μόνον, ὅτι τὰ μέλη τῆς
 ἐπίγειου ἐκκλησίας διεξάγουσιν εἰσέτι πόλεμον, ὅστις ἔληξε
 πλέον διὰ τὰ μέλη τῆς ἐπουρανίου ἐκκλησίας. Ἴδου διατὶ ὁ
 δεσμὸς ἡμῶν μετὰ τῶν ἁγίων, τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τιμω-
 μένων, δὲν δύναται νὰ ἦ ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν νεκρὸν ἐκείνον
 δεσμὸν, δι' οὗ συνδέονται πρὸς ἡμᾶς συνήθη ἱστορικὰ πρό-
 σωπα. Ὁ Λούθηρος στερῶν ἐκείνους μὲν τῆς ὑπὲρ ἡμῶν με-
 σολαβίσεως, ἡμᾶς δὲ τοῦ δικαιώματος τοῦ ν' ἀποτεινόμεθα
 πρὸς αὐτούς, ἐξαιτούμενοι τὴν μεσολάβησίν των, διασπᾷ τὸν
 μεταξὺ βασιλείας τῆς χάριτος καὶ τῆς βασιλείας τῆς δόξης
 ζῶντα δεσμὸν, καὶ μεταβάλλει τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλείας τῆς
 χάριτος εἰς συνήθη ἱστορίαν, συνταυτίζων τὰς δύο ταύτας
 ἱστορίας εἰς μίαν.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Λούθηρος, ἀποχωρίζων τὴν ἰδέαν τῆς
 χάριτος ἀπὸ τῶν ἀξιωθέντων αὐτῆς προσώπων, κηρύσσεται
 ἐναντίως τῆς συγχύσεως αὐτῆς πρὸς τὸ καθαρῶς ἀνθρώπινον
 στοιχεῖον καὶ θέλει κατὰ τὰ φαινόμενα ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν
 θείαν δύναμιν ὅλην τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν' ἀλλ' ἡ
 ἀξία αὐτὴ προφανῶς δὲν συγκρύνεται οὐδὲ εἶνε δυνατὸν νὰ

συμκρινθῆ ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνθρώποις καὶ διὰ τῶν ἀνθρώπων ἐνεργειῶν τῆς θείας χάριτος· τὸ ν' ἀποσπᾷ τις ὅμως τὴν χάριν ταύτην καὶ δύναμιν ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος τῆς δράσεως αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐνεργειῶν τῆς, δὲν θὰ ἐσήμαινεν ἄρα γε, τὸναντίον, ὅτι μετατρέπει αὐτὴν εἰς μίαν **ἀόρησιμὴν παράστασιν**; Ἡ περαιτέρω ἱστορία τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀπαντᾷ εἰς τοῦτο καταφατικῶς.

Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Λουθήρου, ὅπως ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτῆς καὶ διευκρινίσωμεν μίαν ἐτι, τὴν τελευταίαν, χαρακτηριστικὴν ιδιότητα τῆς λουθηρανικῆς δογματικῆς. Μεταξὺ τῆς ἐπιγείου ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπουρανίου ἢ θριαμβευούσης ὑψίσταται παρὰ τοῖς καθολικοῖς μία ἀκόμη σφαῖρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπέδρασεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἱεραρχία, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ ὄμιλος τῶν ἁγίων. Ἐννοοῦμεν τὴν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας περὶ τοῦ Καθαρηρίου (purgatorium), στενῶς συνδεδεμένην μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ παπισμοῦ, τοῦ τόσο ἐπαχθοῦς εἰς τὸν Λουθήρον, καὶ μετὰ τοῦ δόγματος περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων, τοῦ ἀπορριφθέντος ὡσαύτως παρὰ τοῦ Λουθήρου. Ἡ περὶ τοῦ Καθαρηρίου διδασκαλία αὕτη εἶνε κολόβωσις, οὕτως εἶπεῖν, καὶ ἀλλοιώσις τῆς διδασκαλίας τῆς καθόλου Ἐκκλησίας περὶ τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δεήσεων καὶ προσευχῶν καὶ περὶ τῆς οὕτωσι καλουμένης προσκαίρου καταστάσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Μέγας πρῶτος διέτύπωσε τὴν περὶ Καθαρηρίου ἔννοιαν, παριστῶν αὐτὴν ἄλλως τε ὡς ἰδίαν ἀτομικὴν γνώμην καὶ οὐχὶ ὡς δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τοιαύτης ἀφορμῆς ἐμορφώθη κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ περὶ αἰσθητοῦ καθαρηρίου πυρὸς διδασκαλία. Ὡς βάσιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ψυχῶν ἀπὸ τοῦ καθαρηρίου τούτου πυρὸς ἤρξαντο μετὰ ταῦτα διαδίδοντες τὴν διδασκαλίαν περὶ θησαυροφυλακίου ἢ ἀποταμειτηρίου τῶν ἁγίων, περιλαμβάνοντος τὸ περίσσευμα τῶν ἐπὶ πλεόν τῶν ὄσων οὗτοι ὄφειλον ἔρ-

γων αὐτῶν, τὸ δὲ δικαίωμα τῆς μεταφορᾶς τοῦ περισσεύματος τῶν ἀγαθῶν ἔργων τοῦ ἀποταμειτηρίου τούτου ἀπὸ τοῦ ἐνὸς προσώπου εἰς τὸ ἕτερον ἀφέθη εἰς τὸν πάπαν. Ἀνεφάνισαν τοιοῦτοτρόπως τὰ συγχωροχάρτια (indulgentiæ), τὰ ὁποῖα ἀπελευθέρουν τοὺς μὲν νεκροὺς ἀπὸ τοῦ καθαρηρίου πυρὸς, τοὺς δὲ ζῶντας ἀπὸ παντὸς εἴδους ἁμαρτιῶν, ἢ γενομένων ἢ μελλουσῶν γενέσθαι ἐπὶ δεκάδας καὶ ἑκατοντάδας ἐτῶν. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναπτύξωμεν, πῶς ἡ περὶ τοῦ περιωνύμου «purgatorium» διδασκαλία ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συγχωροχαρτίων, ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ ὀφθαλμοφανεστέρα, ἢ ἐναργεστέρα ἐκφρασις τῶν εἰς τὰ ἄκρα τεινουσῶν θεωριῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος σώζεται ἐξαγοραζόμενος ὡς δούλος ἀντὶ πληρωμῆς· αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, αὐτὴ αὕτη ἡ πράξις τῆς σωτηρίας παρίσταται ὡς τι συμβόλαιον, ὡς τις ἐμπορικὴ σύμβασις. Ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον σχέσις τοῦ Θεοῦ ὑποβάλλεται εἰς καταμέτρησιν, ὡς τι πρᾶγμα αἰσθητὸν ὀρισμένης ποσότητος καὶ ἐκτάσεως. Αἱ ἀξιομισθίαι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀποβαίνουσιν ἂν ὄχι περιτταί, τοῦλάχιστον ὅμως ἀκατανόητοι καὶ ἐλάχιστα σημαίνουσαι· ἡ δὲ ἀνθρώπινη προσωπικότης ὀλοτελῶς πλέον ἐξαφανίζεται καὶ χάνεται, διότι ἡ μία προσωπικότης ἀντικαθιστᾷ τὴν ἄλλην διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀξιομισθίων. Ὁ ἐκδεδητημένος βίος προσώπου τινὸς εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο ἐν τῷ συγχωροχαρτίῳ, τῷ διδόμενῳ οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ἐπὶ χιλιάδα ἐτῶν. Ἐὰν εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ ἄλλας ἀναληθεῖς καὶ στρεβλὰς θεωρίας ἐπὶ ἀντικειμένων τῆς πίστεως, τότε πληρέστατα εὐνόητοι πατὰ πάντα ἀποβαίνουσιν οἱ ἐπίμονοι, αἱ μανιώδεις τοῦ Λουθήρου ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ τούτου δόγματος. Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα ὁ Λουθήρος δὲν ἀνεχαιτίσθη ἐγκαίρως καὶ εἰς τὸ ἀρμόζον σημεῖον, ἀλλ' ὁμοῦ μετὰ τῶν παχυλῶν ἀλλοιώσεων

(Παράρτ. «Ἐκκλησι. Ἀληθείας»)

καὶ διαστροφῶν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας περὶ τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχῶν, ἀπέρριψε καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν. Κατ' ἀρχάς, εἶνε ἀληθές, ὅτι ἀπέρριπτε μόνον τὸ αἰσθητὸν καθαρτήριον πῦρ, ἐφεξῆς δὲ καὶ τὴν σημασίαν τῶν σιγγωροχαρτίων καὶ τοῦ ἀποταμιευτηρίου τῶν ἀγίων. Ἐπὶ τέλους ὁμοῦ καὶ πᾶσαν τὴν περὶ τῆς μέσης μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν διδασκαλίαν ὠνόμασε «ψευδολογήματα τοῦ μαριωνᾶ», ἥτοι ἐπινόησιν τῆς φιλοχρηματίας τῶν ἱερέων. Αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δεήσεις τῶ ὄντι δὲν συνεβιάζοντο πράγματι πρὸς τὴν μονομερῆ θεμελιώδη αὐτοῦ ἀρχὴν. Ἀπέρριψεν ἐπίσης τὴν σημασίαν τῆς θείας εὐχαριστίας, ὡς θυσίας ὑπὲρ ζώντων καὶ νεκρῶν. Καὶ ἐνὶ λόγῳ, διέρρηξε πάντα ζῶντα δεσμὸν τῆς ἐπιγείου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ἐπουραίου. Ἡ βαθμιαία ἀπάρνησις παντὸς ὅ,τι ὑπῆρχεν ὡς βάσις τοῦ καθολικοῦ περὶ Καθαρτηρίου δόγματος, ἐσήμαινε διὰ τὸν Λούθηρον βαθμιαίαν διασάφησιν καὶ ἐπεξήγησιν τῆς θεμελιώδους αὐτοῦ ἀρχῆς ἐκείνης, δι' ἧς ἐχειραγωγίθη ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς ἀρνύσεσι καὶ ἀνατροπαῖς.

Τοιαῦται αἱ οὐσιώδεις διαφοραὶ τῆς λουθηρανικῆς δογματικῆς. Ἡ θεία λατρεία καὶ ἐν γένει σύμπασα ἡ ἐκκλησιαστικὴ τυπικὴ διάταξις ἐδέησε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐκφράσις τῶν νέων δογματικῶν ἀρχῶν. Καὶ ἐπειδὴ αἱ νέαι ἀρχαὶ αὗται ἦσαν ἀρχαὶ ἀφηρημέναι, εὐνόητον, ὅτι αὗται δὲν συνετέλεσαν τόσον εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν, ὅσον εἰς τὴν ἀπονέκρωσιν τῆς ἐξωτερικῆς θείας λατρείας. Ἡ περιφέρεια τῶν τύπων τῆς θείας λατρείας φησικῶς περιωρίσθη ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν μυστηρίων τοῦ χρίσματος, τῆς προφορικῆς ἐξομολογήσεως, τοῦ γάμου, τοῦ εὐχελαίου καὶ τῆς ἱεροσύνης. Ἀπὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος ἐξηρέθη ἡ τελετὴ τοῦ ἐξορκισμοῦ, ὡς ἀσυμβίβαστος δῆθεν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς σωτηρίας, ἥτις εἶνε ἔργον τοῦ Θεοῦ (ἐκεῖ ἔνθα, ὡς διδάσκει ὁ Λούθηρος, τὸ πᾶν τελεῖ ἡ Χάρις ἀνευ συμβολῆς τοῦ ἀνθρώπου,

που, βεβαίως δὲν εἶχε θέσιν ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς σωτηρίας). Τὸ μυστήριον τῆς μεταλήψεως, στερηθὲν τῆς σημασίας τῆς θυσίας, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν ὡς ἀπλῆς ἀναμνήσεως τῶν ἀξιομισθίων τοῦ Σωτῆρος, κατήντησε νὰ τελῆται ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ μυστικοῦ τοῦ Σωτῆρος Δείπνου¹. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἱεροτελεστίαι τοῦ καθολικισμοῦ ὁμοίως ἀπερρίφθησαν. Εἶνε ἀληθές ὅτι ὁ Λούθηρος κατέλιπε μερικὰς νέας, ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσας ἐκκλησιαστικὰς φῶδας καὶ ἔδωκε τὸ δικαίωμα νὰ ἀνασυντάσσωνται αὗται ἐκάστοτε ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε κυρίως τὸ σημεῖον, εἰς ὃ ἐπεστήθη ἡ προσοχὴ τῶν Λουθηρανῶν ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς θείας λατρείας. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης πίστεως, ἥτοι τῆς νοερᾶς, τῆς ἐσωτερικῆς καὶ θεωρητικῆς πρὸς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας σχέσεως, ὅλη αὐτῶν ἡ προσοχὴ ἐπεστήθη ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρμυνείας τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως². Τὸ κήρυγμα τῶν διδασκῶν καὶ τῶν ἱεροκηρύκων ἀντικατέστησεν ὅλην σχεδὸν τὴν θείαν λατρείαν, ἀπογυμνωθεῖσαν ἀπὸ πάσης σπ-

1. Τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἐνταῦθα εἶχον ποῖαν τινα βαρύτητα καὶ αἱ καταχρήσεις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ συγγράμματι «de abroganda missa privata», ὁ Λούθηρος λέγει ὅτι ἡ σημασία τῶν ἐπὶ περχαγγελίας λειτουργιῶν (ὑπὲρ ζώντων καὶ ὑπὲρ τεθνεώτων) ὑπελογίζετο κατὰ τὴν ποσότητα τῆς πληρωμῆς, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν οὕτως ἢ ἄλλως ἐτελεῖτο καὶ αὐτὴ ἡ λειτουργία. Ἀνεγνωρίσθη πρὸς τούτους ὅτι ἡ σημασία τῆς θυσίας ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας ἐλαττοῦται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ὀρισμένον πρόσωπον, ὑπὲρ τοῦ οὐοίου τελεῖται ἡ λειτουργία, ἐὰν αὕτη τελῆται ταυτοχρόνως καὶ δι' ἄλλους, καὶ οὐχὶ ἐξαιρετικῶς μόνον δι' αὐτό. Ὁρα : opp. Luth. τ. 11, 247—260.

2. Τὸν πενήτην αἰῶνα τῆς Βυρτεμβέργης, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπηγγέθη ὑπὸ τοῦ Λουθήρου τὸ πρῶτον ἐναντίον τοῦ παπισμοῦ κήρυγμα, οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι ἀποκαλοῦσιν, ὡς ἐκ τούτου, Βηθλεὲμ καὶ φάτνην, ἐν ᾗ ἐγεννήθη ὁ προτεσταντισμὸς καὶ ἡ προτεσταντικὴ ἐπιστήμη.

μασίας και επιδράσεως ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν πιστῶν, καὶ λαβοῦσαν ξηρὸν καὶ ἀψυχον χαρακτῆρα.

Οὕτω καὶ ἐμελλε νὰ συμβῆ. Ἄφου τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶνε ἔργον καθαρῶς ὑποκειμενικόν, ἱστορικόν καὶ θεωρητικόν, πρὸς τί λοιπὸν αἱ ἱεροτελεστία καὶ οἱ ἄλλοι τῆς θείας λατρείας τύποι; Καλῶς ἐπέξηγεῖ τοῦτο ἀντὶ τοῦ Λουθήρου ὁ Ἐγγελοσ ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λουθήρου, ἐν τῇ ὁποίᾳ διαβλέπει τὸ σπέρμα τῶν καθαρῶς φιλοσοφικῶν περὶ θρησκείας ἐννοιῶν. «Πρὸς τί τάχα, λέγει οὗτος, νὰ προσκυνῶ τῷ Χριστῷ σωματικῶς, ἀφου φέρω αὐτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ διανοίᾳ μου; Πρὸς τί νὰ μεταβαίνω ἐν τῇ ιδιότητι προσκυνητοῦ εἰς Ἱερουσαλὺμ; Τί θὰ εὔρω ἐκεῖ; — Τὴν γῆν ἐφ' ἧς Ἐκεῖνος ἐβάδισε, τὰ ἴχνη Αὐτοῦ, τὸ ὄρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου Ἐκεῖνος ἔπαθε, τὸν τάφον Αὐτοῦ; Ἀλλὰ μίπως δὲν δύναμαι πάντα ταῦτα νὰ τὰ **ῥαντασθῶ καὶ τὰ παραστιάσω εἰς ἐμαυτὸν κατὰ διάνοιαν;** Ἄλλως τε, πρὸς τί ὁ ἐμὲ ὁ τάφος οὗτος; Ὁ Χριστὸς δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, εἶνε κενός· ἐνῶ ἐν τῇ καρδίᾳ Ἐκεῖνος εἶνε πάντοτε μετ' ἐμοῦ. Τὸ ὄρος Ἐλαιῶν, ὁ Ἰορδάνης, ἡ Ναζαρέτ, πάντα ταῦτα εἶνε μόνον ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἐκτάσεως καὶ χρόνου, ἐμμέσως ὑπομνησκοντα τὸν Χριστὸν· ἐνῶ ἡ διάνοιά μου μοι ὑπενθυμίζει Αὐτὸν ἀμέσως. Ὁ ὀμφαλὸς οὗτος τῆς γῆς, τὸ κεντρικὸν τοῦτο σημεῖον τῶν θρησκευτικῶν ἀποκαλύψεων καὶ ὀπτασιῶν, εὑρίσκεται πολὺ μᾶλλον πλησιέστερόν μου, εὑρίσκεται ἐν τῇ διανοίᾳ μου¹».

Καὶ ναὶ μὲν οἱ σημερινοὶ προτεστάνται εἰσάγαγον τὰ οὕτω λεγόμενα «ἀγένδα», ἐξήλειψαν τὴν πρώτην συνήθειαν τοῦ τελεῖν τὴν λειτουργίαν ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους, καὶ ἐν γένει προσπαθοῦσι νὰ ζωογονήσωσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῶν, συνειδότες τὸ ξηρὸν καὶ ἄγονον τῆς προτέρας λατρείας

1. Hegel. Gesch. der Philosophie B. 2.

τῶν· δυνάμεθα ἐν τούτοις ἀκόμη νὰ ἐρωτήσωμεν: εἶνε ἄρᾳ γε τοῦτο νόμιμον καὶ συνεπὲς ἐξ ἀπόψεως τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν;

Τοιοῦτος παρουσιάσθη καὶ οὕτω πως ἐξεδηλώθη ὁ λουθηρανισμὸς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πρακτικῷ βίῳ, ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Λουθήρου περὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἡ ἰδιορρυθμὸς ἐννοια περὶ τῆς δικαιούσης πίστεως ἰδιορρυθμὸς φυσικῶς ἀπῆται ἐννοίας καὶ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως.

Παρετηρήσαμεν ἤδη ὅτι ἡ δικαιούσα πίστις τοῦ Λουθήρου δὲν ἐσήμινε μίτε τὴν ὀλοτελῆ ἀπάρνησιν τῆς ἀναγκαιότητος τῶν καλῶν ἔργων, μίτε τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῶν ἡσυχαστῶν, τῶν ζώντων μὲ μόνην τὴν ψιλὴν θεωρίαν τῶν θείων. Τούναντίον κατὰ τὸν Λούθηρον ἡ ζῶσα πίστις ἀπαραιτήτως γεννᾷ τὰ σχετικὰ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ τὰ καλὰ ταῦτα ἔργα, κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν ἥκιστα ἀνήκουσιν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ· ἐν αὐτοῖς οὗτος δὲν συμμετέχει ἐνεργῶς. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε τὸ ὄργανον τοῦ Πνεύματος τῆς χάριτος, ὄργανον ὀλοτελῶς νεκρόν. Πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται παρ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ οὗτος δύναται νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἐπιδεικνύει τὴν ἰδίαν του συμμετοχὴν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως, εἶνε ἀπλῆ ἀγαθὴ τῆς καρδίας διάθεσις πρὸς τὸ πιστεῦειν εἰς τὸν Σωτῆρα. Ἀρκεῖ δὲ τοῦτο καὶ μόνον ὅπως ἡ τῆς ἠθικῆς σφαίρα ἐν τῷ λουθηρανισμῷ ἀπολέσῃ τὴν ἀληθινὴν αὐτῆς ἀξίαν, ὅπως τεθῆ τοῦλάχιστον ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ. Καὶ δὲν ἐξηγεῖται ἄρᾳ γε ἐντεῦθεν τὸ φαινόμενον τοῦ ὅτι μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι σχεδὸν δὲν ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, πρὸς δὲ καὶ τὸ ὅτι ἡ προτεσταντικὴ φιλολογία, ἡ τῶν πλουσία εἰς πᾶν εἶδος δογματικῶν καὶ ἐκκλησιαστικοῖστορικῶν συγγραφῶν, δὲν παρουσίασε σημαντικὰ ἔργα ὡς πρὸς τὸν κλάδον τῆς ἠθικῆς Θεολογίας; Ἦρκεσε τέλος τοῦτο καὶ μόνον, ὅπως ἐπὶ τοιαύτης βάσεως ἀναπτυχθῆ ἐφεξῆς ἐν τῷ

προτεσταντισμῷ οὐ μόνον ὁ μυστικισμὸς, ὁ ἐπαναπαυόμενος ἐπὶ μόνῃς τῆς θεωρίας τῶν θείων καὶ ἀρκοῦμενος εἰς ταύτην καὶ μόνην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ οὕτω καλούμενος ἀντινομισμὸς, ὅστις ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως, ἀπαρνέεται τὸν νόμον καὶ κηρύττει τὸ αὐθαίρετον ἐν ταῖς πράξεσι, παρομοίως πρὸς τὸν ἀρχαῖον γνωστικισμὸν, τὸν ἀπαρνούμενον τὸν νόμον ἐν ὀνόματι τῆς γνώσεώς του, ἥτοι τῆς ὑψηλοτέρας μαθήσεως.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐδαμῶς συνεπιβά- ζετο ἐν τῇ πράξει πρὸς τὴν ὑπαρξιν τῆς οὕτω καλουμένης ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποχρεωτι- κῶν διατάξεων, τῶν ἀφορωσῶν τὴν διαγωγὴν τῶν πιστῶν, τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον αὐτὸ τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξὶς αὐτῆς εἶχον ἀπορριφθῆ ἀπὸ τῆς αὐ- τῆς βάσεως. Καὶ βεβαίως ἂν τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶνε ἔργον ὑποκειμενικῆς καὶ **ἀτομικῆς** πίστεως, ἂν τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε ἐσωτερικὴ πρᾶξις τῆς καρδίας, τότε πρὸς τί τὰ ἐξωτερικά, τὰ ὑποχρεωτικά καθήκοντα, οἷα αἱ νηστεῖαι καὶ τὰ παρόμοια; Τίς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλη τοιούτους νό- μους καὶ κανόνας εἰς τοὺς ἄλλους; καὶ πρὸς τί ἄλλως τε οἱ κανόνες οὗτοι καὶ οἱ νόμοι; τί δύνανται τάχα νὰ προσδώ- σωσιν εἰς τὸν πιστεύοντα, παρὰ τοῦ ὁποίου δὲν ἀπαιτεῖται ἄλλο τι εἰμὴ μόνον ἀγαθὴ τῆς καρδίας πρὸς τὸν Σωτῆρα διά- θεσις; Οὕτω πως ἀκριβῶς σκέπτεται ὁ Λουθηρος, παρατηρῶν ὅτι ἡ καθιέρωσις νηστειῶν καὶ ἄλλων ἐξωτερικῶν ὑποχρεωτι- κῶν πράξεων εἶνε ἔργον ἀντικείμενον τῇ χριστιανικῇ ἐλευθερίᾳ. Ὅσαυτὴ ἡ χριστιανικὴ ἐλευθερία ἀποκλείει τὴν ἐννοιαν τοῦ ἐξωτερικοῦ νόμου! Διὰ τοὺς μεταγενεστέρους λουθηρανούς θεολόγους τὸ περὶ νηστειῶν καὶ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας θέμα ὑπῆρξε τὸ σημεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρους, ἐναντίον τοῦ ὁποίου προσῆγον παν- τὸς εἶδους ἀποδείξεις ἱστορικές, ψυχολογικὰς καὶ φυσιολογι-

κάς, ἀκόμη δὲ καὶ φυσικογεωγραφικὰς, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠκόνιζον τὴν ὀξύνοιαν αὐτῶν, μὴ διαβλέποντες ὅτι ὅλη ἡ σωρεία τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν λαμβάνει τὴν δύναμιν καὶ τὴν σημασίαν τῆς μόνον ἐκ τῆς παρ' αὐτοῖς ἀπόψεως, μόνον ἐν τῇ παρ' αὐτοῖς ἀφηρημένῃ καὶ ἀποκλειστικῇ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ δράσεως ἐννοίᾳ. Ἐν μόνῃ τῇ πίστει καὶ τῇ νοεῶν, τῇ καθαρῶς θεωρητικῇ, πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς σωτηρίας σχέσει, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ αὐθις, δὲν πε- ρικλείεται ὅλη ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ, οὕτως ἀκριβῶς ὅπως ἐν τῷ ἰδεαλισμῷ καὶ τῇ ἀπορρίψει παντὸς ἐξωτερικοῦ δὲν συμπερι- λαμβάνεται σύμπας ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις σύγκειται ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἀτινά εἰσι συνδεδεμένα πρὸς ἀλλήλα διὰ στενῶν ὀργανικῶν δεσμῶν.

Ἄλλὰ τὸ κυριώτερον, μεθ' οὗ δὲν συνεπιβάζετο ἐν τῇ πράξει ἡ τοῦ Λουθήρου ἀρχή, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξεφράσθη καὶ ἐξεδηλώθη κατ' ἐξοχὴν ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ ἐν σχέ- σει πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ζωὴν, ἥτοι τὸ περὶ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ κεφάλαιον.

Λέγεται συνήθως ὅτι, ὁ Λουθηρος ἀρνούμενος τὴν σημα-σίαν τοῦ ἀσκητισμοῦ ἐν τῷ χριστιανισμῷ, ἐγένετο ὁ διερμυ-νεύς, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἐθνικῶν τῆς χώρας αὐτοῦ ἰδεωδῶν καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔκαμεν ἀλλ' ἢ νὰ ἀνυψώσῃ εἰς βαθμὸν δόγματος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει πάντοτε τὸν ὑποκάρ-διον τοῦ γερμανοῦ πόθου. Ὁ οἰκογενειακὸς βίος, λέγουσιν, οὐδαμοῦ, ἐξετιμῆθη τόσον, ὅσον ἐν Γερμανίᾳ, καὶ οὐδα-μοῦ ἔχει τοιοῦτον εἰρηνικὸν χαρακτῆρα, ὅσον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Ὁ μοναχικὸς βίος οὐδέποτε ἀπύλαυσεν ἐνταῦθα ἐκτιμῆσεως, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λουθηρος εἰσῆλθεν ἐν αὐτῷ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ πατρός του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶνε ἐντελῶς ἀληθές. Ὁ πατὴρ τοῦ Λουθήρου ἀπεδείκνυεν αὐτῷ ὅτι, ὑψιστάμενος τὴν μοναχικὴν κουράν, ἔπραττεν ἐναντίον τῆς ἐντολῆς τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς τιμῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ

Λούθηρος κατόπιν τὸ περὶ «*notis monasticis*» βιβλίον αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἠρνεῖτο τὸ ἀπαραίτητον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀφιέρωσε τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ πατρὶ· «Ἐγὼ καὶ πάλιν εἶμαι υἱὸς σου, λέγει ἐν τῇ ἀφιέρῳσει, καὶ πάλιν ἐπιστρέφω πρὸς σε καὶ τὴν σὴν ἀγάπην. Κατενόησα, τέλος πάντων, τὸ δίκαιον τῶν προτέρων σου εἰσηγήσεων, καὶ τοῦ λοιποῦ ἔσται μεταξύ ἡμῶν ὁμόνοια, ὡς καὶ πρὶν!». Ἄλλ' ἢ τοιαῦτα ἰδέα τοῦ πατρὸς τοῦ Λουθήρου ὑπῆρξεν ἀπόρροια καθαρῶς προσωπικῶν, οἰκογενειακῶν περιστατικῶν, τὰ ὁποῖα λαμβάνουσι ὑπόστασιν καὶ σημασίαν πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ οὐχὶ μόνον ἐν Γερμανίᾳ. Ἡ ὑπαρξίς τῶν μοναστηρίων δὲν εὐρίσκετο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰ αἰσθήματα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἐν τῷ ὁποίῳ διεκρίθη ὁ γερμανικὸς λαός, οὔτε ἠμπόδιζε τὸ αἰσθημα τοῦτο, καθ' ὅσον ἦτο θεσμὸς μὴ ὑποχρεωτικός. Μοναστήρια ὑπῆρχον καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ πρὸ τοῦ Λουθήρου καὶ διὰ τόσα, ὅσα καὶ ἐν ταῖς ρωμαντικαῖς χώραις. Ὁ μεταρρυθμιστής, πράγματι, ἀνταπεκρίθη μὲν πρὸς τὴν ἐθνικὴν τῆς Γερμανίας κλίσιν, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῷ μερικῷ τούτῳ ζητήματι πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἢ ἐκφρασίς τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ σημασίας. Ὁ Λούθηρος ὑπῆρξεν ἐθνικόφρων ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτοῦ ἀφηρημέναις ἀρχαῖς καὶ ἐν τῷ πόθῳ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἀπὸ τοῦ παπικοῦ ζυγοῦ. Πλείονα βεβαίως ἠδύναντο ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ ἔχωσι σημασίαν αἱ καταχρήσεις τοῦ μοναχικοῦ βίου, αἱ πράγματι σκανδαλώδεις καὶ συχνόταται κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Ἰδοὺ τί ἀναγινώσκωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρὰ τῷ Λουθήρῳ: Ἡ ἠθικὴ ἐν τοῖς μοναστηρίοις εἶναι τοιαύτη, ὥστε πρέπει νὰ ἦναί τις ἐκ τῶν ἐν τῇ Βαβυλωνείῳ καμίνῳ ἐμβληθέντων παίδων ἵνα μείνῃ ἀδιάφθορος ἐκ τῶν βαναυσότητων τῶν ἐν αὐτοῖς κατοικούντων». Καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ

1. Opp. Luth. tom. Secundus, p. 268—270.

ἀσκητικαὶ πράξεις ἔφερον ἐνίοτε σκοτεινὸν χαρακτῆρα. «Ἐἶδον, λέγει ὁ Λούθηρος, μοναχοὺς ἀσθενικοὺς, ἐξηντλημένους, σύροντας ἐπὶ βακτηριῶν τὸ ἐτοιμόρροπον αὐτῶν σῶμα. Ἠρώτησα αὐτούς: δὲν ἀπαλλάττουσι λοιπὸν ὑμᾶς, ἀνικανότητος ἕνεκεν, ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῶν ἀγρυπνιῶν; Αὐτοὶ δὲ μετὰ παραπόνου ἀπεκρίναντο: οὐχί! Μετ' ἐκπλήξεως τότε ἠρώτησα αὐτοὺς ἐξ αἰτίας τίνος κατήντησαν εἰς τὸν πρόωρον τοῦτον μαρασμόν. Καὶ ἐκεῖνοι ἀπάντησαν: ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ ὕπνου. Καὶ διὰ τί δὲν κοιμᾶσθε;—ἠρώτησα πάλιν, καὶ ἔλαβον τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: Τὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς δὲν μᾶς ἐπιτρέπει τὸν ὕπνον!». Ἐνταῦθα δὲν ἀπάντησα ἐγὼ τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν, παρατηρεῖ ὁ Λούθηρος. Ἄλλ' αἱ καταχρήσεις μόναι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξωθήσωσι τὸν Λούθηρον εἰς ἀπάρνησιν αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐὰν δὲν ἐχειραγῶγει αὐτὸν ἕτεραί τις, ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσα ἀρχή,—ἀρχὴ καθ' ὁλοκληρίαν ἀντίθετος τῇ πρώτῃ.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Λουθήρου περὶ προσωπικῆς, δικαιοῦσης πίστεως, τῷ ὄντι, πλείοτερον παντὸς ἀντέθεσε πρὸς πᾶν ὅ,τι φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀσκητισμοῦ. Τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ, εἶνε ἔργον τῆς νοεραῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα σχέσεως: ἀρκεῖ νὰ ἔχη τις ἀπλῶς πίστιν ὅπως δικαιοθῇ· ἀρκεῖ νὰ ἔχη τις ἀπλῶς διάθεσιν πρὸς τὸ πιστεῦσαι ὅπως αἰσθάνηται τὴν χαρὰν τῆς σωτηρίας. Οὐδὲν ἀπαιτεῖται πλείοτερον. Ἐνῶ ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ, ἐν τῷ ἀσκητισμῷ, τὸναντίον τὸ πᾶν συνίσταται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, καὶ δι' ἐνεργείαν συντόνω, τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀσκητικῶν ἄθλων, καὶ δι' ἄθλων ἐπωδύνων καὶ καταθλιπτικῶν. Τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, κατὰ τὸν Λούθηρον, εἶνε ἔργον αὐτῆς τῆς Χάριτος· αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος σχεδὸν οὐδὲν μέρος λαμβάνει ἐν αὐτῷ. Ἐνῶ ἐν τῷ ἀσκητισμῷ ἀπαιτοῦσι παρὰ τοῦ ἀνθρώπου μόχθους καὶ προσωπικὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Λουθήρου, τὸ τοιοῦτο σημαίνει πλέον

ἐξουθένωσιν τῶν ἀξιωμασιῶν τοῦ Σωτῆρος, ὡσανεὶ τάχα αἱ ἀξιωμασθία αὐταὶ ἀποκλείουσι πᾶν προσωπικὸν ἔπαθλον ἀπὸ μέρους αὐτῶν τῶν πιστῶν. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου τῆς ἀπόψεως κρίνων ὁ μεταρρυθμιστὴς ὀνομάζει πρὸς τούτους τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὸν ἀσκητισμὸν «ἐπινόησιν τοῦ διαβόλου πρὸς κατάργησιν τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως!»¹. Ἡ πράξις τῆς σωτηρίας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Λουθήρου εἶνε πράξις ἐλευθέρα. Ἐνῶ ἐν τῷ ἀσκητισμῷ ὑπάρχει μόνον νόμος καὶ καταναγκασμός. Τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, τέλος, εἶνε κατ' αὐτὸν ἔργον ἐσωτερικῆς, ἐγκαρδίου διαθέσεως· ἐνῶ ἐν τῷ ἀσκητισμῷ τὸ πᾶν συνίσταται εἰς ἐξωτερικά, εἰς τύπους καὶ εἰς μοναχικὰς εὐχὰς.

Κυριῶς εἰπεῖν, τὸ περὶ ἀσκητισμοῦ ζήτημα ὑπῆρξε τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἤρχισαν αἱ ἀμφιβολίαι τοῦ Λουθήρου καὶ αἱ σκέψεις ἐπὶ τοῦ νέου αὐτοῦ συμβόλου τῆς πίστεως. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὸν ἀσκητισμὸν κυριῶς ἐφευρέθη καὶ ἐπενόηθη ἡ νέα ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης πίστεως, ἡ νέα αὐτοῦ θεωρία περὶ τοῦ τρόπου τῆς σωτηρίας. Ὁ εὐφυής, ἀλλ' ἐν ταύτῳ καὶ παράφορος καὶ ἐμπαθὴς Λούθηρος συνησθάνθη μὲν τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπαράσκειον διὰ τὸν μοναχικὸν βίον, ἀλλ' οὐχὶ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε παρητήθη αὐτοῦ. Ἐπενόησε νέαν ἀρχήν, ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ θεωρήσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀποχώρησιν του ὡς πρᾶξιν οὐ μόνον δικαίαν, ἀλλὰ καὶ ἀγίαν. Οὕτως ἐγεννήθησαν ἐν αὐτῷ αἱ ἀμφιβολίαι αἱ προκαλέσασαι τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἀρχάς, ὁ δὲ προτεσταντισμὸς—περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἀντίρροσις—ὀφείλει τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ εἰς τὸ ὅτι ὁ μεταρρυθμιστὴς τῆς Γερμανίας ἐχρημάτισε μοναχὸς καὶ ἔζησεν ἐν μοναστηρίῳ. Τοῦτο εἶνε λίαν σαφὲς ἐκ τῶν αὐτοβιογραφικῶν αὐτοῦ σημειώσεων,

1. «Opz «de votis monasticis». opp. Luth. t. Secundus.

τῶν ἐγκατεσπαρμένων ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Οἱ τοῦτοιχοι τοῦ μοναστηρίου, ὁ ὑπὸ κανονισμὸν βίος, ἢ ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀποχώρησις,—ἴδου ἡ ἀφειρηρία τῶν σκέψεων τοῦ μεταρρυθμιστοῦ. Αἱ σκέψεις αὐταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξεγείρουσιν ὅλον ἐν αὐτῷ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν αὐτῶν ἀρχεται ἀναγινώσκων τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ ἀναζητῶν ἐν αὐτῇ τὴν δι' ἑαυτὸν εἰρήνην καὶ ἀνάπαυσιν, καὶ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν κατὰ προτίμησιν εἰς ἐκεῖνα τῆς Γραφῆς τὰ μέρη, ἐν οἷς ἀποκαλύπτεται ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τῶν πνευματικῶν ἀπολαύσεων τῆς δικαιοθεΐσης καρδίας, παρατρέχων τὰ ἄλλα μέρη, ἐν οἷς ὁ λόγος περὶ τῶν ὄρων καὶ συνθηκῶν τῆς σωτηρίας ἀπὸ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ἐμπράκτου συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἀγῶνος τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Ὑπὸ τὸ κράτος τούτων διαθέσεων καὶ πεπλανημένων ἰδεῶν διατελῶν ὁ Λούθηρος φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, ὁ χριστιανικὸς κόσμος δὲ ἐνόησε τὸν χριστιανισμὸν, ἀδίκως δὲ καὶ εἰς μάτην ἀπῆται τοὺς ἀθλοὺς καὶ τὰ ἠθικὰ κατορθώματα. «Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν εἶνε Θεὸς ἀγάπης· ἐνῶ ἐνταῦθα, ἐν τῷ ἠθικῷ ἀγῶνι, ἐν τοῖς κατορθώμασι καὶ ἐν τοῖς δεινοπαθήμασι τοῦ ἀνθρώπου ἐγὼ δὲν ἀναγνωρίζω τὸν Θεὸν τούτον»· οὕτω πως καταλήγει τὰς ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του ὡς καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ περιστοιχοῦντος αὐτὸν κοινωνικοῦ κύκλου σκέψεις του. Ἴδου ἡ ἀρχὴθεν κινήσασα αὐτὸν σκέψις, ἢ καὶ ἀγαθοῦσα αὐτὸν εἰς τὴν νέαν περὶ τῆς δικαιοσύνης θεωρίαν, σκέψις, ἣτις ἀνεπτύχθη κατόπιν εἰς ὀλόκληρον σύστημα χριστιανικῆς ὁμολογίας¹.

1. Ἐνδιαφέρουσαι ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶνε αἱ προσωπικαὶ τοῦ Λουθήρου σχέσεις πρὸς τὸ περὶ ἀπορρίψεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ζήτημα. Ἡ νέα αὐτοῦ ἀρχή, ἀπ' εὐθείας ἀντικειμένη πρὸς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ θέσιν, ἀπῆ-

Καὶ οὕτω τὰ ἠθικὰ κατορθώματα ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας ἀπεκλείσθησαν ἐπὶ τῇ ιδέᾳ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς οὐδε-

τε δικαιολογίαν τινὰ καὶ πρόφρασιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἰν τῷ ζητήματι τούτῳ οὗτος προσωπικῶς ἐνδιεφέρετο, διὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὴν ἀμπεταλαντεύθη καὶ οὐχὶ διὰ μιᾶς ἀπεφάσισε νὰ δικαιολογήσῃ διὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ τοῦ τὸ ἑαυτοῦ κήρυγμα. Ἡ φιλαυτία του ἤθελε νὰ διαρύγῃ τὴν μομφήν. Ἡθελῆσε νὰ δεῖξῃ ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψιν αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἀρχὴν του καὶ οὐδαμῶς ἀτομικοὺς σκοπούς. (Τὴν μομφὴν ταύτην μ' ἄλλα ταῦτα δὲν διέφυγε οὐδ' ἠδύνατο νὰ διαρύγῃ). Διὰ τοῦτο ἀποφασίζει ν' ἀποβάλλῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα οὐχὶ διὰ μιᾶς· καιροφυλακτεῖ καὶ παρακολουθεῖ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως· καταπεθεῖ εἰς τοῦτο καὶ τοὺς ἄλλους, ὡσεὶ ληθμονῶν δι' ἑαυτοῦ. Πρῶτος ὁ Κάρλοσταδ ὑπέμνησεν αὐτῷ περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τοῦ γάμου τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ὁ Λούθηρος ἐφάνη θορυβούμενος ἐπὶ τούτῳ, μεθ' ὃ ἀπήντησεν ὅτι οὕτω πως τῷ ὄντι εἶδει γενέσθαι, ὅτι τὰ μοναστήρια δέον νὰ κενωθῶσιν, εἰάν γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης πίστεως· ἀλλὰ, προσέθηκε μετ' ἑνδομύχου ταραχῆς ἀεγῶ θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐπιφυλάξω δι' ἑμαυτὴν τὴν ἐλευθερίαν νὰ μὴ νυμφευθῶ—*ut mihi non obtudent uxorem*». Παρῆλθον δ' ἔτη τινὰ μετὰ ταῦτα πρὶν ἢ ὁ Λούθηρος λάθῃ σύζυγον. Ἐν τούτοις, ἀρνησάμενος ἀτομικῶς τὸν γάμον, συμφώνως πρὸς τὴν δήλωσιν ταύτην, ὁ Λούθηρος ἐξέδωκε τὰς «θέσεις» του περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐπὶ σκοπῶ ὀλοτελοῦς αὐτοῦ καταργήσεως. «Τὰ μοναστήρια εἶνε ἰδρύματα, λέγει οὗτος ἐν ταῖς θέσεσιν αὐτοῦ, ὀφείλοντα τὴν προέλευσιν αὐτῶν εἰς τὰ ἱερεῖα τῆς Κυβέλλης καὶ τὰς Ἐστιάδας». Τὸ κήρυγμα ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς. Τὰ μοναστήρια ἤρξαντο κενούμενα. Συνεπῶς πρὸς τὸ κήρυγμα αὐτοῦ τοῦτο, τῷ 1523 ἐγκατέλειψε τὴν ἐν Νέμτση μονὴν αὐτῆς καὶ ἡ μελλούσα τοῦ μεταρρυθμιστοῦ σύζυγος Λικατερίνη Βῶρ. Αὕτη εἶχεν ἐξέλθῃ τῆς μονῆς μετ' ὀκτὼ ἄλλας συναδέλφους τῆς καὶ δὲν ἐγίνωσκε ποῦ νὰ καταφύγῃ, καθότι οἱ γονεῖς αὐτῶν δὲν ἐδέχθησαν αὐτὰς παρ' ἑαυτοῦς. «Ὅλαι ἐν σώματι παρουσιάσθησαν τότε εἰς τὴν Λούθηρον ἐν Βυρτεμβέργῃ, ζητοῦσαι τὴν προστασίαν του καὶ τὴν ἀρωγὴν του. Κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ ἐγένοντο δεκταὶ ἐν τοῖς οἴκοις βυρτεμβεργείων τινῶν ἀπτῶν, συμπαθούτων εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι τὴν ἰδίαν ἐκείην στιγμὴν ἀπεφάσισεν οὗτος νὰ νυμφευθῇ μίαν ἐκ τῶν πρώην μοναχῶν, ἀλλὰ δὲν κατέστησε γνωστὴν τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἐξηκολούθει ζῶν ἐν τῷ μοναστηρίῳ. Ἰδοὺ τί ἀπεκρίθη μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο πρὸς τινὰ τῶν φίλων του, προτεινάντα αὐτῷ νὰ νυμφευθῇ: «Ὁ Θεὸς δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὸ αἶσθημα τῆς καρδίας μου· τῇ στιγμῇ ὁμως ταύτῃ, ἐγὼ οὐδὲν εἶμαι προδιατεθειμένος εἰς τοῦτο, ὅχι

μίαν διπθὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, ἐξαιρέσει μόνον τῆς πίστεως. Φανερὸν ὅμως τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἠθικὰ ταῦτα κατορθώματα εἶνε ἀπαραίτητα, εὐθύς ὡς γίνῃ παραδεκτὸν (τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ μὴ ἦνε παραδεκτόν), ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶνε μόνον θεωρία, καὶ ὅτι οὗτος καλεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐνεργὸν τάσιν καὶ εἰς ἠθικὴν τελειότητα. Ὁ Λούθηρος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποκλείσῃ τοὺς ἠθικοὺς ἄθλους ἄλλως πως, ἀλλ' ἢ ἀπορρίπτων τὴν γενικὴν ιδέαν περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς ἐνεργοῦ συμπεράξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας. Φανερὸν ἐπίσης ὅτι οἱ γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ χριστιανισμοῦ ἠθικοὶ ἄθλοι τῆς αὐταπαρνήσεως ὑπῆρξαν ἐκφράσεις τῆς ὑψίστης χριστιανικῆς ἠθικῆς τελειότητος, καὶ ὅτι πᾶσα **ἔμφρων καὶ δυνατὴ** τάσις πρὸς καταπολέμεισιν

διότι δὲν ἤσθάνθηεν πρὸς τοῦτο οὐδεμίαν κλίσιν, καθόσον δὲν εἶμαι οὔτε ξύλοι οὔτε λίθοι, — ἀλλὰ διότι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν περιμένω τὴν θανάτόν μου ὡς αἰρετικοῦ καὶ μεταρρυθμιστοῦ». Ἐκεῖνο τὸ ὅπου ἐπραξεν οὗτος τότε ἦτο ν' ἀποβάλλῃ τὰ ἄ ἐφόρει τέως κληρικὰ ἐνδύματα καὶ νὰ παρουσιασθῇ ἐπ' ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν συνήθη πολιτικὴν ἐνδυμασίαν. Ἡ ἐντύπωσις ἦν προδξένησεν ἀπέβη πρὸς ὄφελός του. Ἐν τούτοις, τὸ μοναστήριον, ἐν ᾧ ἔζη ὁ Λούθηρος, ἐξηκολούθει κενούμενον, ἕως οὗ τέλος οὐδεὶς ἀπέμεινεν ἐν αὐτῷ. Μόνος αὐτὸς περιεπάτει κατὰ μήκος τῶν ἐροηματοθέτων διαδρόμων, ἡ δὲ σιγὴ αὐτῆ τῶν τοίχων τοῦ μοναστηρίου κατέπειθεν αὐτὸν πλεῖον παντὸς ἄλλου, ὅτι ἡ μεταρρυθμισίς αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀπλοῦν ὄνειροπόλημα τῆς φαντασίας. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1524 ἀπέστειλε τὰς κλεῖδας τοῦ μοναστηρίου τῷ ἐκλεκτόρῳ, συνοδευομέναις ὑπὸ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ἐξέρχεται ἐξ αὐτοῦ τελευταῖος. Ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου ἀρξίζει καὶ διὰ ζωῆς νὰ ἐκπράξῃ τὴν περὶ τοῦ γάμου του σκέψιν. Οἱ θόρυβοι καὶ τὰ σκώμματα ἔτι μᾶλλον παροτρύνουσιν αὐτὸν καὶ τὸν κάμνουσιν ἀποφασιστικώτερον. «Ναί! ἀπεκρίνατο οὗτος εἰς τὰς παρατηρήσεις, ὅτι διὰ τῆς διαγωγῆς του, θὰ ἔκαμνε νὰ γελᾶσῃ ἡ οἰκουμένη ὅλη, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ σατανᾶς θὰ ἐγέλα νῦν ἐν τῷ ᾄδῃ, — θὰ πράξω τοῦτο καὶ θὰ κάμω νὰ γελᾶσῃ ἡ οἰκουμένη ὅλη, εἰάν τῷ ὄντι ἔχῃ διαθέσιν νὰ γελᾶσῃ». Καὶ τὸ ἐπραξεν πράγματι τῇ 11 Ἰουνίου 1525. Ὁρα Histoire de la reformation par Merle d'Aubigne.

τῆς ἐμπαθείας καὶ τῶν ἐμπαθῶν ὀρμῶν βασιζέται ἐπὶ τῶν γενικῶν καὶ θεωρητικῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶνε λογικὴ ἀπόρροια τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ οὐδόλως ἐκτροπον φαινόμενον. Ὁ βίος τοῦ χριστιανοῦ εἶνε καὶ ὀφείλει νὰ ᾔηνε ἄθλος ἠθικός, μικρὸς ἢ μέγας, ἀδιάφορον· ἄλλως, δὲν ὑπάρχει διάκρισις μεταξὺ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταστάσεως καὶ τῆς τοῦ εἰδωλολάτρου. Οἱ ἠθικοὶ ἄθλοι τῆς ἐξοχωτέρας, τῆς ὑψίστης ἀυταπαρνήσεως οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἀλλ' ἢ ὑψίστη ἐκδύλωσις ἐκείνου, ἀφ' οὗ ἐξαρτῶνται ἐν τῷ χριστιανισμῷ πάντες ὁμοῦ καὶ εἰς ἕκαστος ἰδίᾳ.

Οἱ μετέπειτα λουθηρανοὶ θεολόγοι, ἐκτὸς τῆς γενικῆς ταύτης περὶ δικαιοσύνης ἰδέας, — ἐν σχέσει πρὸς τὸ περὶ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ ζήτημα ὑπέδειξαν κατὰ προτίμησιν τὸ παρὰ φύσιν τῶν ἠθικῶν ἄθλων, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἀντιχριστιανικὴν διῆθεν αὐτῶν προέλευσιν. Ἀλλὰ πάντα τὰ περὶ τῆς ἀρμοδιότητος, φυσιολογικῆς τε καὶ ψυχολογικῆς, ζητήματα ὀφείλουσι νὰ σιγῶσιν ἀπέναντι τοῦ γεγονότος καὶ τῆς πραγματικότητος. Ἐὰν τὰ διῆθεν παρὰ φύσιν κατορθώματα ταῦτα ὑπῆρξαν πράγματι καὶ δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν, οὐδεμίᾳ τότε ἀνάγκῃ νὰ καταγίνηται τις εἰς ζητήματα περὶ τοῦ δυνατοῦ αὐτῶν, τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον ταῦτα οὐχὶ δι' ὅλους εἶνε ὑποχρεωτικά, ἀλλ' ἀναφέρονται μόνον πρὸς ἐκείνους ὅσοι δύνανται ν' ἀναλάβωσιν αὐτά. Ἀφ' οὗτου ἢ δυτικῆ Εὐρώπῃ ἔλαβε γνῶσιν τῶν λειψάνων τῆς ἰνδικῆς καὶ ἐν γένει τῆς ἀνατολικῆς φιλολογίας οἱ ἐν τῇ Δύσει δὲν παύουσιν ὑποδεικνύοντες ὅτι ὁ χριστιανικὸς ἀσκητισμὸς ὀφείλει τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ οὐχὶ εἰς τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνατολικὴν θεοσοφίαν, τὴν ὑπαχθεῖσαν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ γνωστοῦ Γνωστικισμοῦ, καὶ ὅτι ὁ βουδδϊκὸς καὶ ὁ παλαιοῖνδϊκὸς ἀσκητισμὸς εἶνε ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν χριστιανικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ αὕτη ὑπόδειξις ἀπίθανον ὅτι εἶνε ἀκριβεστέρα τῆς παραδόξου ὑπο-

δείξεως τοῦ Λουθήρου περὶ τῆς ἐκ τῶν ἱερείων τῆς Κυβέλλης προελεύσεως τῶν μοναστηρίων. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ βουδδισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀσκητισμοῦ οὐ μόνον εἰσὶν ἀσύμφωνοι, ἀλλὰ καὶ ἀπ' εὐθείας ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ. Ἐξαιρέσει ἐξωτερικῶν τινῶν, τὰ πάντα εἶνε ἐνταῦθα ἀντίθετα, αἱ τε βάσεις δηλονότι τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ὁ σκοπὸς αὐτοῦ. Ἐν τῷ βουδδισμῷ καὶ ἐν Ἀνατολῇ ἐν γένει, ὁ ἀσκητὴς ἀπνηνεῖτο ἑαυτὸν ἐν ὀνόματι τῆς ἰδέας, ὅτι ἢ ζωὴ εἶνε μαρτύριον καὶ ὅτι εἶνε τοιαύτη κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς, οὐδὲν δ' ἐγίνωσκε περὶ τῆς πώσεως, ἐν τῇ χριστιανικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ: ἀπνηνεῖτο ἑαυτὸν οὐχὶ χάριν τῆς θετικῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως, ἀλλ' ἵνα βαθμιαίως ἐξαφανίσῃ ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν προσωπικὴν ζωτικότητα καὶ ἐπὶ τέλος καθ' ὀλοκληρίαν βυθισθῇ εἰς τὸν **νιρβάνα**, τουτέστιν ἐντὸς τῆς νεκρικῆς ἐκείνης σφαίρας τῆς ἀσυναισθήτου καὶ κενῆς ὑπάρξεως. Μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἀσκητισμοῦ τούτου ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχει τῆλικαύτη διαφορὰ, ὁποῖα μεταξὺ θετικότητος καὶ ἀρνητικότητος, μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου¹.

Ἀπομένει τέλος νὰ εἰπωμεν ὅτι συνέπεια πασῶν τῶν

1. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Φέιερβαχ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Wesen des Christenthums», ὅπως ἐναντίον πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ὑπαρξάντων ὀρθολογιστῶν, οὐδεμίαν ἄλλην εὕρισκε ἱστορικὴν βάσιν διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ μόνου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀρνούμενος δὲ τὴν ἐκ προκαταλήψεως ἰδέαν περὶ σχέσεως μεταξὺ τοῦ φαινομένου τούτου ἐν τῷ χριστιανισμῷ πρὸς τὸν ἰνδικὸν ἀσκητισμὸν, παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Λουθηρος, μολοντί παρέμενεν ἐν τῇ δογματικῇ χριστιανός, ἐν τῇ πράξει ὅμως εἶχε καταντήσῃ ὀρθολογιστής, ἀποστατήσας τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν. Καὶ καὶ μὲν οὗτος, συμφώνως πρὸς τὸν ἴδιον σκοπόν, καταλήγει ὡσαύτως εἰς δυσμενῆς περὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ συμπέρασμα· ἐθεώρησεν ὅμως δυνατόν νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς Ἰνδίας, ὅπως διευκρινήσῃ τὴν προέλευσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ.

ὑποδειχθεισῶν τέως θεωριῶν καὶ ἀντιλήψεων τοῦ Λουθήρου ὡς πρὸς τὴν Ἐκκλῆσιαν καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον, ὁ τελευταῖος οὗτος φυσικῶς ἐξεμυδένισε καὶ ἀπέρριψε καὶ ὅ,τι ὀνομάζετο καὶ ὀνομάζεται ἐκκλησιαστικὸν **δίκαιον**. Αὐτὸς ὁ ἐξωτερικὸς βίος τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ μεταβάλη ὄψιν, ἀφοῦ ἢ ἐξωτερικὴ, ἢ ἱστορικὴ καταγωγὴ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἅπας ἐν γένει ὁ ἐξωτερικὸς τῆς Ἐκκλῆσιᾶς βίος—θεωρουμένης ἄλλως τε ἀοράτου—εἶνε κατὰ τὸν Λούθηρον οὐχὶ *juris divini*, ἀλλὰ *juris humani*. Κανόνες ἱεροὶ καὶ κανονικὸν δίκαιον δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ προτεσταντισμῷ. Καὶ οὕτως, ἐὰν ὁ καθολικισμὸς ἐν τῇ περὶ Ἐκκλῆσιᾶς ἐννοίᾳ αὐτοῦ συνέχεε τὸ ἐκκλησιαστικὸν μετὰ τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου, τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἠθέλησε νὰ καταστρέψῃ καὶ ἐξαφανίσῃ, ἀπογυμνῶσας αὐτὸ πάσης ἀυθυπάρκτου καὶ ἀνεξαρτήτου ὑποστάσεως ὁ Λούθηρος ὅμως τὸναντίον συγχέει τὸ πολιτικὸν στοιχεῖον πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικόν, ὑποτάσσων τὸ **ἐκκλησιαστικὸν** στοιχεῖον ὑπὸ τὸ **πολιτικόν**, καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἐξαφανίζων τὸ πρῶτον, καὶ ἀποστερῶν αὐτὸ πάσης ἀυθυπαρξίας, καὶ ἀνεξαρτησίας. Καὶ τοιοῦτος τῷ ὄντι ὁ ἐξωτερικὸς, ὁ νομικὸς βίος καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων. Ἐὰν δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἤρξαντο μετὰ αὐτῶν ἐμφανιζόμεναι τάσεις πρὸς ἀνεξαρτητοῦ ἐκκλησιαστικὸν βίον, καὶ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, πρόδηλον ὅτι καὶ τοῦτο ἀκόμη εἶνε ἀσυνέπεια ἐκ μέρους αὐτῶν, εἶνε ἔλλειψις σταθερότητος πρὸς τὰς θεμελιώδεις τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀρχάς.

Τελευταῖοντες τὴν γενικὴν ἐπισκόπησιν τῆς πρώτης τῶν προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν, δυνάμεθα ἐκ νέου νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι παρετηρήσαμεν ἥδη ἀπ' ἀρχῆς, καὶ νὰ ἐκφράσωμεν ἐν περιλήψει τὰ ἐξῆς συμπεράσματα, ὡς ἀπόρροιαν τῶν περὶ τοῦ λουθηρανισμοῦ κρίσεών μας:

1ον) Ὁ λουθηρανισμὸς ὑπὸ τὴν μορφήν, ἣν αὐτὸς ὁ Λούθηρος προσέδωκεν αὐτῷ, εἶνε πλήρως ἀντίθεσις πρὸς τὸν καθολικισμὸν χωροῦσα ἐν πᾶσι αὐτοῖς τοῖς σημείοις εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον. Ἡ εὐκρινὴς ὑπόδειξις ἀντιθέτων ὑπερβολῶν τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δίδωσιν ὡς περιφανὲς συμπέρασμα τὴν κατάδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς ὀρθοδοξίας, ὡς χριστιανικῆς ὁμολογίας οὐ μόνον οὐδόλως μεταβαλοῦσης τὴν ἀληθινὴν ἀρχαίαν οἰκουμενικὴν διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἀκεραιᾶς καὶ ἀρμονικῆς, μὴ καταφευγούσης εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ἀκεραιότης αὕτη καὶ ἡ ἀρμονία τρανῶς μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλῆσιᾶ δὲν ἠνέχθη ποτὲ ἀλλοιώσεις ἀπὸ μέρους ἀνθρωπίνων θεωριῶν καὶ βλέψεων, αἵτινες πάντοτέ εἰσι μονομερεῖς καὶ ἀσθενεῖς.

2ον) Τὸ κυριώτερον σημεῖον ἐν τῷ λουθηρανισμῷ εἶνε τὸ περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς πίστεως δόγμα. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ὅλην τὴν προσοχὴν τῆς πολεμικῆς ἡμῶν, ἀπ' αὐτοῦ δέον ν' ἀρχίσωσι πᾶσαι αἱ κρίσεις ἡμῶν περὶ τοῦ λουθηρανισμοῦ, ὡς τύπου χριστιανικῆς ὁμολογίας. Ἄλλως, θὰ ἠρχίζομεν ἀναλύοντες τὰς λεπτομερείας, χωρὶς νὰ ὑποβάλλωμεν εἰς κριτικὴν τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἐφ' ἧς αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ βασίζονται.

3] Τὸ δόγμα τοῦτο ὅλον ἐν βαθύτερον εἰσδύει εἰς τὸν λουθηρανισμὸν. Τοῦτο παρουσιάζεται εἰς πᾶσαν ἐπὶ μέρους διδασκαλίαν ἐν τῷ συστήματι τῆς λουθηρανικῆς ὁμολογίας. Ὁμοιομόρφως ἐξάγεται ἐξ αὐτοῦ ἢ τε ἐπὶ μέρους δογματικὴ διδασκαλία ὡς καὶ πᾶν τὸ ἰδιάζον ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς. Ἀποδεικνύων τις τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀναληθοῦς ταύτης θέσεως ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐπὶ μέρους δογμάτων ἢ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν βίου, εἶνε ταῦτόν ὡσεὶ ἀπεδείκνυε τὸ ἄστατον καὶ αὐτῆς τῆς δογματικῆς διαφορᾶς.

(Παράρτ. «Ἐκκλῆσ. Ἀληθείας»)

4ον) Ἡ ὑπὸ τοῦ λουθηρανικοῦ τούτου δόγματος περὶ τῆς δικαιώσεως ἐκφραζομένη ἀρχὴ, εἶνε ἀρχὴ οὐ μόνον ἀντικειμένη πρὸς τὴν πραγματικὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ὡς αὕτη εἶνε γνωστὴ ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶν ἀφερέγγυος, διότι εἶνε ἀρχὴ τῶν ἄκρων καὶ τῆς ἀποκλειστικότητος.

Καὶ ἤδη καιρὸς νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐπισκόπῃσιν τῶν περαιτέρω ἱστορικῶν τύπων τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Γ'.

Καλβινισμὸς ἢ Μετερρυθμισμένη Ἐκκλησία.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λουθήρου προέκυψαν δύο τάσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ μία μὲν κατὰ γράμμα διατηρήσασα τὰς ἀρχὰς τοῦ Λουθήρου, ἑτέρα δὲ τις θεῖσα ὡς σκοπὸν ἑαυτῆς τὴν διευκρίνησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Λουθήρου καὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ συμπλήρωσιν αὐτῶν. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς πρώτης τάσεως ὠνόμασαν ἑαυτοὺς, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λουθήρου, — λουθηρανούς, καίτοι ὁ μεταρρυθμιστὴς δὲν ἠθελεν ὅπως οἱ ὁπαδοὶ τῆς διδασκαλίας του φέρωσι τὸ ὄνομά του, προτείνας αὐτοῖς νὰ ὀνομασθῶσιν Εὐαγγελικοί. Οἱ δὲ τῆς ἑτέρας τάσεως, εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τοῦ Μελάγχθωνος, ὅστις δὲν συνεμερίζετο κατὰ πάντα τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐγένετο μᾶλλον ἐλευθέριος καὶ ἀνεξάρτητος, — ἀνέλαβον νὰ προσδιορίσωσιν ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον τὰ λουθηρικά δόγματα καὶ μετριάσωσι τὰς ὑπερβολὰς τῆς λουθηρείου διδασκαλίας, ἰδίως ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὰς σχέσεις τῆς χάριτος πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ μυστήρια.

Ἐκεῖνο ὅμως πρὸς ὃ ἔτεινε κυρίως ἡ τελευταία αὕτη μερὶς, μετὰ πλείονος ἀποφασιστικότητος καὶ συνεπειᾶς ἔτε-

λέσθην ἐν ἄλλῃ σφαίρᾳ, ἐν ἄλλῳ θρησκευτικῷ τῷπῳ ὁμολογίας, εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ἀποσπασθέντι ἀπὸ τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Μελάγχθωνος καὶ γνωστοῦ νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα: μετερρυθμισμένη Ἐκκλησία ἢ Καλβινισμός. Ὁ νέος οὗτος τύπος ὁμολογίας εἶνε ὄχι μόνον συμπλήρωσις, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν παρὰ τοῦ Λουθήρου διατυπωθεισῶν ἀρχῶν, μολονότι, συγχρόνως, ἔχει ἰδιόρρυθμον ὄψιν καὶ ἴδιον χαρακτῆρα.

Παραβάλλοντες τὸν λουθηρανισμὸν πρὸς τὸν καλβινισμόν, ἀδύνατον νὰ μὴ ἴδωμεν ὅτι, ὡς ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων, οὕτω καὶ ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβίνος κηρύττουσι κατ' οὐσίαν ἐν καὶ τὸ αὐτό, καὶ ὑπὲρ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μάχονται: ὑπὲρ νέας θρησκευτικῆς ἀρχῆς. Παρ' ἅπασιν τοῖς μεταρρυθμισταῖς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ διδασκαλία τῆς διὰ τῆς πίστεως δικαιώσεως, διδασκαλία ἐρχομένη εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς τυπικότητι τοῦ Καθολικισμοῦ, ἣν ἐθεώρουν ὡς ἄψυχόν τι καὶ νεκρόν, πρὸς δὲ ἡ διδασκαλία περὶ ἐξυψώσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς πίστεως. Μεταξὺ αὐτῶν ὑψίσταται ἐσωτερικὴ συμπάθεια, ἰσχυρὸς ἐσωτερικὸς δεσμός, μὴ βασιζόμενος ἢ σχεδὸν μὴ βασιζόμενος ἐπὶ ἐξωτερικῶν σχέσεων¹. Ὁ δεσμὸς οὗτος ἐξηγεῖται ἐκ τῶν διαθέσεων καὶ τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐκ τῶν γενικῶν τῆς ἐποχῆς τάσεων πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τοῦ καθολικισμοῦ. Ἐν τῇ ἀναπτύξει ὅμως καὶ τῇ ἐκθέσει τῆς νέας θρησκευτικῆς ἀρχῆς, οἱ ἔλβετοὶ μεταρρυθμισταὶ δίστανται πρὸς τοὺς γερμανοὺς. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτῶν παρουσιάζονται, σχετικῶς, ἄνθρωποι τοῦ αἰσθήματος μᾶλλον ἢ τῆς διανοίας, μᾶλλον μυστικισταί, ποιηταί,

1. Μετὰ τοῦ Ζβιγγλίου ὁ Λούθηρος ἔσχεν εὐκαιρίαν νὰ σχετισθῇ καὶ συσκερῶσῃ ἐπὶ τοῦ ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως, ὅτε ὁ πρῶτος ἐνῆργει ἤδη ἐν τῇ ἰδιότῃ μεταρρυθμιστοῦ. Τὸν Καλβίνον δὲν ἐγνώρισε προσωπικῶς.

ιδεολόγοι. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι, τούναντίον, εἶνε ἄνθρωποι κριτικωτέρας ἀναλύσεως, ξηροῦς μὲν, ἀλλὰ συννεποῦς καὶ αὐστηρῶς λογικῆς. Ὁ Λουθηρος διατυποῖ τὴν αὐτὴν ἦν καὶ ἐκεῖνοι θεμελιώδη ἀρχήν, δὲν συνεχίζει ὅμως αὐτὴν μέχρι τέλους, δὲν ἀναπτύσσει αὐτὴν ἐξ ὄλων αὐτῆς τῶν ἀποψέων, δὲν ἐξάγει ἐξ αὐτῆς πάντα τ' ἀπαιτούμενα συμπεράσματα, δὲν προσπαθεῖ, ἐφαρμοζῶν αὐτὴν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν στερεὸν καὶ αὐστηρῶς ὀρισμένον τύπον. Ὁ καλδινισμός, τούναντίον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν λουθηρανισμόν, διακρίνεται καὶ ἐπὶ πλείονι ἀλληλουχίᾳ καὶ ἀριότητι καὶ ἐπὶ μᾶλλον αὐστηρῶς καθωρισμένοις τύποις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὁ μὲν Λουθηρανισμὸς παρουσιάσθη ὡς εὐσεβισμὸς (pietisme), ὁ δὲ καλδινισμὸς ὡς νομισμὸς (rigorisme).

Ἡ τοιαύτη διαφορὰ ἐν τῷ χαρακτῆρι τῆς ἔλβετικῆς μεταρρυθμίσεως ἀπὸ τῆς γερμανικῆς τοιαύτης ἐξηγεῖται ἐν μέρει ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πρώτη εἶχεν ὡς πατρίδα τὸ νότιον μέρος τῆς Γερμανίας καὶ τὴν Ἑλβετίαν, ἐνθα ὁ λαὸς διεκρίθη, σχετικῶς, ἐπὶ μᾶλλον στερεοτέρῳ ἠθικῷ χαρακτῆρι καὶ μᾶλλον στερεοτέρῳ ἐπιχειρηματικότητι, — ἰδίως δὲ ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν τούτων τῶν ἔλβετῶν μεταρρυθμιστῶν.

Ἡ ὀρεσίβειος καὶ ποιμενικὴ τῶν ἔλβετῶν φυλὴ, ἡ ζῶσα ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἀλπεων, ἀνέκαθεν διεκρίθη διὰ τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρωτα. Ἀρχῆθεν δὲν ἠθέλησεν νὰ ὑποταγῇ ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ πάπα καὶ τοῦ καθολικοῦ κλήρου ἐν ταῖς ἀστικαῖς καὶ πολιτικαῖς ὑποθέσεσιν. Ἦδη κατὰ τὸν 14' αἰῶνα, ἡ φυλὴ αὕτη συνῆψεν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην σύμβασιν μετὰ τοῦ πάπα. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ἀνευρίσκομεν ἤδη παρ' αὐτῇ ἰσχυρὰν ὀυσαρέσκειαν κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα καὶ τοῦ καθολικοῦ κλήρου. Ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας μέχρι σήμερον φυλάσσεται εἰκὼν γραφεῖσα τῷ 1510, ἐφ' ἧς αὐτὸς ὁ πάπας φέρων τὴν τρίκωρον αὐτοῦ τιάραν, παριστάνεται

καταπίπτων ἐντὸς τοῦ πλατέως ἠνεφωμένου βαράθρου τοῦ ἄδου. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἰσχυρὰν ὠθησιν πρὸς ἀνάπτυξιν παρὰ τῷ λαῷ τῆς τοιαύτης ὀρυμῆς ἔδωκε τὸ περὶ τὰ τέλη τῆς 15' ἑκατονταετηρίδος ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας ἰδρυθὲν πανεπιστήμιον, γνωστὸν διὰ τὸ ὄνομα τοῦ διασήμου φιλολόγου Ρέιχλιν. Ἐνταῦθα, παραλλήλως πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν κυριωτέρων σχολαστικῶν ἐμελετῶντο οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς, ἐνταῦθα ταχέως ἐγένοντο γνωστὰ καὶ τὰ πρῶτα τοῦ Λουθήρου συγγράμματα, τὰ ἀποπνέοντα τὸ κατὰ τοῦ παπισμοῦ μῖσος. Ἐκ τοῦ πανεπιστημίου τούτου ἀπεφοίτησε καὶ ὁ πρῶτος ἔλβετὸς μεταρρυθμιστής, ὁ Ζβίγγλιος. Αὐτὸς εἶνε ὁ ἀρξάμενος ἐνταῦθα τοῦ ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως, ὅπερ συνεπλήρωσεν κατόπιν ὁ Καλβίνος. Ἀμφότεροι, ὅτε Σβίγγλιος καὶ ὁ Καλβίνος εἰργάσθησαν ὑπὲρ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος ὀρμαῖο ἐξ ἀρχῶν [κατὰ προτίμησιν ἐθνικῶν, καὶ ἐπεθύμει διὰ τῆς νέας θρησκευτικῆς ὀμολογίας νὰ περιθροικώσῃ τὴν ἰδίαν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν δ' ἀπὸ τῆς Ρώμης ἀπόσπασιν ἐπεδιώκεν ἐν ὀνόματι τῶν συμφερόντων τῆς χώρας] ἐνῶ ὁ δεῦτερος ὀρμαῖο ἐξ ἀρχῶν καθαρῶς θρησκευτικῶν καὶ μᾶλλον γενικῶν. Ἡ ὀρασις καὶ τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, παρουσιάζουσι δύο διάφορα καὶ ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα σημεῖα, τὰ ὁποῖα συναπτόμενα παρέχουσι πλήρη τὴν ἱστορίαν τῆς ἔλβετικῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὁ Ζβίγγλιος παρουσιάσθη ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ μεταρρυθμιστοῦ, ὑπάρχων ἤδη ἱερεὺς ἐν Εἰζιδέλνῃ. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ μέρος, ἐν ᾧ συνέρρεον οἱ ἔλβετοὶ πρὸς προσκύνησιν θαυματουργοῦ τινος εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, εὐρισκομένης ἐν τινι μοναστηριακῇ ἐκκλήσιᾳ. Ὁ Ζβίγγλιος ἀπεπειράθη ν'

1. Ὁ Ζβίγγλιος, κατ' ἀρχάς, ὡς καὶ ὁ Λουθηρος, ἐσκέφθη νὰ εἰσελθῇ εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Δομινικανῶν· ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πατρὸς του, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ σχεδίου του.

ἀρχίσῃ κηρύσσων τὴν νέαν αὐτοῦ ἀρχὴν περὶ δικαιοσύνης διὰ μόνης τῆς πίστεως ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τόπῳ, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην του, ἐχρησίμευεν ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐξωτερικὴ ἐκφρασις τῆς καθολικῆς ἀρχῆς καὶ θεωρίας. Κατὰ τινὰ τῶν μοναστηριακῶν πανηγύρεων, ἐνώπιον συμπύκνου συναθροίσεως λαοῦ, λαμβάνοντος ἀφέσεις (indulgentiae), ἐπίτιδες ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ἀποσταλείσας ἐκ Ρώμης, ὁ Ζβίγγλιος ἤρξατο λέγων πρὸς τοὺς προσκυνητάς, ὅτι οὔτε τὸ εἰς τοὺς ἁγίους τόπους ταξειδίον, οὔτε ἡ πρὸ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων προσκύνησις δίδουσι τὴν σωτηρίαν, καὶ ὅτι μεσίτης οὐράνιος εἶνε μόνος ὁ Χριστός. Ὁ λόγος αὐτοῦ ἐνεποίησεν αἰσθῆσιν παρὰ τῷ λαῷ. Ἄμεσως εἰδοποιήθη ὁ πάπας περὶ τοῦ ταραχοποιοῦ. Ἡ ρωμαϊκὴ αὐλὴ ἠθέλησε νὰ ἀντιδράσῃ κατ' αὐτοῦ, κολακεύουσα τὴν φιλοτιμίαν του, καὶ προὔτεινεν αὐτῷ τὴν τιμητικὴν θέσιν τοῦ ἰδιαίτερου ἐφημερίου, ἀλλ' ὁ Ζβίγγλιος ἀπάντησεν ὅτι αὐτὴ ἡ παπικὴ ἐξουσία ὄφειλε νὰ καταργηθῇ, καὶ ὅτι, τὸ ἐπ' αὐτόν, δὲν θὰ ἔστεργε μίτε τὸ ἀξίωμα ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, διότι τὴν τοῦ τελευταίου τούτου ὑπαρξίν παραδέχεται ὡς ἐναντίαν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐκ νέου δὲ καὶ μετὰ πλειοτέρας ἀποφασιστικότητος καὶ παρρησίας ἀρχεται προτρέπων τὸν λαὸν εἰς κατάργησιν τῶν ἑορτῶν, τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, τῶν νηστειῶν κ.τ.τ., καὶ ἐκδίδωσιν 67 νέας θεολογικὰς θέσεις. Πρὸς τούτοις καταπολεμεῖ τὴν συνήθειαν τῆς μισθωτῆς θητείας εἰς ξένα κράτη. Εἶνε ἀπληλαγμένος τῶν ἐσωτερικῶν διαμαχῶν τοῦ Λουθήρου, ἐργάζεται ἀνευ ἀμφιταλαντεύσεων, ἀδυστάκτως, μετὰ πολλῆς τόλμης καὶ σκληρότητος. Εἰσπεύεται ἀπ' εὐθείας τὴν ἐκ τῶν ναῶν ἐξώσιν ὄλων τῶν εἰκόνων, σταυρῶν, κηρίων, θυσιαστηρίων καὶ μουσικῶν ὀργάνων. Ἐπιμόνως ἀπαιτεῖ ὅπως ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης κατὰ τὴν τέλει τῆς θείας εὐχαριστίας, μετατραπείσῃ παρ' αὐτοῦ εἰς δεῖπνον ἀγάπης, μὴ ἴσταται ἐπὶ ποδός. Οὐδόλως θορυβεῖ αὐτὸν τὸ περιστατικὸν ὅτι τέσσαρες ἑλβετικαὶ πολιτεῖαι ὑποδέ-

χονται τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μετὰ ζωηρᾶς ἀδημονίας. Αὐτὸς καὶ ἐνταῦθα εἰσπεύεται ἐπιμόνως τὴν εἰς τὰς φλόγας παράδοσιν τῶν μοναστηρίων, εἰκόνων καὶ πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοσμημάτων. Τὸ ἔργον καταλήγει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, ὁ δὲ Ζβίγγλιος πρὸ πάντων ἐπιμένει εἰς τὸν πόλεμον τούτον, μὴ ἐνδίδων εἰς τὴν εἰρήνην. Ἀναφαίνεται εἰς τὰς τάξεις τῶν μαχομένων ὁπαδῶν του, εἰς πάσας δὲ τὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι τῷ γίνονται ἵν' ἀποσυρθῇ ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ, ἀπαντᾷ ὅτι ἀπεφάσισε νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὸ σῶμα, καὶ τὴν ζωὴν, καὶ ἀποθνήσκει πράγματι μετὰ τὰς λέξεις: «μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα». Βαρῶς τραυματισθεὶς καὶ εὐρεθεὶς θνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῶν ἐχθρῶν του, εἰς τὴν πρότασιν αὐτῶν ἵνα ἐπικαλεσθῇ εἰς βοήθειαν τὴν Θεοτόκον, ἀλήντησεν ἀρνητικῶς. Τότε δὲ εἰς τῶν καθολικῶν ἀπετελείωσεν αὐτὸν διὰ τοῦ ξιφίους. Μεθ' ὃ, ἡ σωρὸς αὐτοῦ ἐκάν, τὴν δὲ σποδὸν του διέσπειραν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος¹.

Ἐτι ἀποφασιστικώτερος, μᾶλλον δραστήριος καὶ θερμουργὸς ὑπῆρξεν ὁ ἕτερος ἑλβετὸς μεταρρυθμιστής, ὁ Καλβίνος, ὁ συνεχίσας τὸ ἔργον τοῦ Ζβίγγλιου, ὅτε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου τούτου, ἐν Ἑλβετίᾳ ἀποκατέστη ἡ εἰρήνη καὶ τὸ πρότερον καθεστῶς ὅτε καὶ ἐπῆλθεν ἡ ἀπογοῆτευσις ἐν ταῖς πρὸς μεταρρύθμισιν ἀποπείραις καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς καθολικῆς μερίδος. Ὁ Καλβίνος ἐγεννήθη ἐν Πικαρδίᾳ, ἦτοι ἐν τῇ γαλλογλώσσῳ Ἑλβετίᾳ, τῇ ὑπαγομένη εἰς τοὺς Γάλλους, καὶ ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις κατ' ἀρχὰς μὲν τὰ νομικά, εἶτα δὲ τὴν θεολογίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐν Παρισίοις ἤρχιζον ἦδη αἱ συγκινήσεις καὶ αἱ ταραχαί, ἐξερεθιζόμεναι ἐκ τῶν διαπληκτικισμῶν τοῦ καθολικισμοῦ πρὸς τὸν ἐξεγεθηέντα

1. Ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ θανάτου τοῦ Ζβίγγλιου οἱ προτεστάνται ἐρύττευσαν δένδρον, τὸ ὅποτον ἀντιπροσωπεύει δι' αὐτοὺς τὸν τάφον τοῦ μεταρρυθμιστοῦ.

καὶ πάλιν λουθηρανισμόν. Ἰδρύνοντο σύλλογοι καὶ μυστικά ἐταιρεία ἐπὶ σκοπῷ μεταρρυθμίσεως, ὁμοίως πρὸς τὴν γερμανικὴν, ἣτις ἀπύλαυε τῆς ἰδιαίτερας προστασίας τῆς βασιλείας Μαργαρίτας, συμπαθῶς διακειμένης πρὸς τὰς νέας ἰδέας. Ὁ ἀποφασιστικὸς καὶ δραστήριος Καλδίνος ἔλαβεν ἐν τοῖς σωματείσις τούτοις τὸ μᾶλλον ἐνεργὸν μέρος, ἀπήγγελλε λόγους, ἔγραφεν ἐκκλήσεις, ὅτε δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος ὁ Α' ἀνέσπασε τὸ ξίφος πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ καθολικισμοῦ, ὁ Καλδίνος ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ διὰ συγγραμμάτων, ἐν τοῖς ὁποίοις κατέδειξεν αὐτῷ ὅτι τοιαῦται πράξεις εἰσὶν ἀνάξια χριστιανοῦ, καὶ ἐπέφερε μαρτυρίας ἐκ τῶν ἔθνικων συγγραφέων, τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Κικέρωνος περὶ ἐγκατεροπίσεως καὶ μετριοπαθείας. Ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου ἤρξαντο οἱ κατ' αὐτοῦ διωγμοί, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πληρέστατα ἐξεδηλώθη ὁ ἀκλόνητος αὐτοῦ καὶ ἀνενδότος χαρακτήρ. Ἐσώζετο διὰ φυγῆς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν περιπλανώμενος καὶ μεταβαίνων ἐκ Γαλλίας εἰς Ἑλβετίαν καὶ ἐξ Ἑλβετίας εἰς Γαλλίαν, ἕως οὗ, τέλος, ἐγκαθιδρύθη ἐν τῇ ἐλευθέρῃ καὶ ἀνεξαρτήτῳ Γενεύῃ, ἐνθα καὶ παρουσιάσθη ὡς μεταρρυθμιστής. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὁλος αὐτοῦ ὁ βίος, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὑπῆρξε συνεχῆς διαπάλη τῆς ἐπιμόνου αὐτοῦ, πείσμονος καὶ οὐδὲν λαμβανούσης ὑπ' ὄψιν θελήσεως, τοῦ σκληροῦ αὐτοῦ καὶ τραχέως χαρακτῆρος πρὸς τὴν κοινότητα, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἤθελε νὰ ἐπενέγκῃ τὴν μεταρρυθμίσιν του. Κατησχυμμένος ἐκδιώκεται τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν συνταραχθέντων ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δράσεως αὐτοῦ κατοίκων, καὶ περιπλανᾶται ἀνευ ἄρτου, πωλῶν τὰ βιβλία του, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ τῆς πείνης. Μένει ὅμως ἀμετάτρεπτος καὶ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον κλονεῖται ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν αὐτοῦ, ἕως οὗ, ἐπὶ τέλους, ὑποτάσσει εἰς ἑαυτὸν ὀλόκληρον τὴν κοινότητα αὐτοῦ, καὶ αὐθις προσκαλεσαμένην αὐτὸν παρ' ἑαυτῇ.

Ἄλλ' ἐν ὀνόματι τίνος τόσον ἀνενδότως εἰργάσθησαν

οἱ ἔλβετοὶ οὗτοι μεταρρυθμισταί; Ἐν τίνι συνίσταται ὁ χαρακτήρ τῆς νέας αὐτῶν θρησκευτικῆς ὁμολογίας χωρισθείσης ἀπὸ τῆς λουθηρανικῆς; Ἦδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρατηρήσαμεν, ὅτι ὁ Καλδινισμὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν λουθηρανισμόν, διακρίνεται ἐπὶ πλείονι συνεπειᾷ καὶ ἀριότητι τῆς οἰκείας ὁμολογίας, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις καὶ ἀνάπτυξις ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξε μὲν ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ἀσυμπλήρωτον, ἀδιευκρίνητον καὶ οὐχὶ ἐν πλήρει συνεπειᾷ καὶ ἀλληλουχίᾳ ἀνεπτυγμένον. Δύο κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν σημεῖα ἐν τῇ λουθηρανικῇ διδασκαλίᾳ διεκρίθησαν ἐπὶ ἀνεπαρκείᾳ σινεποῦς λογικῆς ἀναπτύξεως καὶ διήγειρον πληθῶραν ὅλην περαιτέρω ζητημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἀπῆντησεν ὁ Λούθηρος. Ταῦτά εἰσι αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, ἐφ' ὧν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λουθήρου, ἐπέμενον καὶ αὐτοὶ οἱ λουθηρανοὶ ἐπὶ σκοπῷ νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερβολὰς τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου, ἥτοι τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλαστῶν, περὶ τῆς πρὸς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον σχέσεως τῆς θείας χάριτος, καὶ περὶ τῶν μυστηρίων καὶ ἰδία περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ἐπὶ τῇ ἰδιορρυθμῳ δὲ λύσει τῶν περὶ τῆς σχέσεως τῆς χάριτος πρὸς τὸν σωζόμενον ἄνθρωπον ζητημάτων, ὡς καὶ τῶν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας διακρίνεται κατ' ἐξοχὴν ἡ καλδινικὴ ἀπὸ τῆς λουθηρανικῆς διδασκαλίας. Πτώσις τοῦ ἀνθρώπου μέχρι βαθμοῦ ἀπωλείας καὶ αὐτῶν ἀκόμην τῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν τάσεων, ἠθικὴ ἀπονέκρωσις καὶ ἐκμυδένισις — ἰδοὺ ποῦ βασιζέται καὶ μετὰ τίνων ἀρχῶν εὔρηται στενῶς συνδεδεμένη καθ' ἃ οὐχ ἅπαξ τέως παρατηρήσαμεν, ἡ παρὰ τῷ Λουθέρῳ περὶ τῆς σωζούσης πίστεως ἰδέα. Οἱ ἔλβετοὶ μεταρρυθμισταί, ἐν ὀνόματι αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδέας τῆς διὰ μόνης τῆς πίστεως δικαιοσύνης δέχονται μετὰ τινος δισταγμοῦς καὶ ἀμφιταλαντεύσεως τὴν Λουθήρειον ταύτην περὶ πτώσεως θεω-

ρίαν, συμφωνοῦσι πρὸς αὐτὴν, συνάμα ὁμως προβαίνουσι εἰς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων ἐξ αὐτῆς, τὰ ὅποια δὲν ἐγνωρίσεν ἢ τὰ ὅποια ἤθελε νὰ παρακάμψῃ ὁ Λούθηρος. Ὁ Καλδίνος, καθὼς καὶ ὁ Μελάγχθων, κατ' ἀρχὰς ἀμφιταλαντεύεται ἐν τῇ περὶ τῆς πτώσεως διδασκαλίᾳ: ὅτε μὲν θέλει νὰ ἐμμείνη ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς ἀπόψεως τοῦ Λουθήρου, ὅτε δὲ πάλιν ν' ἀφήσῃ ἄθικτον τὴν προτέραν περὶ τούτου καθολικὴν διδασκαλίαν· ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται τὰ ἀντιφατικὰ χωρία ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἐνθα ἄλλοτε μὲν λέγει ὅτι παρὰ τῷ πεπτωκότῳ ἀνθρώπῳ αἱ ὑψίσται τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς θελήσεως δυνάμεις δὲν εἶχον διαφθαρῆ εἰσέτι ὀλοτελῶς, ἄλλοτε δὲ πάλιν παρατηρεῖ ὅτι ἡ πτώσις ἐστέρηνεν ἡμᾶς πάσης πρὸς κατεργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ δυνάμεως. Τέλος, ὡσεὶ συνειδῶς τὸ ἀπαραίτητον τῆς τοῦ Λουθήρου περὶ πτώσεως θεωρίας χάριν τῆς κοινῆς εἰς ἀμφοτέρους γενικῆς ἀρχῆς περὶ πίστεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἔργα, ὁ Καλδίνος παραδέχεται τὴν ὑπερβολὴν ταύτην καὶ ἐξ αὐτῆς περιπίπτει εἰς ἐτέραν ὑπερβολὴν διὰ τῆς ὑποστηρίξεως νέου δόγματος τοῦ περὶ ἀπολύτου **προορισμοῦ**. Ἡ λογικὴ συνάφεια τῆς περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίας ταύτης μετὰ τῆς ιδέας περὶ τῆς πτώσεως, κατὰ τὴν προτεσταντικὴν βεβαίως ἐννοίαν, εἶνε ἀναμφισβήτητος, ἂν καὶ παρὰ αὐτῷ τῷ Καλδίνῳ δὲν εὐρίσκομεν τὴν διασάφησιν τῆς συναφείας ταύτης τοῦ ἐνὸς δόγματος πρὸς τὸ ἕτερον. Καὶ πράγματι: Ἐὰν ὁ βαθέως πεσὼν ἄνθρωπος εἶνε δυνατόν νὰ σωθῆ διὰ μόνης τῆς πίστεως πρὸς τὴν σώζουσαν θείαν χάριν· ἐὰν ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ ἐνέργεια οὐδεμίαν σημασίαν ἔχῃ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, τότε ἀναποφεύκτως, προκύπτει τὸ ἐρώτημα: διατὶ λοιπὸν οὐχὶ πάντες σώζονται; Τὸ αἴτιον, προφανῶς, ἐνυπάρχει κατ' ἀνάγκην ἐν αὐτῇ τῇ Θεότητι, ἐν αὐτῇ τῇ σωζούσῃ Χάρτι. Τί λοιπὸν ἄλλο εἶνε ἢ περὶ προορισμοῦ διδασκαλία τοῦ Καλδίνου, εἰμὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὑπὸ τοιαύτην ἐννοίαν; Αἰ-

τιον τῆς σωτηρίας, ἔλεγον οἱ ἔλβετοὶ μεταρρυθμισταί, δύναται νὰ ἦναι μόνη ἢ ἀπόλυτος τοῦ Θεοῦ θέλησις — ἢ καὶ αἰτία πασῶν τῶν αἰτιῶν. Ἐν τῇ λύσει τοῦ περὶ σωτηρίας ἡμῶν ζητήματος, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι δὲν συμμετέχομεν, οὔτε συμπράττομεν, — ὑπάρχει ὁ ἐκ Θεοῦ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἴτε εἰς μακαριότητα εἴτε εἰς ἀπώλειαν, ὑπάρχει *gratia irresistibilis* (τ. ἔ. χάρις ἀκαταμάχτος) διὰ τοὺς εἰς τὴν μακαριότητα προορισθέντας, ἐνῶ οὐδεμία ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει βοήθεια διὰ τοὺς προορισθέντας εἰς ἀπώλειαν. Ἀλλὰ τὸ περὶ προορισμοῦ δόγμα, λαμβάνον τὴν ἀφορμὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς περὶ τῆς πτώσεως διδασκαλίας, ἦτις πάλιν εἶνε ἡ βᾶσις διὰ τὸ δόγμα περὶ τῆς διὰ τῆς πίστεως δικαιοσύνης. — Χρησιμεύει συγχρόνως ὡς νέα καὶ μᾶλλον στερωτέρα ἐδραίωσις τῆς προτεσταντικῆς ταύτης πίστεως εἰς τὴν δικαίωσιν, τῆς ὑποκειμενικῆς ταύτης πεποιθήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν σωτηρίαν. Ἄν ἡ σωτηρία τοῦ πιστοῦ εἶνε ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασισμένη, ἂν αὐτὴ τελῆται **ἀναποφεύκτως**, ἂν ἡ θεία χάρις νικᾷ πάντα τὰ κωλύματα ἀπὸ μέρους ἐκείνων, ὅσοι προωρίσθησαν εἰς σωτηρίαν, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφιβάλῃ τις περὶ τῆς σωτηρίας, δὲν ὑπάρχει λόγος ἵνα μὴ ἦνε τις πεπεισμένος περὶ αὐτῆς. Ἡ θέλησις τοῦ παντοδυνάμου δὲν γνωρίζει τί ἐστὶν ἀδύνατον. Αὐτὴ δὲ καὶ μόνη ἐνεργεῖ ἐν τῷ σωζομένῳ. Ἄν ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων ἔζησαν ἐν πεποιθήσει περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἂν οὗτοι τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος ἐξελάμβανον ὡς ἁμαρτίαν, διὰ τὸν Καλδίνον καὶ τὸν Ζβίγγλιον, τὸ τοιοῦτον ἦν μάλιστα ἀπολύτως ἀδύνατον. Οὗτοι συνδέουσι τὴν ἰδέαν τῆς πίστεως πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῆς τῆς Θεότητος, πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀναλλοιώτου τῶν θείων ἀποφάσεων καὶ βουλῶν. Αὐτὸς ὁ Καλδίνος ἐποιεῖτο λόγον περὶ τῆς ὑπεροχῆς ἑαυτοῦ ἀπέναντι τοῦ Λουθήρου ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ εἶχε δίκαιον ἀπὸ γενικωτέρας προτεσταντικῆς ἀπόψεως τοῦ ἔργου

τῆς δικαιοσύνης. Ὑποδείξας νέαν βᾶσιν διὰ τὴν δικαιοῦσαν πίστιν ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ προορισμοῦ, ὁ Καλδῖνος ἠθέλησε νὰ προσδώσῃ πλείονα βασιμότητα εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Λουθήρος ἀπεκάλει πεποιθῆσιν περὶ τῆς σωτηρίας. Διὰ τὸν ἔχοντα τὴν πεποιθῆσιν περὶ τοῦ ὅτι προωρίσθη εἰς σωτηρίαν, διὰ τὸν ἔχοντα τὴν πεποιθῆσιν ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν ἐκλεκτῶν ἐνεγράφησαν ἤδη ἐν τοῖς οὐρανοῖς, οὐδὲν εἶνε πλέον φοβερὸν οὔτε αἰ συμφοραί, οὔτε ὁ θάνατος. Ἐνταῦθα ἐγκείται τὸ κύριον ὄπλον ἐναντίον παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ διαταράξῃ τὴν πίστιν. Τοιαῦτη ἡ σχέση τῶν περὶ τοῦ προορισμοῦ καλδινικοῦ δόγματος πρὸς τὴν λουθηρανικὴν περὶ τῆς δικαιοσύνης πίστεως ἀρχὴν. Τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι ἡ περαιτέρω διευκρίνσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λουθήρου ἐκφρασθεισῶν ἀρχῶν ὡς πρὸς τὴν περὶ δικαιοσύνης πίστεως ἰδέαν· ἐν τῷ δόγματι τούτῳ ἡ ἰδέα αὕτη εὔρε τὸ τελευταῖον αὐτῆς καὶ ἕψιστον ἔρεισμα, οἷον ἥτο ποτε δυνατὸν νὰ εὐρεθῆ δι' αὐτὴν . . . ,

Ἄλλὰ τί εἶνε ὁ προορισμὸς οὗτος; Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ προορισμοῦ, λέγει ὁ Καλδῖνος, ἐννοοῦμεν τὴν προαιώνιον ἐκλογὴν ἄλλου μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς σωτηρίαν, ἄλλου δὲ εἰς ἀπώλειαν. Ὁ πιστεύων εἶνε ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποιοῦ ἡ τύχη ἀπεφασίσθη ἤδη πρὸ τῆς γεννήσεώς του. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς δημιουργίας, ἐξακολουθεῖ οὗτος, ἐνυπῆρχεν ἤδη ἡ ἰδέα τῆς ἀπολυτρώσεως μετὰ πασῶν αὐτῆς τῶν ἐκδηλώσεων· ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ὠρίσθησαν πάντες οἱ τύποι καὶ πᾶσαι αἰ μορφαὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ βίου, συνεπῶς δὲ καὶ τὸ ὅτι ἄλλοι μὲν σώζονται, ἄλλοι δὲ ἀπόλλυνται¹. Ὁ Καλδῖνος ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ταύτην διὰ μεταφυσικῶν σκέψεων καὶ πειράται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄλλως πως νὰ σκεφθῆ τις εἶνε ἀδύνατον. Ἄν ὁ Θεὸς ἐγίνωσκε πάνθ' ὅσα ἔμελλον νὰ συμβῶσιν, ἥτο δὲ

1. Non parte conditione creantur omnes, sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur». Instit. III. 21, 7.

ἀδύνατον νὰ μὴ ἐγίνωσκε ταῦτα, ἄρα, ἀπὸ τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐξηρτῶντο καὶ ὅσα πραγματικῶς συνέβησαν, διότι ἐν τῷ Θεῷ ἡ διάνοια καὶ ἡ σκέψις εἰσὶν ἀδιάσπαστοι, ἡ ἰδέα καὶ ἡ πραγματικότης ἀχώριστοι. Μετὰ τῆς περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ ἰδέας ἀπαραιτήτως συνδέεται καὶ ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶνε ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ. Ὁ Καλδῖνος, μὴ πτοούμενος πρὸ τοῦ πορίσματος τούτου τῆς διδασκαλίας του, ἀπαντᾷ καταφατικῶς, προσπαθεῖ ὅμως νὰ συμβιδάσῃ τοῦτο πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν. Ὁ Θεός, λέγει, εἶνε, ἐν σχετικῷ μέτρῳ, αἴτιος τοῦ κακοῦ, διότι ὄχι μόνον ἐπιτρέπει τὸ κακόν, ἀλλὰ **καὶ διεγείρει** πρὸς τὴν κακὴν θέλησιν¹. Καὶ ὅμως ἐκ τούτου, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Καλδῖνου, οὐδόλως ἔπεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε ἡ αἰτία τῆς ἁμαρτίας, ἢ τε ὅτι εἶνε ὑπεύθυνος διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἦναι ὁ ποιῶν παραδίτην τοῦ νόμου ἄγγελον ἢ ἄνθρωπον, **ἐν τῇ πραγματικότητι** ὅμως παραβάτης παρίσταται οὐχὶ ὁ Θεός, ἀλλ' ὁ Ἄγγελος ἢ ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει νόμος· κατὰ συνέπειαν, δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει καὶ παράβασις, — ipse sibi lex est: ἦτοι αὐτὸς ἑαυτῷ ἔστι νόμος. Ἡ ἁμαρτία λαμβάνει χώραν μόνον ἐν τοῖς δημιουργήμασι, μόνον εἰς τὰ πεπερασμένα ὄντα. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ διάβημα, λέγει καὶ ὁ ἕτερος ἐλβετὸς μεταρρυθμιστής, ὁ Ζβίγγλιος², τὴν ἰδίαν ἰδέαν ἐπεξηγῶν, — ἐν καὶ τὸ αὐτὸ διάβημα, ὁ φόνος, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ ἡ μοιχεία, ἐφ' ὅσον μὲν ὑψίσταται ἐν αὐτῷ ἡ συμμετοχὴ τῆς Θεότητος, δὲν εἶναι ἁμαρτία, ἀλλ' ἀπλῶς πράξις· ἐφ' ὅσον ὅμως συμμετέσχεν ἐν αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος, εἶνε πρά-

1. Homo justo Dei impulsu agit, quod sibi non licet, Cadit, igitur homo, Dei Providentia sic ordinante. Instit. III. 21, 7.

2. Μεταξὺ τοῦ Ζβίγγλιου καὶ τοῦ Καλδῖνου ὑπάρχει ποιά τις διαφορὰ ἐν τῇ περὶ προορισμοῦ διδασκαλίᾳ. Ἐν τῷ ἐν γένει ὅμως χαρακτηρισμῷ τῆς ἐλβετικῆς μεταρρυθμίσεως ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἔχει σημασίαν.

ξίς: κακί, κακουργία, διότι διὰ τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει νόμος, ἐνῶ διὰ τὸν Θεὸν οὐχί. Ὑποθέσωμεν ὅτι πατήρ τις οἰκογενείας ἐσκέφθη νὰ ὑποβάλλῃ εἰς δοκιμασίαν τὰ τέκνα αὐτοῦ καί, πρὸς τοῦτο, ἐπέβαλεν αὐτοῖς κανόνας τινάς, ἢ ὑπέδειξεν αὐτοῖς μερικὰς ἀξιώσεις. Ὑποθέσωμεν ὅτι εἶπε πρὸς αὐτὰ, ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ ἤγγιζε εἰς τρυβλίον τι περιέχον μέλι, θὰ ἐτιμωρεῖτο. Ἐὰν ἡ μήτηρ τῆς οἰκογενείας ἢ οἱ μεγαλύτεροιοι υἱοὶ οὐ μόνον θὰ ἤγγιζον εἰς τὸ τρυβλίον, ἀλλὰ καὶ θὰ ἔτρωγον τὸ ἐντὸς αὐτοῦ μέλι, δὲν θὰ ἐτιμωρῶντο, οὔτε θὰ ἐνοχοποιούντο ἐπὶ παραβάσει. Διὰ τί; Διότι δι' αὐτοὺς δὲν ἐγένετο ἡ ἀπαγόρευσις, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ μικρὰ παιδία. Οὕτω πῶς καὶ ὁ Θεός, ὁ δίδους τὸν νόμον, καὶ ἐν σχετικῷ μέτρῳ διεγείρων πρὸς τὸν πειρασμὸν πρὸς τὸ κακόν. Αὐτὸς μένει ἀνάιτιος ἐν αὐτῷ, διότι αὐτὸς εἶνε ὑπέρτερος τοῦ νόμου. Καὶ τοιουτοτρόπως, ἐὰν ἐπεσε καὶ πίπτῃ ὁ ἄνθρωπος, πίπτει suo vitio, (ἐξ οἰκείου ἐλαττώματος) — κινούμενος αὐτοβούλως. Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶνε ἀναπόφευκτος, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ δὲν καταλογίζεται ἡμῖν· καθὼς καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν αὐτῇ συμμετέχει ἡ προαίρεσις ἡμῶν, δὲν ἔπεται ἐξ ἄλλου ὅτι καὶ θὰ μᾶς ἦτο δυνατόν ν' ἀποφύγωμεν αὐτήν!. Ἄφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἁμαρτία εἶνε φαινόμενον ἀναπόφευκτον, διότι ἐν τῇ βίβῃ αὐτῆς ὑπάρχει ἡ θέλησις Αὐτῆς τῆς Θεότητος· ἀφ' ἑτέρου δέ, εἶνε φαινόμενον προαιρέσεως, διότι ἐκτελεῖται θελήσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτι μᾶλλον ἢ αἱ ἀνωτέρω συγκρίσεις, διασαφηνίζει τὴν θεωρίαν τῶν Ἐλβετῶν μεταρρυθμιστῶν περὶ τῆς σχέσεως τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν ἢ ἰδέα ὅτι τὸ κακόν εἶνε μέσον πρὸς τὸ ἀγαθόν, — ἰδέα, τὴν ὁποίαν οὗτοι συχνάκις ἀναπτύσσουσιν ἐν συναφείᾳ

1. Nego, λέγει ὁ Καλβίνος, peccatum ideo minus debere imputari, quod necessarium est, nego rursus evitabile esse, quia voluntarium sit. Instit. II, 5, Calvins Briefe, ed. Bonnet.

πρὸς τὴν περὶ προορισμοῦ διδασκαλίαν αὐτῶν. Δυνάμει τοῦ σκοποῦ τούτου, τοῦ πάντοτε καλοῦ, καὶ ὁ Θεὸς συνεργεῖ, ἐν σχετικῷ μέτρῳ ὑπὲρ τοῦ κακοῦ. Καὶ οὕτως, ὅλον τὸ περὶ δικαιοσύνης καὶ σωτηρίας ζήτημα παρὰ τοῖς ἔλβετοῖς μεταρρυθμισταῖς συνοψίζεται ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς παντοδυνάμου θείας θελήσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ἐγκεῖται κατ' αὐτοὺς ἀποκλειστικῶς ἡ αἰτία τοῦ διατὶ ἄλλοι μὲν σώζονται, ἄλλοι δὲ ἀπόλλυνται. Τὸ νὰ ἐρωτᾷ δέ τις: διατὶ Αὕτη ἄλλους μὲν ἐκλέγει καὶ προορίζει εἰς τὴν μακαριότητα, ἄλλους δὲ εἰς τὴν ἀπώλειαν, τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀπνηγορευμένον. — Τοιαύτη, ἀπλούστατα, εἶνε ἡ θέλησις τῆς ὑπάρξεως Οὐσίας, ἥτις διατελεῖ ὑπεράνω τῶν ὑφ' ἡμῶν κατανοουμένων κανόνων, νόμων καὶ αἰτιῶν. «Dei voluntas est summa justitiae regula» (τ. ἔ. Ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ εἶνε ὁ ὑψιστος κανὼν τῆς δικαιοσύνης).

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν τοιαύτην θεωρίαν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν σώζουσαν Θεῖαν χάριν, οἱ μεταρρυθμισταί, φυσικῶς, ὄφειλον ἔτι μᾶλλον ν' ἀναπτύξωσι καὶ τὴν περὶ τῶν μυστηρίων θεωρίαν τοῦ Λουθήρου. Διὰ τῆς Λουθηρείου περὶ τῶν μυστηρίων διδασκαλίας ἐξεφράζετο ἡδη ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Χάρις δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς σημείων, ἡτοιτῶν μυστηρίων. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐξεφράζετο καθαρῶς παρὰ τῷ Λουθέρῳ. — Ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐξήγετο ὅτι ἡ χάρις καὶ ἐξαρτᾶται καὶ δὲν ἐξαρτᾶται, διότι ἡ πίστις διεγείρεται μὲν διὰ τῆς **προσωπικῆς** συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἐν τούτοις ὅμως κατ' αὐτὴν μόνον ἐκείνην τὴν στιγμὴν, **καθ' ἣν τελεῖται** τὸ μυστήριον. Ἐν τῷ Καλβινισμῷ, ὡς ἐκ τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας αὐτοῦ, δὲν ἀπέμνε πλέον μέρος εἰς τὴν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν ἐξάρτησιν τῆς θείας χάριτος, ὑφ' οἰανδήποτε σχέσιν. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ τοῦ Λουθήρου **προσωπικὴ** πίστις, προφανῶς, δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν χάριν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προωρισμένος εἰς σωτηρίαν. Καί, ἂν ὁ

Λουθήρος τὸ μυστήριον παρεδέχθη μόνον ὡς σημεῖον τῆς πρὸς τὴν Θεῖαν χάριν ἐπικοινωνίας, ὁ Καλδίνος ὅμως καὶ ὁ Ζβίγγλιος ὄφειλον νὰ ἐκφράσωσι τοῦτο μετὰ πλείονος ὀριμύτητος καὶ ἀποφασιστικότητος. Οὕτως, ἢ σχεδὸν οὕτω, καὶ ἐγένετο, μολοντί ἢ ἀκριβεία ἀπαιτεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι παρὰ τοῖς ἑλβετοῖς μεταρρυθμισταῖς δὲν εὐρίσκομεν ἐν πλήρει συνεπείᾳ πρὸς τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν ἀρχὰς ἀναπτυσσομένην τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν μυστηρίων. Οὗτοι, πράγματι, προβαίνουνσι περαιτέρω τοῦ Λουθήρου, ἀλλὰ καὶ αὐτοί, ὡς καὶ ἐκεῖνος, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ταλαντεύονται ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, μὴ τολμῶντες ν' ἀποσπασθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐκκλησιαστικῶν θεωριῶν, καθόσον ἡ τοιαύτη ἀπόσπασις θὰ ἦτο ἴσα πρὸς ἐκμυδένισιν αὐτῆς τῆς περὶ τῶν μυστηρίων ἐννοίας.

Ὁ Ζβίγγλιος κατ' ἀρχάς, ἐμιμένει ἐν τῇ γνώμῃ ὅτι τὰ μυστήρια δὲν εἶνε ἢ ἀπλᾶ, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀνευ περιεχομένου, σημεῖα τῶν ἐνεργειῶν τῆς χάριτος, ἢ καὶ ἀπλᾶ ἐκφράσεις εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ μέρους τοῦ πιστεύοντος, μαρτυρίαί τοῦ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ μόνον κατόπιν συγκατατίθεται ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν αὐτοῖς τὴν σφραγίδα τῆς θείας Χάριτος καὶ τὴν μυστηριώδη ἐνέργειαν. Ἐν τούτοις ἡ μυστηριώδης αὕτη τῆς χάριτος ἐνέργεια εἶνε κατ' αὐτὸν ἐνέργεια ἐσωτερικὴ καὶ κεχωρισμένη ἀπὸ τῶν ὀρατῶν ἐν τῷ μυστηρίῳ ἐνεργειῶν, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἄλλ' ἢ τὸ **σύμβολον** αὐτοῦ. Οὕτω πως ἐνόει τοῦτο καὶ ὁ Καλδίνος, καὶ ὑπὸ τοιαύτην μορφήν ἢ περὶ τῶν μυστηρίων ἐν γένει διδασκαλία ἀνεγράφη ἐν τοῖς μεταρρυθμιστικοῖς συμβολικοῖς βιβλίοις¹. Διαφορὰ ἀπὸ τῆς λουθηρανικῆς ἀπόψεως ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν ὑπάρχει. Δὲν ὑπάρχει τοιαύτη διαφορὰ οὔτε ἐπὶ μέρους, ἐν σχέσει πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ βα-

1. Catech. Heidelb. Q. 65-69. Helv. 1, 19, Gallic 34. Schet. 21.

πτίσματος. Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλδίνου, εἶνε θεῖον σημεῖον τῆς ὑποδοχῆς τοῦ πιστεύοντος ἐν τῷ κατὰ χίρις συνδέσμῳ μετὰ τῆς Θεότητος, εἶνε σφραγὶς τῆς υἰοθετήσεως τοῦ πιστεύοντος ἐν Χριστῷ¹. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἕτερον ἐκ τῶν παρὰ τῷ λουθηρανισμῷ διατηρηθέντων μυστηρίων, — τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν. Ἐνταῦθα κατ' ἐξοχίαν ὁ καλδινισμὸς ἐξεδήλωσε τὴν τάσιν αὐτοῦ πρὸς περαιτέρω, μᾶλλον συνεπῆ κατανόσιν τῆς λουθηρανικῆς περὶ τῶν μυστηρίων θεωρίας. Κατὰ τὸν Σβίγγλιον, ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶνε ἄλλο ἢ **ἀνάμνησις** τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχει δι' ἡμᾶς καθαρῶς ὑποκειμενικὴν, ἐσωτερικὴν σημασίαν. Ὁ Χριστός, λέγει οὗτος, ὥρισεν αὐτὴν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑπομνήσκῃ ἡμῖν συμβολικῶς τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅστις τρέφει τὰς ψυχὰς ἡμῶν. Τὸ αἷμα αὐτοῦ, ἐκχυθὲν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐγένετο ἡ διαθήκη τῆς ἐξαγοράσεως, ἡ δὲ τούτου ἀνάμνησις ἐνισχύει ἐν ἡμῖν τὴν ἐπὶ τῇ πραγματικῇ ἡμῶν ἐξαγοράσει πίστιν². Μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, μαρτυροῦμεν διὰ τούτου ὅτι ἀποτελοῦμεν ἐν σῶμα, μίαν ἀδελφικὴν κοινότητα πιστευόντων εἰς τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ θανάτου τοῦ Σωτῆρος³. Ὁ Σβίγγλιος οὐ μόνον δὲν παραδέχεται τὴν εἰς σῶμα καὶ αἷμα μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λουθήρου περὶ παρουσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εὐρίσκει περιττὴν καὶ ἀνωφελῆ. **Ἀνάμνησιν** τῶν σωτηρίων ἀποτελεσμάτων τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεσμάτων μὴ ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ μυστηρίου καὶ αἰετοῦ ὁμοειδῶς ἐνεργούντων — ἰδοὺ πᾶν ὅ,τι ἀναγνωρίζει οὗτος ἐν

1. «Certo credimus», λέγουσι τὰ συμβολικὰ τῶν Καλδινιστῶν βιβλίων, per Baptismum nos Jesu Christo inseri justitiaeque ejus particeps fieri. Catech. Heidelb. Qr. 69. 73.

2. Opp. 1, 242, 575. 3. Opp. 1, 576.

(Παράρτ. «Ἐκκλησι. Ἀληθείας»)

τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Βραδύτερον μόνον μετέβαλέ πως τὴν περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας θεωρίαν αὐτοῦ, λέγων ὅτι δι' αὐτῆς μεταδίδονται, τῷ ὄντι, ἰδιαίτερα τῆς Χάριτος δῶρα: ὁ ἄρτος ὅμως καὶ ὁ οἶνος εἶνε κατ' αὐτὸν μόνον σύμβολα τῆς μεταδόσεως ταύτης'. Ὁ Καλβίνος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔμεινε πάντοτε πλησιέστερον τοῦ Λουθήρου ἢ ὁ Σβίγγλιος. Ἡ ἰδιόρρυθμος αὐτοῦ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς μεταλήψεως θεωρία ἀποτελεῖ τὸν μέσον ὅρον μεταξὺ τῆς υπερβολικῆς ἀρχικῆς γνώμης τοῦ Σβίγγλιου καὶ τῆς γνώμης τοῦ Λουθήρου περὶ συμπαρουσίας τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ αὐτός, καθὼς καὶ ἐκεῖνος, ὄχι μόνον τὴν μετουσίωσιν δὲν παραδέχεται, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν γνώμην τοῦ Λουθήρου περὶ μεταλήψεως ἐκ τοῦ ἀοράτου σώματος τοῦ Χριστοῦ συμπαρισταμένου ἐν τῷ ἄρτῳ ἢ μετὰ τοῦ ἄρτου (in pane ἢ cum pane) ἀναγνωρίζει. Κατὰ τὸν Καλβίνον, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ κοινωνοῦμεν τῷ Χριστῷ ἀοράτως, διὰ τῆς θείας χάριτος. συνενούμεθα μετ' αὐτοῦ πνευματικῶς, πνευματικῶς δὲ καὶ τρεφόμεθα ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς οὐσίας, λαμβανομένης ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῆς, τρεφόμεθα διὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον, **ἐὼς ὅσον ἢ ἀνθρωπίνῳ αὐτοῦ φύσει εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τῆς Θεότητος.** Panis non modo representat, ἦτοι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν εἶνε μόνον σύμβολα τῆς χάριτος, sed etiam offert, ἀλλὰ καὶ τῷ ὄντι μεταδίδουσι τὴν θείαν χάριν. Ἐν τούτοις, ἡ μετάληψις αὕτη τῆς χάριτος, ἡ κοινωνία αὐτῆς δὲν εἶνε κατ' αὐτὸν μετάληψις ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα μετουσιοῦνται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, ἢ τὰ ὁποῖα ἀοράτως συμπαρίστανται μετὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλ' ἐν γένει εἶνε **ἑνωσις μετὰ τοῦ**

1. Hoc quod trado vobis, significat corpus meum, quod do vobis dando istud. Ὁρα περὶ τῆς βραδύτερας ταύτης τοῦ Σβίγγλιου γνώμης Geschichte der Protestantischen Theol. r. Dorner, 1867, p. 302—303.

Σωτήρος, ὅστις εἶνε ἡ πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν δι' ἡμᾶς. Ὁ Χριστὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν, συγκαταριθμουμένης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ φύσεως, ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Καλβίνον, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ὕλην (materia et substantia) τοῦ μυστηρίου'. Ἡ ὁρατὴ αὕτη ἐπέκτασις τῶν ἐνεργειῶν τῆς Χάριτος ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας, κατ' οὐσίαν ὑπέκρουπεν ἐν αὐτῇ ἰδέαν, ἀνατρέπουσαν τὴν περὶ μυστηρίου ἔννοιαν ὡς ἰδιαιτέρου τρόπου ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος. Ὁ Καλβίνος προῦχώρησεν ἔτι ἀπώτερον τοῦ Λουθήρου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαίαν περὶ θείας Εὐχαριστίας διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Λουθήρος δὲν ἀπεξενώθη καθ' ὁλοκληρίαν τῆς ἰδέας ὅτι οἱ πιστοὶ μεταλαμβάνοντες κοινωνοῦσι τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ Καλβίνου, ἀπ' ἐναντίας, κλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ παρουσία τοῦ Χριστοῦ οὐδαμῶς διαφέρει ἀπὸ τῆς διαρκούς αὐτοῦ ἀοράτου παρουσίας ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς θεανδρικῆς αὐτοῦ φύσεως, ὅτι ἡ πνευματικὴ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἑνωσις δὲν εἶνε συνέπεια ἰδιαιτέρας τινὸς κατὰ χάριν προσθήκης αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας οὐσίας διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος. Ὅσα δὲ μᾶλλον ἀπομακρύνεται τις τῆς ἰδέας περὶ τῆς μετουσίσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐκπίπτει καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου, ὡς ἰδιαιτέρας μυστηριώδους ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος'. Καὶ τοιοῦτοτρόπως οἱ περὶ τὸν Καλβίνον παντελῶς ἀπερριψάν πᾶσαν ἰδέαν περὶ συνδέσμου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ

1. De coena Domini.

2 Ἰσοῦ ὑπὸ ποῶν τύπων ἀναγράφεται κατόπιν ἡ περὶ τῆς Εὐχαριστίας διδασκαλία ἐν τοῖς καλβινικοῖς συμβολικοῖς βιβλίοις: «non in pane et vino corpus Domini et sanguis, sed panis et vinum symbola sunt, quibus ab ipso Domino per Ecclesiae ministerium vera corporis et sanguinis communicatio exhibetur. Hoc sacro cibo utimus».

αυτου και του οινου, εφ' ου μετα τσαυτης ευσταθειας ενεμεινεν ο Λουθηρος· υπο την εποψιν δε ταυτην, καθως και εν γνεει εν τη περι της σχεσεως της Χαριτος προς τον ανθρωπον διδασκαλια, ο καλβινισμος υπηρξε συνεπεστερος προς εαυτον και αρτιωτερος, αν και συγχρονως ετι μαλλον αποκλειστικωτερος και μονομερεστερος του λουθηρανισμου.

Αι συζητησεις και η δογματικη διαφορα της περι μυστηριου της θειας Ευχαριστιας διδασκαλιας παρα τω Λουθηρω αφ' ενος και τω Σβιγγλιω και Καλβινω αφ' ετερου επινεγκον μεταβολην εν μερει και ως προς την διδασκαλιαν αυτων περι του προσωπου του Θεανθρωπου, ετι δε και ως προς την ιδεαν περι αυτης της Θεοτητος. Απαντων εις την ενστασιν του Σβιγγλιου περι του τινι τροπω ο Σωτηρ, ο διαμενων δια του πνευματος αυτου εν ουρανοις, δυναται σωματικως να συμπαρισταται τω αρτω και τω οινω εν τω μυστηριω της Ευχαριστιας, ο Λουθηρος ανεπτυσσε την ιδεαν περι της πανταχου παρουσιας του σωματος του Χριστου, (ubiquitas corporis Christi). Υπο την επιδρασιν της ιδεας ταυτης, προς δικαιολογιαν δε και υπερασπισιν αυτης, ο Λουθηρος εδειχθη αποκλειστικος και εν τη περι του προσωπου του Ιησου Χριστου διδασκαλια. Ο Λουθηρος την ανθρωπινην φυσιν του Ιησου Χριστου εξεταζει κυριως εκ του σημειου της δοξης και αποθεωσης αυτης, το δε ουρανιον, το πανταχου παρον σωμα του Σωτηρος απολλυσι τοιουτοτροπως παρ' αυτω τας πεπερασμενας αυτου ιδιοτητας. Τουναντιον οι ελβετοι μεταρρυθμισται, υπο την επιδρασιν αντιθετου τασεως εν τη χριστολογια αυτων απεβλεψαν κατα προτιμην εις τον προσωπου του Ιησου Χριστου εκ του σημειου της εν τη ταπεινωσει και κενωσει καταστασεως αυτου, και ανεπτυξαν την ιδεαν περι αντιθεσεως μεταξυ της θεοτητος και της ανθρωποτητας του Ιησου Χριστου. Η διαφορα εινε ελαχιστη, μόλις καταληπτή, ούχ ἥττον ὅμως ὑπάρ-

χει. Το διάφορον σημειον της απόψεως ἤγαγεν εἰς τὴν αποκλειστικὴν καὶ μονομερῆ ἔννοιαν περὶ αὐτῆς τῆς Θεότητος καὶ ἐκ τοῦ ἐνός καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους. Οἱ τε γερμανοὶ καὶ οἱ ἔλβετοὶ μεταρρυθμισταὶ ὁμοιότροπως παρεδέξαντο καὶ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' οἱ μὲν πρῶτοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προμνησθέντων ἐλατηρίων, ἐπέμειναν ἐπὶ τῆς ἰδέας περὶ τοῦ ἐνιαίου τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων, ἀναπτύξαντες τὴν διδασκαλίαν περὶ **συγγενείας** τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου· οἱ δὲ τελευταῖοι ἀνέπτυξαν τὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὸ Ἄπειρον. Τὸ πρῶτον, τουτέστι τὸ πεπερασμένον, ἐθεώρουν μόνον ὡς **ἄφρονον** τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀπείρου. Ὡς ἐκ τούτου, πᾶν τὸ ζῶν καὶ τὸ πραγματικὸν ἐθεωρεῖτο ὡς κατὰ τὸ ἴμῃσι μόνον ὑπάρχον, ὡς μέρος τοῦ ἀπείρου ὅλου. Ἰπετίθετο ἄπειρος, πλὴν **ποσωτικῆ** διάκρισις μεταξὺ τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου. Ἡ τελευταία αὕτη ἰδέα, ἣν ἀνευρίσκομεν παρὰ τοῖς ἔλβετοῖς μεταρρυθμισταῖς, ἰδέα ὄζουσα πανθεισμοῦ, εἶνε ἐνδιαφέρουσα δι' ἡμᾶς, καθ' ὅσον αὕτη δὲν εἶνε τι τυχαῖον, ἀτε δὴ μὴ παραμένουσα ἄσχετος καὶ μεμονωμένα ἐν τῇ ὅλῃ διδασκαλίᾳ αὐτῶν. Ἐν τῇ περι προορισμοῦ διδασκαλίᾳ αὐτῶν ἀπαντῶμεν τὰ αὐτὰ πανθειστικὰ στοιχεῖα.

Ἡ περι προορισμοῦ διδασκαλία αὕτη εἶνε τὸ κύριον, τὸ οὐσιῶδες, χαρακτηριστικὸν τοῦ καλβινισμοῦ ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, καὶ ἐπ' αὐτῆς πρέπει νὰ ἐπισταθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ κριτικοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἄλλην δογματικὴν διαφορὰν τοῦ Καλβινισμοῦ, τὴν ἀφορῶσαν τὴν περι τῆς θείας Ευχαριστίας διδασκαλίαν, αὕτη δὲν ἐνέχει ἰδιαιτέραν τινὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημασίαν, τὸ μὲν διότι εὔρηται ἐν ποιᾷ τινι ἐσωτερικῇ ἐξαφτάσει ἀπ' αὐτῆς τῆς περι προορισμοῦ διδασκαλίας, τὸ δὲ

διότι οὐχί τόσον οὐσιωδῶς διαφέρει τῆς Λουθηρανικῆς περιμυστηρίων θεωρίας.

Τί δέ, ἐρωτᾶται, προσεπόρισεν εἰς τὸν Καλβινισμόν ἡ περι ἀπολύτου προορισμοῦ ἰδέα;

Ἐν τῇ ἀπολυταρχικότητι τῶν ἐνεργειῶν τῆς θείας χάριτος ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐν τῇ ἀπολύτως προοριζούσῃ εἰς σωτηρίαν ἢ εἰς ἀπώλειαν Θεία Βουλῆ, ὁ Καλβίνος, ὡς παρετηρήσαμεν, διέβλεπεν ἀνακούφισιν διὰ τὴν πιστεύουσαν καρδίαν, πηγὴν παρηγορίας καὶ ἀναπαύσεως. Ἡ ἀποστέρησις αὐτῆ τῆς ἐλευθέρας συμπράξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς τύχης αὐτοῦ, ἐφαίνετο αὐτῷ ἀπαραίτητος πρὸς διέγερσιν τοῦ αἰσθήματος τῆς πίστεως. . . Ἄλλ' οὕτω πως, ἄρα γε, συμβαίνει, τῷ ὄντι; τοιαύτη, ἄρα γε, πραγματικῶς, ἡ ἰδέα αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ;

Ἡ θεωρία τῶν ἐλθετῶν μεταρρυθμιστῶν ὑπομιμνήσκει ἡμῖν τὴν καταπληκτικὴν συνύπαρξιν τῶν ἀντιθέσεων ἐν αὐτῷ τῷ κλίματι τῆς Ἑλβετίας. Τὰ ἐκτάκτου ὠραιότητος τοπεῖα κατατέμνονται ὑπὸ τῆς σκυθρωπῆς καὶ τραχείας θεᾶς τῶν ἀλπεῖων ὄροσειρῶν, μετὰ τῶν κρημνῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀδιαλύτων χιόνων. Αἱ μαγευτικαὶ κοιλάδες τῆς Ἑλβετίας καλύπτονται ὑπὸ ὠραίας καὶ γοιτευτικῆς βλαστήσεως. Ἄλλὰ τὸ θέλγητρον τοῦτο τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως δὲν εἶναι διαρκές. Ὅπως ἀπροσδοκίτως δύναται τις αἰφνης ν' ἀκούσῃ τρομερὸν κρότον πάγων καταπιπτόντων ἐκ τῶν χιονοσκεπῶν βράχων... Δὲν εἶναι μίπως τοιαύτη καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Καλβίνου... Ὁ παραδοξώτερος καὶ συνάμα ὁ ἐπιφοβώτερος δυνασμός (dualismus) ὁ δυνασμός ὁ μᾶλλον ἀσύνδετος. Ἴδου τί τὸ διακρίνον τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἡ Θεότης, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου, εἶνε ἡ πηγὴ τοῦ ἐλέους, τῆς μεγαλοδωρίας καὶ τῆς χάριτος, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸ ἔν ἡμῶν ἢ δι' ἓν μόνον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος, δι' ἓνα μόνον

κύκλον, τὸν κύκλον τῶν ἐκλεκτῶν δι' ὅλους δὲ τοὺς λοιπούς, ἡ Θεότης αὕτη εἶναι δύναμις μόνον ποινικὴ, φοβερὰ, καταστροφευτικὴ, ὀλέτειρα. Αἱ δύο αὗται μερίδες ἡ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ ἡ τῶν μὴ τοιούτων, ἀποχωρίζονται πρὸ αἰῶνων καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, δι' ἀδιαβάτου χάσματος. Παραλλήλως πρὸς τὸ βασίλειον τῆς χάριτος, ἐπεφάνη, τοιουτοτρόπως, ἐν τῷ Καλβινισμῷ ἡ σκοτεινὴ καὶ ἀπεχθὴς ἐπικράτεια τῶν ἀποκλήρων, οἱ ὅποιοι ἐπλάσθησαν καὶ οἱ ὅποιοι γεννῶνται μόνον καὶ μόνον ἴν' ἀπόλωνται, ἵνα αἰώνιως κολάζωνται, κολάζονται δὲ μόνον καὶ μόνον διότι τοιοῦτος ὁ νόμος, τοιαύτη ἡ ἀπαίτησις τῆς Βουλῆς τῆς Ἵπερτάτης Οὐσίας. Καὶ οὕτως, ἐκ τῆς παρηγοροῦ, κατὰ τὸ φαινόμενον, λουθηρείου πίστεως εἰς τὴν δικαιοσύνην, παρὰ τῷ Καλβίνῳ, ὅπως ἀπροσδοκίτως, προῦκυψεν ὁ ἀπηνὴς καὶ τραχὺς προορισμός, ἡ τοῦλάχιστον προῦκυψε διχοτόμησις τῆς ἰδέας ταύτης εἰς φωτεινὴν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς σκοτεινὴν ἀφ' ἑτέρου παράστασιν. Δυνάμει τῆς λογικῆς ἀλλουχίας ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς περὶ δικαιοσύνης ἰδέας τοῦ Λουθήρου, ὁ Καλβίνος κατέληξεν εἰς τὴν ζοφερὰν ἰδέαν περὶ τῆς ἀνευ ὄρων ἀπωλείας ὀλοκλήρου τοῦ ἡμῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἐκδικητὴς Θεός, ὃν ὁ Λούθηρος ἐνέβλεπε καὶ τόσον ἐφοβεῖτο ἐν τῷ Καθολικισμῷ, ἐνεφανίσθη ἐκ νέου καὶ ὑπὸ πολὺ ἔτι ἀμειλικτοτέραν ὄψιν παρὰ τῷ Καλβίνῳ. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀπειλητικὴ καὶ ἀδυσώπητος Θεότης τοῦ Καλβίνου δὲν ἀπῆτει τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους μεγάλους ἄθλους τῶν σωματικῶν στερήσεων, τοὺς ὁποίους ὁ Λούθηρος ἐθεώρει ὡς ἀνυποφόρους ἐν τῷ Καθολικισμῷ, καὶ τοὺς ὁποίους ἐχαρακτήριζεν ὡς ἐναντίους τῇ χριστιανικῇ περὶ τῆς Θεότητος ἰδέᾳ· ὁ Θεός, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου, ἔλεε καὶ σώζει ἀνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τοῦτο προσπαθείας ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, ἔλεε ὅμως οὐχί πάντας, διὰ πλείστους ὄσους εἶναι μόνον τιμωρός, μόνον ἐκδικητὴς, ἐν ὅλῃ τῇ αὐστηρῇ τῆς λέξεως καὶ ἀποκλειστικῇ σημασίᾳ . . . . Τοιαύτη περὶ τοῦ

Θεοῦ παράστασις αὐτόχρονα ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὰς τὰς θεμελιώδεις χριστιανικὰς περὶ Θεότητος ἀρχάς.

Ναί! ὁ δυνασμός τοῦ Καλβίνου εἶνε συγχρόνως καὶ ὑποκρυπτομένη μοιρολατρεία (fatalismus). Διότι τί ἄλλο εἶνε τῷ ὄντι ὁ Θεὸς ὁ ἐλεῶν καὶ κολάζων **αὐθαιρέτως καὶ ἄνευ ὄρων**, ἀλλ' ἢ τυφλὸν πεπωμένον, ψυχρὸν καὶ ἀναίσθητον, ἐλεοῦν καὶ κολάζων αὐθαιρέτως καὶ τυχαίως; Τί ἄλλο, τῇ ἀληθείᾳ, εἶνε καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἢ ἐλευθερία αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐνέχει σημασίαν ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς τύχης αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ γέννημα τῆς τυφλῆς μοίρας; Καὶ τί εἶνε τότε ἢ ἐλευθερία αὐτῆ; Ἐπίσταται ἄρά γε;

Αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Καλβίνου λίαν ἐνωρὶς κατεῖδον τὸ παράδοξον καὶ ὑπερβολικὸν τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας ἐκείνου. Λίαν ἐνωρὶς ἐνεφανίσθη ἢ ἰδιαιτέρα σχολὴ τῶν οὐτῶσιν ὀνομασθέντων Ἰνφραλαψαριστῶν (Infralapsarii), οἱ ὁποῖοι ἠθέλον νὰ μετριάσωσι τὴν περὶ προορισμοῦ διδασκαλίαν ἐκείνου, ἀνάγοντες τὸν προορισμὸν τοῦτον εἰς τὴν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου περίοδον καὶ ἀπορρίπτοντες τὴν προαιωνιότητα αὐτοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Σουπραλαψαριστὰς (Supralapsarii), τοὺς ἐμμένοντας αὐστηρῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου καὶ ὑποστηρίζοντας ὅτι ἢ τύχη τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀμετακλήτως ἀποφασισμένη προαιωνίως καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ τοιαῦτα μετριάσις καὶ ὁ τοιοῦτος περιορισμὸς τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, κατ' οὐσίαν, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐξαλείφει, ἐν τῇ περὶ Θεότητος ἐννοίᾳ, μίτε τὴν ὑπερβολικότητα ἐκείνων μίτε τὴν ἀντίφασιν, αἵτινες ὑποκρύπτονται ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ προορισμοῦ τούτου. Ὅποτεδήποτε καὶ ἂν ἐγένετο ὁ προορισμὸς οὗτος, προαιωνίως καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε κατὰ τὸν χρόνον τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνέλειά τῆς πτώσεως ταύτης, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό: ἀφοῦ ὁ προορισμὸς οὗτος εἶναι ἀπόλυτος, ἢ ἐλευθε-

ρία τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἴσου καταρρέει, καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος ἀπόλλυται ἢ σώζεται συμφώνως πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ προορισμὸν, ὁ δὲ Θεὸς ἐλεεῖ ἢ κολάζει οὐχὶ κατὰ τὸν νόμον τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἀγαθότητος, ἀλλὰ κατ' ἄλλον τινά, δι' ἡμᾶς ἀκατανόητον καὶ σκοτεινὸν νόμον τῆς ἰδίας Αὐτοῦ βουλήσεως. Ὅχι, ἢ θεωρία τοῦ Καλβίνου δὲν δύναται νὰ μεταβληθῇ ἐκ τοιούτων περιορισμῶν: ἐξ αὐτῆς δὲν ὑπάρχει ἄλλη διεξόδος ἐκτὸς ἐκείνης ἥτις ἐδόθη αὐτῇ ἐν τοῖς νεωτάτοις πανθειστικοῖς φιλοσοφήμασι, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς δικαίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς περαιτέρω ἀνάπτυξιν ἐκείνου, ὅπερ περιεκλείετο καὶ κρύφα ἐμπεριείχετο ἐν τῷ καλβινισμῷ μετὰ τῆς περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ θεωρίας αὐτοῦ. . . . Ὅπως δ' ἢ τραχεῖα αὕτη καὶ ἀμείλικτος Θεότης μὴ ἢ τρομερὰ, ἀπέμενε νὰ μετατραπῇ αὕτη εἰς οὐσίαν ἀπρόσωπον, εἰς ἀναπτυσσομένην ἀφ' ἑαυτῆς ἀπ' αἰώνως ἰδέαν, — ἀπέμενε νὰ μεταβληθῇ ἢ περὶ αὐτῆς τῆς πτώσεως καὶ τῆς ἀπώλειας ἐννοια, ὅπως ἢ ἀπώλεια αὕτη μὴ ἢ φοβερὰ — ἀπέμενε νὰ συνταυτισθῇ ἐν τῇ **ἰδέᾳ** αὐτῇ ἢ περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐννοια . . . Οὐδεμίαν ἀνακρίθειαν θὰ εἴπωμεν, ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ὁ Καλβίνος, πρᾶγματι, ἴσταται ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς μεταβάσεως ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ πρὸς τὴν καθαρῶς φιλοσοφικὴν θεωρίαν καὶ ὅτι ἢ περὶ προορισμοῦ διδασκαλία αὐτοῦ εἶναι ἐν βῆμα πρὸς τὴν πανθειστικὴν ἰδέαν τῆς, οὕτως ὀνομαζομένης, λογικῆς ἀνάγκης τῆς πορείας τῆς ζωῆς ἐν τῷ κόσμῳ καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις. Εἶδομεν ἤδη πῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δογματικῶν αὐτῶν ἀρχῶν ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβίνος ἡμισυναίσθῆτως καὶ χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ τὸ αισθανθῶσιν, ἠλλοίωσαν τὴν περὶ Θεοῦ παράστασιν, προσεγγίσαντες αὐτὴν πρὸς τὴν πανθειστικὴν ἀντίληψιν.

Τοιαῦτα ἢ νέα φάσις, ἢν προσέλαβεν ἢ περὶ τῆς δικαιοσύνης πίστεως ἰδέα τοῦ Λουθήρου. Αὕτη κατέληξεν εἰς ἄρνησιν ἑαυτῆς, ἂν καὶ ἄρνησιν οὐχὶ πλήρη, εἰς ἐσωτερικὴν ἑαυτῆς

διχοτόμισιν, εἰς ἀντίφασιν. Καὶ ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ αὖθις, ὁ Καλδῖνος οὐδὲν πλείοτερον ἐπραξεν ἀλλ' ἢ μόνον ν' ἀναπτύξη πλείοτερον τὴν αὐτὴν ἐκείνην περὶ δικαιοσύνης ἰδέαν, ἣτις ἔκειτο ὡς βᾶσις πάντων τῶν συλλογισμῶν τοῦ Λουθέρου. Ὁ Καλδῖνος δὲν χειραγωγεῖται ὑπὸ τῶν χωρίων τῆς ἀγίας Γραφῆς κυρίως, προκειμένου νὰ ἀναπτύξη τὴν περὶ προορισμοῦ διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἃν καὶ παραπέμπει εἰς τὸ γνωστὸν κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς (Θ', 2). Ὅχι. Πλείοτερον παντὸς ὧθει αὐτὸν εἰς τοῦτο ἡ ἰδέα αὐτοῦ περὶ τῆς δικαιούσης πίστεως, καὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπιζητεῖ ἐξωτερικὰς μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις. Ἐναντίον αὐτοῦ ὑπάρχει ὁλόκληρος σειρὰ μαρτυριῶν καθ' ὁλόκληριαν ἀντιθέτου χαρακτῆρος. Ἐναντίον αὐτοῦ παρίσταται ὁλόκληρος ἡ ἀγία Γραφή ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς, ὡς ἀποκάλυψις τῶν ἐνεργειῶν τῆς Θείας χάριτος, καλούσης εἰς σωτηρίαν τοὺς πάντας, ἀνευ ἐξαιρέσεως· ἐντοσοῦτῳ ὅμως, αὐτὸς μένει ἀμετάπειστος καὶ ἀκλόνητος, ἀπαντῶν ὅτι ἡ Βίβλος εἶναι voluntas Dei Revelata, ἥτοι θέλησις τῆς Θείας Βουλῆς ἀποκεκαλυμμένη, καὶ ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη θέλησις τῆς Θείας Βουλῆς ἀπόρητος, — (arcana), δυνάμει τῆς ὁποίας ὑψίσταται καὶ ὁ ἀπόλυτος προορισμός, καὶ τ. τ.'). Δὲν εἶναι ἄρα γε δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι αἱ βᾶσις αὐτῆς ταύτης τῆς δικαιοσύνης προσωπικῆς πίστεως, τοῦ ριζικοῦ τούτου δόγματος παρὰ πᾶσι τοῖς διαμαρτυρομένοις, εἶναι σαθραὶ καὶ μονομερεῖς;

Οἱ σύγχρονοι μεταρρυθμιστὰὶ ἀπέπτυσαν τὴν περὶ προορισμοῦ θεωρίαν τοῦ Καλδίνου καὶ δὲν ἀποδίδουσι σημασίαν εἰς αὐτήν· ἐκ τούτου ὅμως, ὡς πᾶς τις ἐννοεῖ ὁ καλδινι-

1. Ἐρωτῶμεν: πόθεν ἔγνω ὁ Καλδῖνος τὰς ἐνεργείας τῆς ἀπορρήτου ταύτης Θείας Βουλῆς, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ;!

σμός οὐδαμῶς ἀλλοιοῦται ὡς πρὸς τοὺς ἀρχικοὺς αὐτοῦ καὶ γνησιόους τύπους, αἱ δὲ ὑπερβολαὶ αὐτοῦ καὶ αἱ μονομερεῖς ἀπόψεις δὲν ἀπαλείφονται. Ἐκ τούτου ἔπεται μόνον ὅτι αὐτοὶ οὔτοι οἱ μεταρρυθμιστὰὶ συναισθάνονται τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας αὐτῶν. . . .

Ἄλλὰ θὰ ἐρωτήσῃ τις ἡ διδασκαλία αὐτῆ, ἡ ὑπερβολικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἐνέχει καὶ πρακτικὴν τινα διὰ τὸν καθ' ἡμέραν βίον σημασίαν; Καὶ ἐπιδρᾷ ἄρα γε ἡ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος; Αὐτὸς ὁ Καλδῖνος ἀκριβῶς ἐῤῥώνει τοιοῦτό τι, ἐπιδιώκων κυρίως καὶ ἐνταῦθα, καθὼς καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, σκοποὺς πρακτικοῦθικούς. Μετὰ τοῦ δόγματος δ' ἀκριβῶς τούτου περὶ προορισμοῦ συνέδεσεν οὗτος τὰς αὐστηρὰς αὐτοῦ ἀπαιτήσεις ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἠθικὸν βίον τῆς παροικίας αὐτοῦ. Ὁ Καλδῖνος ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν μεταρρυθμιστῆς τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου· ἡ πρᾶξις, ὁ καθ' ἡμέραν βίος, — ἐπειχον παρ' αὐτῷ τὴν πρώτην θέσιν. Ἡθικὸν δ' εἶναι τὸ ἴδρυμα κυρίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον οὗτος κατέλιπε διὰ τοὺς μετ' αὐτόν· ἡ ἠθικὴ τῆς κοινωνίας ἀναδιοργάνωσις — ἰδοὺ ἐπὶ τινος κατ' ἐξοχὴν ἐξεδηλώθη ἡ δράσις αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀναδιοργάνωσις αὐτῆ ἐπετελεῖτο παρ' αὐτῷ ἐν ὀνόματι τῆς ἰδέας τοῦ προορισμοῦ. Ἐν ὀνόματι τῆς ἀναδιοργάνωσεως ταύτης οὗτος ἀπήτησεν ἀπὸ μέρους τῆς κοινότητος αὐτοῦ εἶδος τι ἀσκητισμοῦ, αὐστηρῶς ἀπαγορεύσας τὰ παίγνια, τοὺς χοροὺς, τὰς μεταμφιέσεις, καὶ τὰς παντὸς ἄλλου εἶδους διασκεδάσεις καὶ παίγνια, αὐστηρῶς τιμωρῶν τὴν πολυτέλειαν ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, καὶ μάλιστα ὑποβάλλων διὰ ταύτην καὶ μόνην εἰς ἐξορίαν, διορίζων συχνὰ ἡμέρας μετανοίας καὶ πένθους, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἐπιδιώκων δὲ πάντα ταῦτα ἀπαρεγκλίτως καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ἐπιμονῆς. μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας αὐτῆς ταύτης τῆς κοινότητος, μεθ' ὅλας τὰς ἀνησυχίας τὰς ἐξ αἰ-

τίας τῶν ἀπαιτήσεων τούτων, καὶ μεθ' ὅλον τὸν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζῶν ἀπειλοῦντα κίνδυνον. . . .

Ἐρωτῶμεν: τί ἐσήμεναι ἢ αὐστηρότης αὐτῆ τῶν ἠθῶν, ἢν ἀπῆται ὁ Καλβίνος, τίνι τρόπῳ ἢ αὐστηρότης αὐτῆ ἐπήγαγεν ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, τίς ὁ δεσμός τοῦ δόγματος τούτου μετὰ τῶν ἠθικοπρακτικῶν τάσεων τοῦ Καλβίνου; Κατὰ τὸ φαινόμενον, ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ προέκυπτεν ὅπως τὸ ἐναντίον, προέκυπτεν ὁλοτελῆς ἀδιαφορία ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ζωὴν. Ἐὰν πρὸ αἰῶνων καὶ ἀμετακλήτως προώρισται εἰς σωτηρίαν, ἐπόμενον ὅτι καὶ ἀφεύκτως θὰ λάβῃ τὴν σωτηρίαν ταύτην, οἷοσδήποτε καὶ ἂν ἦ ὁ ἠθικὸς βίος μου. Ἐὰν εἰς τὸν διὰ τὴν σωτηρίαν προωρισμένον παρέχεται *gratia irresistibilis*, ἤτοι χάρις ἀκαταμάχτου, πειθαναγκάζουσα αὐτὸν πρὸς κατεργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔπεται ὅτι οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχει οὗτος νὰ φροντίζη ἐξ ἑαυτοῦ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ καλῶν πράξεων. Ἐὰν δέ, τούναντίον, ὁ διὰ τὴν ἀπώλειαν προωρισμένος, δυνάμει τοῦ θείου προορισμοῦ ἀφεύκτως καὶ ἀπολεῖται, πρόδηλον τότε ὅτι τὸ περὶ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ δράσεως ζήτημα εἶναι δι' αὐτὸν ζήτημα ἀδιάφορον. Τοιοῦτο, κατὰ τὰ φαινόμενα, τὸ πλῃσιότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἄμεσον συμπέρασμα τὸ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ ἀπορρέον. — Ἴδου διατί, ζῶντος ἐτι τοῦ Καλβίνου καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἐναντίον τῶν βλέψεων αὐτοῦ, κατεκρίθη ἡ θεωρία αὐτοῦ αὐτῆ ἀπὸ τῆς πρακτικῆς ἰδίας αὐτῆς ἀπόψεως. Εἰς τῶν συγχρόνων τῷ Καλβίνῳ θεολόγων ἔγραψεν, ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Καλβίνου εἶναι Θεὸς τῆς διαφθορᾶς, τοῦ ψυχικοῦ ὀλέθρου καὶ παντὸς εἶδους κακίας, διότι ὁ ἴδιος συμπτύσσει ἐν τῷ κακῷ, διότι καταστρέφει τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἔχει ἀξίαν διὰ μόνους τοὺς κλέπτας, τοὺς ληστές καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς. «Κύριος φημῶσαι τὰ χεῖλη σου, Σατανᾶ», ἀπάντησεν αὐτῷ ὁ Καλβίνος, προσπαθῶν ψ'

ἀποδείξῃ ὅτι τὸ δόγμα αὐτοῦ τούναντίον εἰς ὑψιστον βαθμὸν εἶναι ὠφέλιμον διὰ τὴν ἠθικὴν: διότι ὄχι μόνον τὴν πίστιν κατ' αὐτὸν ἐνισχύει, ἀλλὰ καὶ τὴν ταπεινώσιν καὶ τὴν εἰς τὴν Θεῖαν Βουλὴν ἀφοσίωσιν ἀναπτύσσει, ὅτι μόνον παρὰ τοῖς ἀποδεχομένοις τὸ περὶ προορισμοῦ δόγμα αὐτοῦ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀληθής, ἢ ἀφιλοκερδῆς ἐξάσκησις τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ βασιζομένη οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ἐλαττηρίου τῆς ἀμοιβῆς ἢ τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσεως.

Ἡ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, λέγει ὁ Καλβίνος, πρὸς διευκρίνησιν τοῦ ἀπαραιτήτου τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ θεσμοῦ, — εἶναι ἀόρατος καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ τῶν εἰς σωτηρίαν προωρισμένων. Μόνος ὁ Κύριος γινώσκει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ τούτους. Ἄλλ' ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀοράτου ταύτης Ἐκκλησίας, ἢ παραπλευρῶς αὐτῇ, ὑψίσταται προσέτι ἡ ὄρατὴ Ἐκκλησία, ἢ ἀποτελουμένη ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἐν τῇ ὁποίᾳ συμφύρεται τὸ καλὸν μετὰ τοῦ κακοῦ, οἱ ἐκλεκτοὶ μετὰ τῶν μὴ τοιούτων. Ἡ εἰς τὴν ὄρατὴν ταύτην Ἐκκλησίαν κατὰταξις κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι καὶ σημεῖον τῆς σωτηρίας· ἢ ἀπ' αὐτῆς ὅμως ἀπόταξις εἶναι σημεῖον τῆς ἀπωλείας. Ἡ ἰδέα, ἢν οὗτος θέλει νὰ ἐκφράσῃ ἐνταῦθα, εὐληπτότερον δύναται νὰ παρασταθῇ ὡς ἐξῆς: Ὁ ἠθικὸς κόσμος, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Καλβίνου, ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἡμίση, τὸ τῶν σωζομένων καὶ τὸ τῶν ἀπολλυμένων· εἰς δύο διαφόρους σφαίρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει μεσότης τις, καθὼς δὲν ὑπάρχει τοαῦτη καὶ μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀνάγκη δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐξωτερικὴ καὶ ὄρατὴ ἐκφρασις τῆς ἀοράτου ταύτης διαιρέσεως, ἤτοι ἡ ἰδέα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ἀντανάκλασιν. Καὶ ὡς τοιαῦτα λοιπὸν ἀντανάκλασις καὶ ἐκφρασις τῆς ιδέας τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως χρησιμεύει, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὀνομάζει Ἐκκλησίαν ὄρατὴν, τρυτέστιν, τὸ ἠθικὸν τοῦτο ἴδρυ-

μα μετὰ τῆς προσδιαζούσης αὐτῷ αὐστηρᾶς ἠθικῆς πειθαρχίας. Ἡ ζῶν τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁρατῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν, ὀφείλει νὰ ἦ εἰκὼν καὶ τύπος τῆς ἀληθοῦς, τῆς ἐσωτερικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μεταξὺ τῶν σωζομένων καὶ τῶν ἀπολλυμένων ἀντίθεσις πρέπει ν' ἀντανακλάται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ζῶντῶς καὶ εἰς τὰ ἐκτός, καθὼς σαφῶς διακρίνεται καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως. Οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ ἔχῃσιν οὐδὲν τὸ κοινὸν μετὰ τῶν υἱῶν τῆς ἀπωλείας. Οὐχὶ πάντα τὰ μέλη τῆς ὁρατῆς κοινωνίας δύνανται νὰ ἐκφραίνωσι δι' ἑαυτῶν τὴν ἰδέαν τῆς ἀοράτου τῶν ἐκλεκτῶν Ἐκκλησίας, οὐχὶ πάντα τὰ μέλη ταῦτα δύνανται, πρὸς τούτοις, μετὰ πεποιθήσεως νὰ εἰπῶσιν ὅτι ἀνίκουσιν εἰς τὴν ἀόρατον ταύτην τῶν ἐκλεκτῶν Ἐκκλησίαν· ἡ ἀμεμπτος ὅμως διαγωγὴ καὶ ἡ αὐστηρὰ ἠθικὴ πάντων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τοὺς ἐκλεκτούς ἵνα μὴ, καθ' ἃ λέγει ὁ Καλβίνος, ὑπάρξῃ σκάνδαλον. Ἰδοὺ ἡ βάσις τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ τάσεων. Ἰδοὺ τί ἠθέλε νὰ εἴπῃ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κηρυχθείσης μεταρρυθμίσεως τῶν ἠθῶν. Ἐν τῇ μεταρρυθμίσει ταύτῃ ἔβλεπε τὴν πρακτικὴν ἐκφρασιν καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ περὶ ἐκλογῆς καὶ ἀπορρίψεως, τοῦ προορισμοῦ πρὸς σωτηρίαν ἢ ἀπώλειαν. . .

Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Καλβίνος, ἐξάγων ἐκ τῆς περὶ προορισμοῦ ἰδέας αὐτοῦ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς αὐστηρᾶς ἠθικῆς, εἶχε ἐν μέρει δίκαιον· ἀλλ' ἔτι μᾶλλον εἶχον ἐν τούτοις δίκαιον ὅσοι ἐν τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ διέβλεπον ὀλοσχερῆ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἄρνησιν. . . Ἡ διαρχία τῆς Καλβινείου περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ θεωρίας παρίσταται ἐπίσης διαρχία καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ συνεπάγεται ἐν αὐτῷ τὰ αὐτὰ ἀντίθετα στοιχεῖα.

Καὶ εἶναι μὲν δυνατόν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πίστεως εἰς τὸν πρὸς σωτηρίαν προορισμὸν ν' ἀπαιτήσῃ τις αὐστηρὰν

ἠθικὴν ζῶν καὶ νὰ ζῆ ὡσαύτως ἠθικῶς· ἀλλ' ἔτι μᾶλλον εἶναι δυνατόν, ἐπὶ τῇ αὐτῇ καὶ πάλιν βάσει, νὰ ἦναι τις καθ' ὅλα ἀμέριμος καὶ ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις. Ἐὰν ἀφ' ἑνὸς ἡ ἰδέα τοῦ προορισμοῦ χρησιμεύει ὡς διεγερσις πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησιν, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως, ὅλως τούναντίον, ἐκμυδενίζει αὐτὸ τοῦτο τὸ περὶ ἠθικῆς αὐτενεργείας ζήτημα. διότι ἀποκρούει πᾶσαν σημασίαν τῆς ἐλευθέρως προσωπικῆς ἐνεργείας. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο. Αὐτὸ ἀκόμη τὸ θετικὸν ἠθικὸν στοιχεῖον, οἷον δίδεται διὰ τῆς ἰδέας τοῦ προορισμοῦ, εἶναι λίαν μονομερὲς καὶ δὲν δύναται ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀρχὴ ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο θεμελιούται μόνον ἐν τῇ ἀλαζονικῇ περὶ διακρίσεως μεταξὺ ἐκλεκτῶν καὶ ἀπερριμμένων ἰδέᾳ. Ἐνὶ λόγῳ, οὐδὲν τὸ σταθερὸν καὶ βᾶσιμον παρέχεται ἡμῖν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον ἐκ τῆς περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ ἰδέας.

Οὕτω πῶς καὶ συνέβη πράγματι ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ καλβινισμοῦ. Ὁ διχασμὸς καὶ τὸ ἀπροσδιόριστον τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ κατεδείχθη ἐν τῷ βίῳ τῆς καλβινικῆς κοινότητος ἀπ' αὐτῆς ἔτι τῆς ἀπαρχῆς τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἔτι ζῶντος τοῦ Καλβίνου, καὶ ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ μᾶλλον ἀποτόμου τρόπου. Ἐὰν ὁ Καλβίνος, ἐκ τοῦ σημείου τῆς ἀπόψεώς του, εἶχε δίκαιον καὶ ἦν συνεπὴς ἀπαιτῶν αὐστηρῶς ἠθικὸν βίον, ἐξ ἴσου ὅμως, ἂν μὴ πλείοτερον, εἶχον δίκαιον καὶ ὑπῆρξαν συνεπεῖς ὅσοι δὲν νύχαριστοῦντο ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ καὶ δὲν ἀνεγνώριζον αὐτὰς ὡς λογικὰς. Ἐκ τῆς μερίδος τῶν δυσπρεστημένων τούτων ἐν τῇ Καλβινικῇ κοινότητι ἐσχηματίσθη ἡ αἵρεσις τῶν λεγομένων ἐλευθεροφρόνων, Λιβερτίνων, (ἐκ τοῦ *libertas*, ἐλευθερία), οἵτινες ἀπεδείκνυον ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Καλβίνου ὑποστηρίζουσι, τούναντίον, τὴν πλήρη ἐλευθερίαν καὶ ἀδιαφορίαν ἐν τῇ ἠθικῇ δράσει. Ἡ αἵρεσις αὕτη ἀνέπτυξε καὶ διηυκρίνησε τὸ ἐν ταῖς θεολογικαῖς τοῦ Καλβίνου θέσεσιν ὑποκρυπτόμενον ὀρθολογιστικὸν στοιχεῖον, καὶ οὕτως,

ἐκ τοῦ καλδινισμοῦ, ἀπ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐποχῆς τοῦ Καλδίνου, ἐσχηματίσθη πρωτότυπος πανθεισμός ὑπὸ τὸν μᾶλλον σκαῖον χαρακτῆρα. Ἡ διδασκαλία τῶν ἐλευθεροφρόνων τούτων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίῃ ὁ Καλδίνος, καὶ οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζοντο ὅτι τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχὰς ἀναπτύσσουσιν, ἔχει ἐν ὀλίγοις ὡς ἑξῆς. Ὁ Θεὸς δι' αὐτοὺς εἶναι παγκόσμιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διαπνέει ἐπὶ τῆς οἰκουμένης καὶ πληροῖ αὐτήν· τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν παρεδέχοντο ὡς ἐξ ἴσου ἀπαραίτητα· ἐφρόνουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξαφανίζεται μετὰ θάνατον, ἀπόλλυσι τὴν ἰδίαν συναίσθησιν καὶ βυθίζεται εἰς τὴν καθόλου ζωὴν τοῦ σύμπαντος. Πᾶσαι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶν ἐξ ἴσου ἅγαι, αἱ σαρκικαὶ ἴδονται εἰσὶν ἐπίσης κατ' αὐτοὺς νόμιμοι, ὡς νόμιμοι ἐθεωροῦντο παρ' αὐτοῖς αἱ σκέψεις καὶ αἱ τάσεις πρὸς πᾶν τὸ οὐράνιον. Ὁ Χριστὸς κατ' αὐτοὺς εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς οἰκουμένης, οὐχὶ ὅμως καὶ πρόσωπον τῆς Θεότητος, ἐπιφανὲν ἐν σαρκί, καὶ τὰ παρόμοια. Ἀναπτύσσοντες τὰς ἰδέας αὐτῶν οἱ ἐλευθεροφρόνες οὗτοι, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἰδιαιτέρως ἀξιολογούμετον, μετεχειρίσθησαν τοὺς θεολογικοὺς ὅρους αὐτοῦ τοῦ Καλδίνου. Αἱ λέξεις «πίστις, ἀναγέννησις, ζωὴ αἰώνιος» ἔλαβον παρ' αὐτοῖς ἔννοιαν μᾶλλον προσεγγίζουσαν πρὸς ἐκείνην ἣν προσέδωκαν αὐταῖς οἱ πολὺ μεταγενέστεροι προτεστάνται νεολόγοι. Καὶ τοιοιουτρόπως, ἡ Καλδίνειος διαρχία ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς Θεότητος ἠγάγεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μετατροπῆς τῆς Θεότητος ταύτης εἰς οὐσίαν ἀπρόσωπον, τὴν δ' ἐκ διαμέτρου μεταξὺ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἀπωλείας ἀντίθεσιν προήγαγεν εἰς ἀδιαφορίαν μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ. Χάρις δ' εἰς τὴν νέαν ταύτην ἀντίληψιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἰδεῶν τοῦ Καλδίνου, χάρις εἰς τὸν νέον τοῦτον, οὕτως εἰπεῖν, ἀρνητικὸν καλδινισμόν, ἐν ταῖς ἐλβετικαῖς κοινότησι ἤρξαντο συμβαίνουσαι ἀπαγωγαὶ γυναικῶν, ἀκολασία ἠθῶν, κλοπαὶ καὶ φόνοι. Αὐτὸν τὸν Καλδίνον ἀπεπειράθησαν νὰ φονεύσωσιν, προέβησαν

εἰς ἐξύβρισιν αὐτοῦ δημοσίᾳ, καὶ προσῆλθαν αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον τοῦ Κάιν. Μόλις οὗτος εἶχε διαφύγη τὸν θάνατον, ὅτε εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐλευθεριστῶν ἀνεφάνη ἐν Γενεύῃ ὁ γνωστὸς Μιχαὴλ Σερβέτ. Οὗτος ὑπῆρξε μία τῶν διαπρεπεστέρων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ παρουσιάζει νέαν ἀπόδειξιν τῆς ἐλαστικότητος καὶ τῆς ἀσταθείας τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν. Γεννηθεὶς ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἀνατραφεὶς ἐν μονῇ, κατόπιν ὅμως λαβὼν γνώσιν τῶν ἀρχῶν τῶν προτεσταντῶν μεταρρυθμιστῶν, ὁ Σερβέτ ἐπενόησε νὰ ἐπιφέρῃ ριζικωτέραν μεταρρύθμισιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ. Σημεῖον τῆς ἀφετηρίας τῶν νέων αὐτοῦ δογματικῶν ἀποσκοπίσεων ὑπῆρξε τὸ περὶ ἀγ. Τριάδος δόγμα. Τὸ δόγμα τούτου οὗτος ἐνόει ὑπὸ πανθειστικὴν ἔννοιαν, καὶ εὐνόητον διὰ τί ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς νέας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀγ. Τριάδος διδασκαλίας, ἠθέλησε νὰ μεταρρυθμίῃ ὀλόκληρον τὸν χριστιανισμόν ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει. Ἐν τοῖς περὶ Τριάδος συγγράμμασιν αὐτοῦ, λέγει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπ' αἰῶνων τρισυπόστατος, ὅτι ἡ τριαδικὴ αὐτῆ Θεότης εἶναι ἡ μορφή τῶν μεταβολῶν ἐκείνων τὰς ὁποίας ὑπομένει ἡ Θεότης **ἀποκαλυπτομένη ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων**, καὶ τὰ παρόμοια Ὁ τοιοῦτος λοιπὸν ἄνθρωπος ἐνεφανίσθη ἐν Γενεύῃ καὶ ἔλαβε τὸ μέρος τῶν ἐλευθεριστῶν, πληρέστατα συμμεριζόμενος τὴν πρὸς τὸν Καλδίνον καὶ τὰς πρακτικὰς αὐτοῦ ἀποσκοπίσεις ἀπαρέσκειαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τοῦ Σερβέτ καὶ τῶν πρὸς τὸν ἐξανατείλαντα καλδινισμόν σχέσεων αὐτοῦ, ἐνδιαφέρει ἡμᾶς οὐ μόνον διότι χρησιμεύει ὡς ἐκφρασις τοῦ ἀρνητικοῦ τοῦ καλδινισμοῦ μέρους καὶ ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν βλέψεων τοῦ Καλδίνου, δύνανται νὰ καταλήξωσιν εἰς τὴν ψευδῆ καὶ σφαλερὰν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν χαλάρωσιν, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποκαλύπτει τὴν ἀστάθειαν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ τοῦ θετικοῦ μέρους τοῦ καλδινισμοῦ,

διότι μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἠθικὴ τάσις, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὑπερβιάλου ἰδέας περὶ προορισμοῦ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν μὴ τοιούτων, δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Τῷ ὄντι, ὁ Καλδῖνος, ὁ αὐστηρὸς οὗτος ἀντιπρόσωπος τῶν νέων προτεσταντικῶν ἀρχῶν, ὁ ὀπλισθεὶς κατὰ τοῦ παπλισμοῦ καὶ τοῦ ἐκβιαστικοῦ συστήματος αὐτοῦ, ὁ ὑπερασπιστὴς οὗτος τῆς εὐαγγελικῆς ἐλευθερίας. ἐν ταῖς πρὸς τὸν Σερβέτ σχέσεσιν αὐτοῦ ἀπέδειξε πλήρη ἀνυπομονησίαν καὶ δυσφορίαν καὶ πνεῦμα ἀγροίκου φανατισμοῦ. Κατεδίκασε τὸν Σερβέτ εἰς θάνατον. Ἐμπροσθεν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἐπὶ ὑψηλοῦ γηλόφου, ἐκάν τὸ σῶμα τοῦ Σερβέτ, ὅστις, κατὰ τὰ πρὸ τοῦ θανάτου βασανιστήρια, δὲν ἔπαυσε κηρύσσων τὴν περὶ τῆς Τριάδος διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς καταδίκης καὶ τοῦ θανάτου, παρατηρεῖ ἐπὶ τούτῳ ὁ Σένκελ, θέλων νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν Καλδῖνον, εἶχε παραληφθῆ ἐκ τῶν μύθω καταργηθειῶν καθολικῶν συνθηγιῶν, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναμφίβολον, εἶναι ὅτι ὁ Καλδῖνος ἦτο πεπεισμένος ἐπὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς θανατικῆς ποινῆς τοῦ αἰρετικοῦ τούτου, ὡς ὠνόμαζε τὸν Σερβέτ, καί, κατὰ συνέπειαν, ἀδιάφορον, ὅπως δῆποτε καὶ ἂν εἶχε θανατωθῆ οὗτος, ὁπόθεν δῆποτε καὶ ἂν εἶχε παραληφθῆ ὁ θεσμὸς τῆς θανατώσεως, — ὁ προτεσταντισμὸς, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Καλδῖνου, καταδικάσαντος τὸν Σερβέτ εἰς τὴν ἐσχάτην ποινήν, ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀρχῶν, καὶ ἐπέθηκεν ἐφ' ἑαυτοῦ ζοφῶδες στίγμα.

Παρόμοιός τις ἦν καὶ ὁ χαρακτῆρ τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἄλλου ἀντιπροσώπου τῶν καλδινιστικῶν ἀρχῶν Νώξ, τοῦ ὑποστηρίζαντος τὸν μεταρρυθμισμὸν ἐν Σκωτίᾳ. Ὁλόκληρος ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε πάλιν οὐχὶ μόνον πρὸς τὰς κοινοτικάς

ἀρχὰς ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν τῆς βασιλείας, τῆς τελευταίας τῶν βίων αὐτῆς — τῆ ἐκείνου μακροθυμίας — ἐπὶ τῆς λαιμυτόμου. Ἡ ἱστορία τῆς πάλης ταύτης γέμει δραματισμοῦ καὶ ἀφ' ὅλων τῶν ἀπόψεων περιγράφει ἡμῖν τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀρχῶν τοῦ μεταρρυθμισέως ἐν τῷ θετικῷ αὐτῶν μέρει, ἀρχῶν στερεῶν μὲν ἀλλ' ἀγροίκων καὶ ζοφερῶν. Ἐνταῦθα, παρουσιάζονται ἡμῖν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ καθολικὴ βασιλίσα, ἡ ἐκτεθληλυμένη, ἡ ἀδύνατος, ἡ φιλήδονος, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ αἰσθητικὴν ἐποψὴν ἀνατεθραμμένη καὶ εὐαίσθητος τὴν ψυχὴν, — ἀφ' ἑτέρου δέ, ὁ πολιτικο-θρησκευτικὸς δημοκράτης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Νώξ, ἀνθρώπου πνευματώδους καὶ ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' ἀγροίκου καὶ ἀναισθήτου πρὸς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἐκτὸς τῶν σκοπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν τάσεων. Εἰς τὸν καθολικισμὸν ἤρμοξε κάλλιον παντὸς ἄλλου τοιοῦτος ἀντιπρόσωπος, ἦτοι γυνὴ ὠραία ἀλλὰ μικρολόγος, αἰσθηματικὴ ἀλλ' ἐπιπόλαιος καὶ ματαιόφρων. Ἐξ ἄλλου, λίαν ἀπίθανον ἂν ἄλλος τις παράγων, ἐκτὸς τοῦ ἀγροίκου Καλδινιστοῦ, οἷος ὁ Νώξ, θὰ ἠδύνατο μετὰ τόσης ἀδιαφορίας ν' ἀποβλέπῃ ἐπὶ τῶν βασανιστηρίων ἐκείνης καὶ τῶν δεήσεων, καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὴν μέχρι τῆς λαιμυτόμου. Πασίγνωστα τὰ ἀξιοσημείωτα ἐπεισόδια τῆς αἱματηρᾶς ταύτης ἱστορίας τῆς διαδόσεως τοῦ Καλδινισμοῦ ἐν Σκωτίᾳ ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς ἀτυχοῦς Μαρίας Στουάρτ, τῆς ἀνατραφείσης ἐν Γαλλίᾳ καὶ τῆς ἀφωσιωμένης εἰς τὸν καθολικισμὸν. Γνωστὸν ὡσαύτως, πῶς ὁ λαός, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Νώξ, ἐπετέθη κατὰ τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐβίασεν αὐτά, μανιωδῶς κραυγάζων: «θάνατος τοῖς εἰδωλολάτραις», ἵνα παρεμποδίσῃ τὴν τέλει τῆς καθολικῆς λειτουργίας ἐν τῇ κατ' οἶκον Ἐκκλησίᾳ τῆς βασιλείας. Γνωστὴ ἡ συνήθης κατάληξις πασῶν τῶν πρὸς τὸν λαὸν ἀγορεύσεων τοῦ Νώξ: «Θεέ! ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τῆς τυραννίας τῆς πόρνῆς!». Γνωσταὶ αἱ κυνικῶς βάρβαροι αὐτοῦ μετὰ τῆς βασιλείας ἐξηγήσεις, ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὰς διασκεδάσεις

κλίση αὐτῆς, — αἴτινες καὶ ἔρριπτον αὐτὴν εἰς σκληροὺς ἀσθενικοὺς παροξενικοὺς¹. Γνωστόν, τέλος, ποῦ κατέληξεν ἡ ἀνάμιξις τοῦ Νῶξ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν σχέσεων τῆς βασιλείας πρὸς τὸν σύζυγον αὐτῆς, πῶς ὁ Νῶξ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ λαοῦ ἐνέκλεισε τὴν ἐνοχον βασιλείαν ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Ἑδιμβούργου καὶ ὑποχρέωσεν αὐτὴν ν' ἀπόσχη τῆς μεταλήψεως, κ.τ.λ.

Ἡ ἀθλία τύχη τῆς Μαρίας Στουάουτ ἐκπαλαί ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενον πλήθους τραγωδιῶν καὶ πολυτόμων συγγραμμάτων. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν συγγραφέων συνεπάθησαν τῇ δυστυχεῖ βασιλείᾳ, τὸν δὲ Νῶξ παρέστησαν ὡς αἰμοδόρον θηρίον καὶ ἀνθρωπὸν ἀγροῖκον. Ἡ τοιαύτη ἀποψὶς ὑπῆρξεν μονομερῆς. Δὲν πρέπει νὰ λησιμονῶμεν ὅτι τὸ ἠθικὸν δίκαιον ἦτο πρὸς τὸ μέρος τοῦ Νῶξ· τὸ ἀναμφίβολον ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἀντιπρόσωπος ὑπέκειτο εἰς τὸ ἐλάττωμα τῆς φανατικῆς ἀνυπομονησίας, τῆς ἐλλείψεως εὐαισθησίας καὶ αἰσθηματικῆς θερμότητος, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἔλειπεν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὀνομάζεται χριστιανικὴ ἀγάπη.

Οἱ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Καλθινισμοῦ ἐν τῇ πορρωτέρῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ὑπῆρξαν οἱ Πουριτανοὶ μετὰ τῆς περιτύστου αὐτῶν εὐλαθείας, καὶ τῆς ἀκαταμαχίτου αὐτῶν πολιτικῆς ἀνδρείας. Θὰ ὀμιλήσωμεν περὶ αὐτῶν διὰ τῶν λόγων τοῦ διασώμου ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Μακώλεϋ: «Κατὰ τὸ ἐξωτερικόν οἱ Πουριτανοὶ ὑπῆρξαν περιεργώτατοι. Ἐφερον πτωχικὴν ἐνδυμασίαν, εἶχον τὴν ὄψιν κατηφῆ, ἔνευον χα-

1. Ἴδοὺ τί, ἐν ἄλλοις, διηγεῖται ὁ Νῶξ ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ μέρους τῶν ἐπισκεψέων του ἐν τῇ ἀλγῇ, τῇ «βλακώδη ταύτῃ, ὡς συνήθως περὶ αὐτῆς ἐπιγράφεται, ἀντιπροσώπων ἀγροικίας βασιλείας: «Ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς βασιλείας καὶ συναντήσας ὄμιλον γυναικῶν πολυτελέστατα ἐνδεδυμένων, εἶπεν αὐταῖς: «Πόσον εἶσθε ὡραῖαι τώρα· μάθετε ὅμως ὅτι θὰ ἔλθῃ καθ' ὃν τὰ μὲν σώματα ὑμῶν θὰ ᾔνε βέρβερος, αἱ δὲ πεπυρωμένοι ὑμῶν καὶ ἐκτεθηλυμένοι ψυχαὶ εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν δαιμόνων!»

μαί, ἔργον αὐτῶν εἶχον μόνον τὴν προσευχὴν, ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν ἀδιακόπως ἀνεμίγνυον ρητὰ καὶ χωρία τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὀνόμαζον ἑαυτοὺς δι' ἐβραϊκῶν ὀνομάτων, ἐξεδίλουν ἀπέχθειαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν καὶ μῖσος πρὸς τὰς κοσμικὰς ἡδονάς. Πάντα ταῦτα ἐξήγειρον τὸν γέλωτα· ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν δὲν πρέπει τις νὰ μελετᾷ ἐξ ἀπόψεως μόνον τῶν γελοιοποιήσεων. Ἐκεῖνους δὲ οἵτινες διήγειρον τὸν λαὸν πρὸς βελτίονα πολιτικὸν βίον, οἵτινες διεκυβέρνησαν τὸν λαὸν δι' ἰκανοτήτων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, πλήρων ἐκ γεγονότων, οἵτινες ἐσχημάτισαν ἐξ ἰδίων τὸν καλλίτερον στρατόν, οἷόν ποτε εἶδεν ἡ Εὐρώπη, οἵτινες κατέστειλαν τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἀνέδειξαν τὴν Ἀγγλίαν φοβεράν δι' ὅλους τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου, δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζωμεν φανατικούς. Οἱ Πουριτανοὶ ὑπῆρξαν ἀνθρωποὶ, τὸ πνεῦμα τῶν ὁποίων ἀπέκτησεν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρα ἐκ τῆς διηνεκοῦς μελέτης τῶν ὑψίστων καὶ αἰωνίων συμφερόντων. Μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν ἀπλὴν ἀναγνώρισιν τῆς Θεῆας προνοίας, ἀπέδιδον καὶ τὸ ἐλάχιστον γεγονὸς εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἐπερτάτου ὄντος. Γινώσκουν τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ὄν, δουλεύειν αὐτῷ, — ἦτο ὁ ὑψίστος τοῦ βίου αὐτῶν σκοπός. Δυνάμει τοῦ σκοποῦ τούτου μετὰ περιφρονήσεως ἀπέρριψαν πᾶσαν ἐθιμοτυπίας τιμὴν, ἀποδιδουμένην τῇ Θεότητι ἐν ταῖς ἀλλοδαφαῖς αἰρέσεσι καὶ ἐκκλησίαις. Ἀντὶ νὰ δράττωνται τῶν τυχαίων στιγμῶν τῆς Θεότητος ἀναλαμπῶν καὶ βλέπωσιν αὐτὴν διὰ τοῦ παραπετάσματος, ἔτεινον μᾶλλον εἰς τὴν πλήρη θεωρίαν αὐτῆς μεθ' ὅλης αὐτῆς τῆς ὑπερφυσικῆς λάμψεως, καὶ ἔλεγον ὅτι βλέπουν αὐτὴν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Δυνάμει τούτου ἀπέρριψαν καὶ κατεφρόνησαν πᾶσας τὰς κοσμικὰς τιμὰς. Δὲν ἐγνώρισαν τὰ ἔργα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ βαθύτερον ἐνέκυψαν εἰς τὰς προφητείας τοῦ Θεοῦ, ὡς ὀνόμαζον τὴν ἀγίαν Γραφήν, καὶ ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι τὸ μέλλον ἦτο ἀνοικτὸν δι' αὐτούς. Τὰ ὀνό-

ματα αὐτῶν δὲν ἀνευρίσκομεν μεταξὺ τῶν οἰκοσημοφόρων γενεῶν: οὐχ ἦττον ὅμως ἐκεῖνοι εἶχον τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀνεγράφηοντο ἐν τῇ Βίβλῳ τῆς ζωῆς. Τὰ βήματα αὐτῶν δὲν συνωδεύοντο ὑπὸ σημαίνοντος πλήθους: οὐχ ἦττον ὅμως λεγεῶνες ἀγγέλων ἦσαν φύλακες αὐτῶν. Οἱ στέφανοι αὐτῶν ἦσαν στέφανοι δόξης, διαπαντὸς ἀμάραντοι. Τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ρήτορας, τοὺς αὐλικούς καὶ τοὺς κληρικούς ἐθεώρουν μετὰ μεγίστης περιφρονήσεως. Ἐν τῇ εὐλαβεῖ αὐτοῦ ἀπομονώσει ὁ πουριτανὸς προσπύχεται θεολήπτως, ἀψυπνίζετο τεταραγμένος ἐκ τῶν ὀνείρων τοῦ αἰωνίου πυρός καὶ ὁμοίῳ πρὸς φρενοβλαβῆ, ἐν τούτοις, ὅτε κατεῖχε τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ἢ ὅτε περιεζώννυτο τὸ ξίφος διὰ τὸν πόλεμον, ἐνώπιον αὐτοῦ ὑπεκκλίνετο πᾶς ὁ βλέπων αὐτόν . . . Ὁ θάνατος εἶχεν ἀπολέσει δι' αὐτὸν τὴν φρίκην του, ἡ πολυτέλεια τὸ θέλητρόν της. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἔκαμνεν αὐτοὺς καρτερικούς καὶ ἀτρομήτους. Οὗτοι ἦσαν, κατὰ τὴν ἐκφράσιν τοῦ Μακώλεϋ, ἄνθρωποι ὑπενθυμίζοντες τὸν αἰνιγματώδη ἐκεῖνον σιδηροῦν ἄνθρωπον τοῦ ἀγγλικοῦ μύθου, περὶ τοῦ ὁποίου διηγούντο ὅτι θερίζων τὴν γῆν μετὰ τὸ δρέπανόν του καὶ κατασυντρίβων τοὺς ἐναντίους, αὐτὸς ἔμενεν ἀμέτοχος πρὸς πᾶν τὸ ἀνθρώπινον, δὲν ἠσθάνετο μίτη κόπωσιν, μίτη ἠδονήν, μίτη χαράν, μίτη πικρίαν, ὅτι αὐτὸν δὲν κατέβαλλεν οὐδὲν ὄπλον'. . . Οἱ ἱστορικοὶ δὲν ὠμίλησαν συμπαθέστερον περὶ τῶν παραδόξων τούτων αἰρετικῶν τῆς Ἀγγλίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμπαθὴς οὗτος παρὰ τῷ Μακώλεϋ χαρακτηρισμὸς τῆς αἰρέσεως ταύτης δὲν κατορθοῖ νὰ συγκαλύψῃ τὰς ἀνεπαρκειάς, καὶ τὰς ἐλλείψεις τῆς ἠθικῆς αὐτῆς τάσεως. Παρὰ πᾶσαν τὴν εὐσέβειαν αὐτῶν, παρὰ πᾶσαν τοῦ χαρακτῆρος τὴν εὐστάθειαν, οἱ πουριτανοί, οἱ τόσον καλῶς

1. Μακώλεϋ, «Μύθωνος: Ὁ ἀπολεσθεὶς παράδεισος».

περιγραφέντες ὑπὸ τοῦ διασήμεου ἱστορικοῦ εἶναι ὅπως ὅποτε φανατικοί . . . Ὁ ἐνθουσιασμὸς αὐτῶν, ὁ μέχρι τοῦ παραλογοῦ ἐξικούμενος, τὰ ἀπόβλητα αὐτῶν καὶ στυγερά ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους αἰσθήματα, ἢ σκιερὰ αὐτῶν περὶ τοῦ βίου ἰδέα, τὰ πάντα, τέλος, παρ' αὐτοῖς καταδεικνύουσιν ὅτι ἐν τῇ βίᾳ τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν βίου ὑπάρχει μονοιερής, ἀποκλειστικῆ, καὶ ψευδῆς ἀρχή . . . Ἐκεῖ ὅπου τὸ πᾶν προέρχεται οὐχὶ ἐκ τῆς ἀγάπης, ἥτις μόνη εἶναι ἡ ὑψίστη ἠθικὴ ἀρχή, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδέας περὶ προσωπικῆς ἐκλογῆς καὶ προσωπικοῦ προορισμοῦ εἰς σωτηρίαν, δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνυπάρχη φανατισμὸς καὶ παράλογοι καὶ ἀτακτοὶ πράξεις, ἔστω ἀκόμη καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τελούμεναι. Τοῦτο εἶναι ἠθικὴ τῆς παλαιᾶς διαθήκης, καὶ οὐχὶ ἀδίκως οἱ πουριτανοὶ ἔφερον ἐβραϊκὰ ὀνόματα καὶ ἰδιαίτερος ἠγάπων τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μετὰ τῶν προφητειῶν αὐτῆς. Τοῦτο εἶναι ἠθικὴ ὑπερφίαλος, εἶναι δουλεία πρὸς τὸν Θεὸν ἐν ὀνόματι ἰδιαίτερον μετ' αὐτοῦ σχέσεων. Ἡ διθεία ἐν τῇ καλδινειῷ θεωρίᾳ περὶ τῆς Θεότητος, Θεότητος ἐλεήμονος διὰ τοὺς μὲν, φοβερὰς δὲ διὰ τοὺς ἄλλους, — πληρέστατα ἀντανεκλάσθη καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ τῶν εὐλαβῶν μὲν ἀλλὰ συνάμα καὶ σκυθρωπῶν καὶ ἀσυμπαθῶν τούτων αἰρετικῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν σπάνια καὶ ἀσυνήθεις ἐκφάνσεις τοῦ καλδινισμοῦ ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πράξει, ἢ δὲ τσοῦτον αὐστηρά, ἢ τσοῦτο ζοφώδης διάθεσις δὲν ὑπῆρξε καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν ταῖς λοιπαῖς μεταρρυθμιστικαῖς κοινότησι. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ μεταρρυθμιστικαὶ κοινότητες διακρίνονται, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν λουθηρατισμόν, ἐπὶ μᾶλλον αὐστηρῆ ἠθικῇ πειθαρχίᾳ, ἥτις, μολαταῦτα, δὲν φθάνει εἰς τὰ ἄκρα, καὶ χρησιμεύει μᾶλλον πρὸς τιμὴν ἢ πρὸς μομφὴν τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν βίου'. Τοῦτο ὅμως ἀποδεικνύει μόνον ὅτι, διὰ τὸν καθ' ἡμέ-

1. Ἐν ταῖς πρεσβυτεριακῆς κοινότησιν ὑπάρχει ἡ οὕτω πως ὀνομαζο-

ραν βίον αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ ἐν τῇ πλήρει καὶ αὐστηρῇ αὐτῶν ὄφει ἵσαν οἰονεὶ βίαιαι καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἰδυνήθησαν νὰ προσαρτισθῶσι πανταχοῦ καὶ διὰ παντός. ἀλλ' εὗρον ἐκδι-
 λωσιν μόνον ἐν ἐξαιρετικαῖς περιπτώσεσι. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τοῖς μεταρρυθμιστικοῖς ἠθικοδιδασκατικοῖς βιβλίοις καὶ κη-
 ρύγμασι σπανίως ἀπαντᾶται ἢ αὐστηρὰ ἐκφρασις αὐτῶν τού-
 των τῶν μεταρρυθμιστικῶν δογματίων. Κατ' ἀνάγκην ἐμετριά-
 ζετο ἡ θεωρία, κατ' ἀναπόφευκτον ἀνάγκην ἐμετριάζοντο ἐν
 τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον αἱ ἠθικαὶ ἀρ-
 χαί, αἱ ἀναποσπᾶστως συνδεόμεναι πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην.

Αἱ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργανώσεως καὶ πειθαρχίας ἀρχαὶ εἶναι παρὰ τοῖς καλδινισταῖς εὐρύτεραι καὶ αὐστη-
 ρότερα ἢ ὅσον παρὰ τοῖς λουθηρανοῖς. Ἡ κοινότης ἐν τῷ
 θεοσκευτικῷ αὐτῆς βίῳ εἶναι παρ' αὐτοῖς, ἢ, τοῦλάχιστον,
 πάντοτε ἀθέλασε νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πολιτικῆς

μὲν ἐκκλησιαστικῇ Ἐπίσκοπος, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῶν
 ἡθῶν καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μελῶν τῆς κοινότητος. Πᾶν μέλος τῆς κοινότητος,
 ἐπαξ φωνεῖν ἐπὶ ἐπιληψίᾳ διαγωγῆς, λαμβάνει μερικὴν ἐπιπλήξιν ὑπὸ τοῦ
 ἱερέως. Ἐὰν ἡ παραίτησις αὐτῆ δὲν ἐπιφέρει ἐπ' αὐτοῦ, προσκαλοῦσιν αὐτὸν
 εἰς τὴν ἐνοριακὴν ἐκκλησιαστικὴν συνέλευσιν καὶ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ ἐπιτίμιον.
 Ἐὰν, μετ' ὅλα ταῦτα, οὗτος φωνῆται ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἐπιληψίᾳ διαγωγῆς καὶ
 δὲ τρίτην φορὰν, τότε, κατὰ τὴν κυριακὴν, ἀπίναντι ἰεροκλήρου τῆς κοινότη-
 τος, ἀγγέλλουσι τὰ σφάλματα αὐτοῦ, συγγνώμης, ἄλλως τε, καὶ συγχωροῦσιν
 αὐτὰ, θεωροῦντες ὡς ἐπαρκῆ τιμωρίαν τὴν δημοσίαν αὐτῶν ἐκφώνησιν. Ἐὰν
 καὶ τὸ μέτρον τοῦτο μὲν ἀτελεσφόρητον, ὁ πταίστης ἀφορίζεται τῆς κοινότη-
 τος. Ὁ ἀφορισμὸς οὗτος σημαίνει οὐ μόνον ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς μετα-
 λήψεως, ἀλλὰ καὶ ἀποξένωσιν ἀπ' αὐτῆς τῆς κοινότητος, ἐπὶ δὲ καὶ ἀπ' αὐ-
 τῆς τῆς οἰκογενείας, ἕως οὔ, δὲ' αὐστηρῶς μετανοίας καὶ συντριβῆς καρ-
 δίας, ὁ πταίστης ἐπικυρωθῆται τὰ παραπτώματά του. Ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ ταύ-
 τη, ὁ ἀφορισμὸς συνήθως, ἐπὶ τρεῖς κατὰ σειράν κυριακάς, ἵσταται, διαρκούν-
 τος τοῦ κηρύγματος, ἐπὶ ὕψηλοῦ τόπου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἐνώπιον παντός
 τοῦ λαοῦ, περιβεβλημένος ράκη, γυμνόπους καὶ ἀσκεπής.

ἐξουσίας. Ὁ δὲ εἰς τὰ ἱεραρχικὰ καθήκοντα διορισμὸς ἐκτε-
 λεῖται διὰ λαϊκῆς ἐκλογῆς'.

Οἱ λειτουργικοὶ τύποι παρὰ τοῖς καλδινισταῖς συμφώνως
 πρὸς τὸν ὄν φέρει μᾶλλον ἀφήρημένον χαρακτῆρα ἢ δογμα-
 τικὴ αὐτῶν εἰσὶν ἔτι μᾶλλον ξηροὶ καὶ μᾶλλον γυμνοὶ ἢ ὅσον
 παρὰ τοῖς λουθηρανοῖς. Τὸ βάπτισμα τελεῖται ἀνευ τοῦ ση-
 μείου τοῦ σταυροῦ, δι' ἄπλου μόνον ραντισμοῦ δι' ὕδατος.
 Οἱ καλδινισταὶ κοινωνοῦσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων καθήμε-
 νοι. Ὁ ἱερεὺς φέρει τὸν ἁγ. ἄρτον πρὸς τὸν πλησιέστερον αὐ-
 τοῦ καθήμενον πιστόν, οὗτος δὲ κόπτει αὐτὸν καὶ μεταδίδωσιν
 εἰς τὸν ἄλλον, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς
 πρὸς τὴν μετάδοσιν τοῦ τιμίου αἵματος. Ἡ μετάληψις τελεῖται

1. Παρὰ τοῖς λουθηρανοῖς ἐν τῇ δικήνῃ εἶναι ἀπομνή, ἐκ τοῦ καθο-
 λικου τοῦ γραμοκρατικῶν στοιχείου. Ἐκ τοῦ καλδινισμοῦ τοῦτο τελείως ἐξ-
 ἠλίθη. Ἰσοὶ οἱ τύποι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐν ταῖς καλδινικαῖς
 κοινότησι. Τὰ πνευματικὰ πρόσωπα διοικουμένη εἰς ἱερεῖς καὶ διδασκαλοῦς. Οἱ
 τελευταῖοι κηρύττουσιν, οἱ δὲ πρῶτοι φροντίζουσι περὶ τῆς ἡθικῆς ἀναπτύξεως τῆς
 κοινότητος, (καθὼς καὶ παρὰ τοῖς πρεσβυτεριανοῖς). Ἐκτὸς τῶν ἱερέων τούτων
 δὲν ὑπάρχουσι, ἀλλὰ ἱεραρχικὰ ἀξιώματα. Ἀλλ' ἡ διοίκησις τῆς κοινότητος
 δὲν ἀνήκει εἰς αὐτοὺς μόνους. Ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐκλέγονται οἱ διακονοὶ μὲν διὰ τὸ
 ἔργον τῆς εὐποιίας, οἱ προϊστάμενοι δὲ διὰ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἡθῶν τῆς κοι-
 νότητος. Πάντες οὗτοι ἑαυτοῦ ἀποτελοῦσι τὸ τοπικὸν ἐνοριακὸν ἐκκλησιαστικὸν
 συμβούλιον. Ἀνωτέρω τοῦ ἐνοριακοῦ τούτου συμβουλίου εἶναι ἡ γενικὴ σύνο-
 δος τῶν πνευματικῶν καὶ προϊσταμένων. Ἡ σύνοδος αὕτη εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ
 ἄριστον ὄργανον τῶν ἐπὶ τῆς κοινότητος ἐνεργειῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν αὐτῇ
 ὑπάρχει διπλάσιος ἀριθμὸς λαϊκῶν μελῶν, προεδρεύει ὁ σύνδικος, ὅστις δὲν ἀνή-
 κει οὔτε εἰς τὸ ἐν, οὔτε εἰς τὸ ἄλλο μέρος. Ὅλα τὰ ἐν ἀξιώμασι πρόσωπα
 ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκλογῆς ταύτης οὔτε ἡ πολιτικὴ οὔτε ἡ
 ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ἔχουσι σημασίαν τινὰ ἢ ἐπιρροήν. Κατὰ τοῦ τελευταίου
 ἡθῶν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συμβουλίαις παρέδωκε τὴν ἐκκλησιαστικὴν δόξα-
 σιν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῆς κοινότητος, ἐνεκτίον πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν
 ἱερῶν τοῦ καλδινισμοῦ, οἵτινες εἶχον ὑπ' ὄψιν ὅπως τὴν πολιτικὴν κοινότητα
 καταστήσωσιν ὑπηρεσιακὴν τῆς Ἐκκλησίας ὄργανον.

τετράκις τοῦ ἑνιαυτοῦ, ἦτοι ἐκάστην πρώτην Κυριακὴν τῶν μηνῶν μαρτίου, ἰουλίου, Σεπτεμβρίου καὶ δεκεμβρίου. Ὁ Νῶξ ἐν Σκωτία κατήργησεν ἐν ταῖς κηδεύαις οὐ μόνον τὰς ψάδας καὶ τὰς εὐχὰς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιταφίους λόγους. Τοὺς τελευταίους τούτους ἀπηγόρευσεν, ἵνα μὴ γίνῃται διάκρισις μεταξὺ πτωχῶν καὶ πλουσίων. Ἐορταί, ἐξαιρέσει τῶν Κυριακῶν, παρὰ τοῖς μεταρρυθμισταῖς (τούλάχιστον παρὰ τοῖς προεσυτεριανοῖς) δὲν ὑπάρχουσιν.

Ὁ σημερινὸς καλβινισμὸς διακρίνεται, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὸν λουθηρανισμὸν, ἐπὶ ἰδιαιτέρα ἀποκλίσει πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς θεωρίας. Ἡ ἀρνησις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς ὑψώθη σχεδὸν εἰς βαθμὸν θεμελιώδους ἀρχῆς. Ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἀναγνωρίζονται καὶ ἀπολαύουσι σεβασμοῦ μόνον αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί. Τὸ στοιχεῖον τῆς ξηρᾶς λογικότητος ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μεταρρυθμιζομένου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Καλβίνου καὶ τοῦ Ζβιγγλίου ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ τὸ διακριτικόν, τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ γνώρισμα.

Δ'.

Ἄγγλικανικὴ Ἐκκλησία.

Ἀνάγκη ἦδη νὰ ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τοῦ ἄλλου ἐκείνου θρησκευτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ὄψιν ποιᾶς πινος ἀντιδράσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀφηρημένην ὀργάνωσιν τοῦ λουθηρανισμοῦ καὶ τοῦ καλβινισμοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἰδανικότητα τῶν δύο τούτων θρησκευτικῶν ὁμολογιῶν, — ἰδανικότητα, ἢ ὁποία, κατὰ τὴν ἐκφρασιν γερμανοῦ πινος συγγραφέως, εἶνε τὸ προπατορικὸν τῆς Γερμανίας ἀμάρτημα. Ἐνταῦθα βλέπομεν λαόν, ὡς πρὸς τὸν ἔθνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ὁλοσχερῶς ἀνόμιον πρὸς τὸν γερ-

μανικόν. Εἶνε ἡ Ἄγγλία, ἡ χώρα τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος ἐν ταύτῃ, ὡς συνήθως ὀνομάζουσιν αὐτὴν, ἡ χώρα τῆς προόδου καὶ τῆς συντηρητικότητος, τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐστηροῦ πρὸς τοὺς τύπους καὶ τὰς παραδόσεις σεβασμοῦ, ἡ χώρα οὐχὶ τῆς θεωρίας, ἀλλὰ τοῦ πραγματισμοῦ, οὐχὶ τῆς συνθέσεως ἀλλὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν γεγονότων. Δὲν ἀπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ πῶς προῦλθεν ὁ τοιοῦτος χαρακτῆρ καὶ περὶ τοῦ τί ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ, ἂν ὀπλονότι εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ θάλασσα, ὡς ἀναπτύξασα τὴν τολμηρότητα παρὰ τῆς Φοίνιξι τούτοις τοῦ νέου κόσμου, καὶ ὑποβαλοῦσα συγχρόνως αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνάγκην ἵν' ἀναζητήσωσιν ἰσχυρόν τι στήριγμα, διότι ἐπὶ τῆς ἀσταθοῦς καὶ κλονιζομένης ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων εἶνε ἐπικίνδυνον νὰ ζῆ τις ἀνευ ἰσχυροῦ ὑλικοῦ ἐρείσματος, ὡς λέγουσι συνήθως, θέλοντες νὰ ἐξηγήσωσι τὸ ἰδιότροπον τοῦ ἀγγλικοῦ χαρακτῆρος ἢ, ἂν πρὸς τοῦτο συνετέλεσεν ἄλλο τι μᾶλλον ἀκατάληπτον διὰ τὸν ἱστορικὸν παρατηρητὴν, — τοῦτο, λέγω, εἶνε δι' ἡμᾶς ἀδιάφορον. Συμφώνως ὁμως πρὸς τὸν μερικὸν ἡμῶν σκοπὸν θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σημειώσωμεν ὅτι αἰτία τῆς ἀφηρημένης σκέψεως εἶνε ὡσαύτως ἡ ἀχανὴς θάλασσα καὶ ὅτι, ἀφημένη ἐν αὐτῇ ἀνευ πυξίδος καὶ πηδαλίου ἡ σκέψις χάνεται εἰς τὰ ἴδια βάθη χωρὶς ν' ἀφίνη ἴχνη καὶ ἀνωφελῶς. Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, ἡ Ἄγγλία ἀείποτε ἀνεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς χώρα τοῦ πραγματισμοῦ ὑπὸ τὴν πλατυτέραν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοϊαν. Ἐκεῖ ἐγεννήθη ὁ πρῶτος μεταρρυθμιστὴς ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, ὁ θεὸς ὡς σημειὸν ἀφειρησίας παντὸς φιλοσοφήματος τὴν παρατήρησιν καὶ μελέτην τῶν φαινομένων τοῦ πραγματικοῦ κόσμου¹. Ἐκεῖ ἐνεφανίσθη ὁ ποιητὴς, ὁ ὡς μέγιστος τῶν ποιητῶν τοῦ εὐ-

1. Homo tantum intelligit, quantum de natura mente observaverit, nec amplius scit aut potest. — Βάκων «Novum organon».

ρωπαϊκοῦ κόσμου ἀναγνωρισθεῖς διὰ τὴν βαθεῖαν ἔννοιαν, ἣν εἶχε περὶ ζωῆς μετὰ πασῶν αὐτῆς τῶν πραγματικῶν ἐκδηλώσεων (ὁ Σαΐκσπηρ). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν θρησκευτικὴν σφαῖραν, τὸ πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς τύπους καὶ τὰς παραδόσεις οὐδὲς ἀνέκαθεν ἀπετέλεσε τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν ἀγγλικῶν ἠθῶν. Τὸ πρὸς τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις οὐδὲς τοῦτο ἐν Ἀγγλίᾳ εἰσέδουσε καὶ εἰς πάσας τὰς λοιπὰς τῆς ζωῆς σφαῖρας. Καὶ ἐν τῷ κοινοβουλίῳ καὶ ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ οἶκοι καὶ ἐν τοῖς συλλαλητηρίοις, ὁ ἀγγλος εἶνε ἐλευθερώτερος τοῦ γερμανοῦ, ἂν καὶ ταύτοχρόνως περιοριζόμενος πανταχοῦ ὑπὸ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν τύπων.

Ἐκ τούτου, ἐν μέρει, ἀποβαίνουσι καταληπτοὶ δι' ἡμᾶς καὶ οἱ τύποι ἐκεῖνοι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀνεφάνη ἢ οὕτως ὀνομαζομένη Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Καταληπτὴ ὡσαύτως ἀποβαίνει ἐντεῦθεν καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ τόσον διαφέρουσα ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς μεταρρυθμίσεως παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς, ἱστορία, ἥς ἄνευ ἀνεξήγητοι θ' ἀπέμενον δι' ἡμᾶς οἱ τύποι καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀγγλικανικῆς μεταρρυθμίσεως. Τὸ ἔργον τῆς μεταβολῆς τῶν προτέρων θρησκευτικῶν τύπων διαρκεῖ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν καὶ διέρχεται πολλὰς περιόδους. Μόνον μετὰ μακρὰς ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἀποκλίσεις πρὸς τὸ ἓν καὶ πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, — ἦτοι τοτὲ μὲν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν βίον, τοτὲ δὲ πρὸς τὸν νέον ὄργανισμὸν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, — διαπλάττεται καὶ μορφοῦται ἰδιαίτερα θρησκευτικὴ ὁμολογία, περικλείουσα μὲν ἐν ἑαυτῇ καὶ καθολικὰ, καὶ λουθηρανικὰ, καὶ καλδινιστικὰ στοιχεῖα, μὴ οὔσα ὅμως μίτε καθολικισμὸς, μίτε λουθηρανισμὸς, μίτε καλδινισμὸς, ἀλλ' ἀγγλικανισμὸς, — θρησκευτικὸν σύστημα ὀλοτελῶς διακεκριμένον καὶ ἀποκεχωρισμένον πάντων τῶν λοιπῶν.

Ἄλλ' ἰδῶμεν αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορίαν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ.

Ἡ μεταρρυθμισὶς ἐν Ἀγγλίᾳ ἤρξατο ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἐρρίκου τοῦ Η'. Εἰς αὐτὸν καὶ ἀποδίδεται ὡς τὰ πολλὰ αὐτὴ ἀποκλειστικῶς, μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ ἀγγλικὴ μεταρρυθμισὶς ὑπῆρξεν ἔργον προσωπικόν, προῦλθεν οὐχὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων τοιούτων γεγονότων, οὐχὶ ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐρίδων καὶ διενέξεων Ἐρρίκου τοῦ Η' μετὰ τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ Ζ'. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶνε ποσῶς ἱστορικὴ ἀποψή, ἀλλὰ προφανὴς πλάνη. Ἰδοὺ πῶς συνήθως παριστῶσι τὸ γεγονός. Ἐρρίκος ὁ Η' ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τῆς καθολικῆς διδασκαλίας, συνέγραψε δὲ καὶ βιβλίον ἐναντίον τοῦ Λουθήρου, διὰ τὸ ὁποῖον βιβλίον ἔλαβε παρὰ τοῦ πάπα τὸν τιμητικὸν τίτλον «ὑπερασπιστοῦ τῆς πίστεως» (defensor fidei). Οἰκογενιακὸν τι ὅμως περιστατικῶν μετέβαλεν αὐτὸν ἀπὸ ὁπαδοῦ τοῦ πάπα εἰς φοβερόν τοῦ παπισμοῦ ἐχθρόν. Εἶχε λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν σύζυγον τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ του Ἀρθούρου, ἐπὶ δεκαεπτὰ δὲ ὅλα ἔτη ἔζησε μετ' αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμοιοῖα, ὅτε αἰφνης συνησθάνθη, ὅτι διέπραττεν αἰμομιξίαν καὶ ἤρξατο ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ πάπα διαζύγιον. Αἰτία ὅμως τοῦ νὰ συναισθανθῇ τὴν αἰμομιξίαν ταύτην ἦτο ὁ πρὸς τὴν Ἄνναν Βούλεν ἔρωσ του. Ὁ πάπας ἠρνήθη τὸ διαζύγιον, καὶ ἰδοὺ ὁ προστάτης καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς πίστεως γινόμενος ἀποστάτης αὐτῆς, ἡ δὲ Ἀγγλία ἀπὸ χώρας καθολικῆς μετατρέπομένη εἰς χώραν προτεσταντικὴν. Πάντα ταῦτα ἔλαβον πράγματι χώραν, ἐκ τούτων ὅμως οὐδὲν ἐξάγεται. Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι Ἐρρίκος ὁ Η' συνέταξε σύγγραμμα ἐναντίον τοῦ Λουθήρου. Ἀλλὰ μίπως τοῦτο ἔχρησάμευσεν ὡς ἐκδήλωσις τῶν πεποιθήσεων τοῦ λαοῦ; Ἐρρίκος ὁ Η' ὑπῆρξε δεινὸς σχολαστικὸς, ἐκπαιδευθεὶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραφῶν Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ ἄνθρωπος εἰς ὑψιστὸν βαθμὸν ἐγωῖστικῆς καὶ δεσποτικῆς. Τὰ συγγράμματα τοῦ Λουθήρου, διευθυνόμενα ἐναντίον τοῦ σχολαστικισμοῦ, ἀπλῶς ἐξηρέθισαν τὸν ἐγωῖσμὸν αὐτοῦ ὡς

παιδευμένου. Μετά δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ ἀπόταξίν του, δὲν ἔπαυσε καὶ πάλιν ἀντιμαχόμενος πρὸς τὸν Λούθηρον, μόνον καὶ μόνον διότι αἱ σχολαστικά του πεποιθήσεις δὲν συνεδιδάζοντο μετὰ τῶν ἰδεῶν ἐκείνου. Ἐπομένως, ἢ ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας ὑπεράσπισις τοῦ καθολικισμοῦ δὲν ἀνῆκεν εἰς αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, ἥτις αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς οὐδὲν εἶχεν ἔτι εἶπη περὶ τῶν πρὸς τὴν Ρώμην σχέσεων τῆς χώρας. Εἶνε ἀληθὲς ἐπίσης ὅτι ἢ μετὰ τοῦ πάπα ρήξις τοῦ Ἑρρίκου προῦλθεν ἐξ αἰτίας τῆς ἀρνήσεως τοῦ διαζυγίου· ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ βασιλεὺς, ἐν φιλικαῖς ἀκομῆ μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς αὐλῆς διατελῶν σχέσεων, ἐπεμπε πρὸς τὸν πάπαν αἰτησίαν περὶ τοῦ διαζυγίου, τὸ κοινοβούλιον εἶχεν ἤδη ἐξεγερθῆ κατὰ τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τῆς πρὸς ὄφελος τῆς Ρώμης καὶ τοῦ κλήρου ἐτνιαίας χρηματικῆς ἐπιχορηγήσεως. Τὸ κοινοβούλιον τοῦτο εἶχε θεσπίσῃ νὰ ὑποβάλληται εἰς πρόστιμον πᾶς ὅστις θὰ ἔστειλε δῶρα εἰς Ρώμην, θὰ ἐπλήρωνε φόρον κ. τ. τ. Εἰς τὸν βασιλέα δὲ ἦτο εὐκολον, κατόπιν τούτου, ν' ἀναγγεῖλη καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὀριστικὴν μετὰ τοῦ πάπα ρήξιν· τὴν ρήξιν ταύτην τὸ τε κοινοβούλιον καὶ ὁ λαὸς ὑπεδέξαντο ὡς πρὸ πολλοῦ ἀναμενόμενον καὶ ἀναπόφευκτον γεγονός. Αἱ κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως δυσαρέσκαια πολὺ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου εἶχον ἤδη ἐκδηλωθῆ, τῇ δὲ νεώτερα Ρώμη ἦτο ἐξ ἴσου δυσκατόρθωτον νὰ κατακυριεύσῃ τῆς Ἀγγλίας, καθὼς δυσκατόρθωτον ἦτο καὶ τοῖς ἀρχαίοις ρωμαίοις νὰ κυριεύσωσι τὰς βρετανικὰς νήσους¹. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καὶ ἄνευ τοῦ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Ἑρρίκου ζητήματος τὸ κοινοβούλιον θὰ κατέλειθε τὸν τελευταῖον τοῦτον περὶ τοῦ ἀπαραιτήτου τοῦ

1. Ἀφίνωμεν κατὰ μέρος τὰς μετὰ ἀποραριστικὰς καὶ ἐν πεποιθήσει ἀποταξίας πρὸς χωρισμὸν ἀπὸ τῆς Ρώμης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Βύκλερ καὶ ἄλλων.

ἀπὸ τῆς Ρώμης χωρισμοῦ. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ κοινοβούλιον, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θωμᾶ Κρόμβελλ, ἐκίνησεν αὐτὸν καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ὀριστικὰς ἐνεργείας ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ρώμην. Τοιαῦτα ἢ κυρία ἀρχὴ τῆς μεταρρυθμίσεως· αὐτὰ συνίστατο ἐν τῷ ἀπαραιτήτῳ τῆς ἀποσείσεως τοῦ ξένου ζυγοῦ εἰς συμφέροντα καθαρῶς οἰκονομολογικά. Περὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ μέρους τοῦ ἔργου, περὶ τῶν καθαρῶς θρησκευτικῶν συμφερόντων, τὸ κοινοβούλιον δὲν ἐφρόντιζε πολὺ, τὴν δὲ λεπτομερῆ μελέτην καὶ ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τούτου ἐπαφῆκεν εἰς τὸν εὐπαιδευτον αὐτοῦ βασιλέα. Τὸ κοινοβούλιον ἠρέσκεθαι μόνον εἰς τὸ ὅτι κατηργῆθῃ ἡ παπικὴ ἐν τῇ χώρᾳ κυριαρχία καὶ εἰς τὸ ὅτι πύξῃσαν τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους . . .

Ὡς ἔργον τοῦ Ἑρρίκου Ἡ' παρίσταται ἡμῖν ἢ ἐν Ἀγγλίᾳ μεταρρυθμίσις κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς περίοδον. Τί δὲ ἔπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Ἑρρίκος; Οὗτος ἦτο, ὡς εἶπομεν, σχολαστικός· ἐκ περισσοῦ δὲ καὶ δεσποτικός, οἱοὶ δὲν ὑπῆρξαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκρύψεν ἑαυτὸν ὑψίστην τῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴν ἀντὶ τοῦ πάπα, ἐθέσπισε δὲ τοῦτο ὡς πρώτιστον καὶ κύριον δόγμα. Κατὰ τὰς ἐπ' Ἐκκλησίας αἰτήσεις, ἀντὶ τῆς ὑπὲρ τοῦ πάπα δεήσεως, ὥρισε νὰ λέγηται: «ab Episcopi Romani tyranna libera nos, Domine» (ἦτοι: «ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης λύτρωσον ἡμᾶς, Κύριε»). Περὶ τούτου ὥρισε νὰ κατηγῆται ὁ λαὸς ἀπὸ τοῦ ἁμώβου. Περὶ τούτου, κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ, ἤρξαντο νὰ γράψωσι καὶ οἱ ἀγγλοὶ θεολόγοι, ἐκλέξαντες ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου πᾶν ὅ,τι ἀφέωρα τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους τούτου δόγματος, τὸ ὅποιον τόσον ἐκολάκευε τὴν φιλαυτίαν τοῦ βασιλέως, ἔσταμάτησαν κατ' ἐξοχὴν οἱ θεολόγοι οὗτοι, σχεδὸν μὴ φροντίζοντες περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐν τοῖς θεσμοῖς τοῦ κοινοβουλίου μόνον τὸ δόγμα τοῦτο εἶχε παγιωθῆ, ἐγίνετο λόγος μόνον περὶ τῆς μὴ ἀναγνωρίσεως τῆς παπικῆς ἐξουσίας, περὶ τῆς πρὸς

τὰς ἀπειλὰς καὶ τὰ ἀναθέματα τῆς Ρώμης παντελοῦς ἀδιαφορίας, περὶ τῆς ἀρνίσεως τῆς συλλογῆς χρηματικῶν εἰσφορῶν πρὸς ὄφελος τῆς παπικῆς αὐλῆς, καὶ τέλος, προσετέθη ὡς ἡ πίστις ρυθμίζεται «κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας». Καὶ ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐκλείσει τὰ μοναστήρια καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν διένειμεν εἰς τοὺς αὐλικούς, κατεδίωξε δ' ὡσαύτως καὶ τὰς θαυματουργοὺς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα, τὸ δὲ σῶμα ἀγίου τινὸς παρέδωκεν εἰς δημόσιον περίγελων· πάντα ταῦτα ὅμως ἐπραξεν οὐχὶ ἐκ θρησκευτικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μόνον διότι σὺν τῇ ἐξαφανίσει αὐτῶν νύξανον τὰ ἴδια αὐτοῦ εἰσοδήματα, διότι πάντα ταῦτα ἀνεμίμνησκον αὐτῷ τὰς μυστὰς ρωμαϊκὰς δεκάτας. Κατὰ βάθος ὅμως ἀπέμεινεν ὁ αὐτὸς πάλιν καθολικὸς σχολαστικὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἐξ Ἰσου ἐμάχето καὶ πρὸς τὸν Λουθηρον καὶ πρὸς τοὺς παπιστὰς, ἔτι δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀπλῶς μεμορφωμένους ἀνδρας, οἵτινες ἐμῆμφοντο αὐτὸν ἐπὶ ὁμότητι καὶ ἐμπαιγμῷ τῆς θρησκείας· διὰ τοῦτο ἀκόμη, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἐκτός τοῦ περὶ ἰδίας κυριότητος δόγματος, ἀφῆκεν ἄθικτα πάντα τὰ λοιπὰ δόγματα καὶ ἦθη, πάσας τὰς ἄλλας τελετὰς καὶ θεσμοθεσίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἐπὶ πλεον δὲ περιώρισεν ἐν ἀρχῇ καὶ τὴν ἀδειαν τῆς χρήσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του, εἶνε ἀληθὲς, ἐπὶ τῇ διαδόσει τῶν λουθηρανικῶν ἰδεῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, γνωρισθεὶς μετὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν λουθηρανῶν καὶ τοῦ βίου τῶν προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν, ὁ βασιλεὺς Ἐρρίκος, ὡσεὶ συνειδῶς ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ χωρισμὸς του ὄφειλεν ὀπωσδήποτε νὰ ἔχη ποιάνα καθαρώς θρησκευτικὴν βᾶσιν, ὄφειλεν ὀπωσδήποτε νὰ βασίζεται ἐπὶ τοῦ δόγματος, — ἐκδίδωσιν ἐκ προσώπου τοῦ κοινοβουλίου δέκα ἄρθρα πίστεως, ἐν τοῖς ὁποίοις μάλιστα προσπαθεῖ ν' ἀποχωρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων αὐτοῦ πεποιθήσεων· διὰ τὴν σύνταξιν τῆς νέας δογματικῆς προσκαλεῖ

προτεστάντας θεολόγους, οἵτινες καὶ προτείνουν αὐτῷ τὴν Λύγουσταίαν Ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἀλλ' αὐτὸς δὲν συγκατατίθεται ὡς δεχθῆ τὴν ὁμολογίαν ταύτην. Ἰδοὺ τίνες μεταβολαὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς πίστεως ἐγένοντο διὰ τῶν δέκα τούτων ἄρθρων· ὀνομάσθησαν τρία μόνον μυστήρια: τὸ βάπτισμα, ἡ μετάνοια καὶ ἡ εὐχαριστία. Ἐν τῇ μετάνοιᾳ ὅμως ἐναντίον τῶν λουθηρανῶν, ἐγένετο παραδεκτὴ ἡ προφορικὴ ἐξομολόγησις. Ἐν τῇ μεταλήψει διητηρήθη ἡ μετουσίωσις, ὑπὸ τὴν καθολικὴν ἔννοιαν, καὶ πάλιν ἐναντίον τοῦ Λουθηρου. Ὁρίσθη νέος τύπος ἐν τῇ ἀναδείξει τῶν ἐπισκόπων· Ἐγένετο μνεία περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιούται διὰ τῆς πίστεως, ἀλλ' ἀνευ ἰδιαίτερας τινὸς σημασίας, καθόσον καὶ τὰ καλὰ ἔργα ἔθεωροῦντο ἐξ Ἰσου ἀπαραίτητα. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀπεκλείσθη, ἀλλ' αἱ εἰκόνες διητηρήθησαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καθὼς διεγείρουσαι πρὸς εὐσέβειαν. Ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων ὁμοίως διητήρησε τὸν ἀρχαῖόν της τύπον. Συνιστάτο ὡσαύτως ὁ ἀσπασμὸς τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ δὲν ἀπηγροῦετο κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας ἢ χρῆσις ἱερατικῶν στολῶν, συμφῶνως πρὸς τὴν καθολικὴν συνήθειαν. Ἐκ τῆς περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ἰδέας ἀπερρίπτετο μόνον ἡ περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν παπικῶν ἀφέσεων ἔννοια. Ὡς δὴλον, ἐν τοῖς δέκα τούτοις ἄρθροις δὲν ὑπῆρχεν οὐδὲν σχεδὸν τὸ προτεσταντικόν, ἐν τούτοις ὁ τε βασιλεὺς καὶ τὸ κοινοβούλιον μετὰ δειλίας ἀπέβλεψαν καὶ εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα. Μετὰ τὰ δέκα ταῦτα ἄρθρα, ἐξεδόθη ἡ οὕτως ὀνομασθεῖσα βίβλος διὰ τοὺς ἐπισκόπους, ἐν ἣ περιείχето μία λίαν περιεργὸς θεωρία περὶ μυστηρίων, μῆτε καθαρῶς καθολικῆ, μῆτε λουθηρανικῆ καὶ δι' ἧς ἤθελον νὰ συμβιδάσῃ τὴν ἀρχαίαν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ὅτι τὰ μυστήριά εἰσιν ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν μετὰ τῆς λουθηρανικῆς περὶ τῶν μυστηρίων θεωρίας. Ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ ἐλέγето ὅτι τὰ μυστήρια, κυρίως εἰπεῖν, εἰσὶν ἑπτὰ· ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τρία μὲν, τὸ βάπτισμα, ἡ μετάνοια καὶ ἡ εὐχαριστία

είσι τὰ κυριώτερα καὶ ὑπέρτερα, τὰ δὲ λοιπὰ τέσσαρα δευτερεύοντα καὶ κατώτερα. Οὕτως ἀκουσίως ἀπεχωρίσθη ὁ ἄγγλος μεταρρυθμιστὴς καὶ τὸ κοινοβούλιον ἀπὸ τῶν προτέρων τύπων τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον παράδοξος ὑπῆρξεν ἡ τελευταία διάταξις ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἑρρίκου ὅσον ἀφορᾷ τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν. Ὁ οὕτως ὀνομασθεὶς «αἱματηρὸς ἑξαμερὸς (ἕξ ἕξ κεφαλαίων) κανονισμὸς», ἐπ' ἀπειλῇ θανατικῆς ποινῆς ἐθέσπιζε τὴν διατήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγαμίας τῶν ἱερέων, τῶν μοναχικῶν εὐχῶν, τῆς συνθηθείας τοῦ τελειν λιτανείας καὶ ἄλλας ἱεροτελεστίας, τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς μεταδόσεως ἐκ τοῦ ποτηρίου εἰς τοὺς λαϊκοὺς καὶ τὰ παρόμοια. Καὶ οὕτως, ὑπὸ καθαρῶς θρησκευτικὴν ἐποψὴν ἐπὶ Ἑρρίκου οὐδὲν σχετικῶς ἐγένετο. Τὸ πᾶν, ὡς ἴδομεν, περιωρίσθη ἐν τῇ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα ἰδέα καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν χρηματικῶν ἐπιχορηγήσεων. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐγένετο ὑπὸ βασιλέως σχολαστικοῦ, συνάμα δὲ καὶ δεσποτικοῦ, τῷ ὁποίῳ δουλικῶς ὑπάκουε τὸ κοινοβούλιον, διότι ἐφοβεῖτο τὴν ἰσχύιν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ ὁ Ἑρρίκος ἰσχυρὸς παρὰ τῷ λαῷ, διότι ἐπ' αὐτοῦ συνετελέσθη ἡ κατάργησις τοῦ συστήματος τῶν δουλοπαροίκων. Ἐν τούτοις ὅμως, δὲν θὰ ἦτο ποσῶς δίκαιον νὰ διαβλέπη τις εἰς πάντα ταῦτα μόνον τὰς ἀτομικὰς τοῦ Ἑρρίκου βλέψεις. Εἶναι, τοῦλάχιστον, γνωστὸν ὅτι τὸ τε κοινοβούλιον καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἦσαν ἀδιάφοροι ὡς πρὸς τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν μέρος τῆς μεταρρυθμίσεως. Εἰς αὐτοὺς ἦρκει ὁ ἀπὸ τῆς Ρώμης χωρισμὸς καὶ ἡ τῆς χρηματικῆς ἐπιχορηγήσεως κατάργησις. Ἡμεῖς δὲ δικαιοῦμεθα νὰ διδῶμεν ἐν τῷ γέροντι τούτῳ τὴν χαρακτηριστικὴν σχέσιν τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐληξεν ἡ πρώτη περίοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀγγλικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ περίοδος αὕτη ἦν καθαρῶς ἀρνητικὴ, τουτέστι δὲν ἐπῆνεγκεν οὐδὲν τὸ νεωτεριστικόν, ἐκτὸς τῆς ἀπορρίψεως τοῦ μετὰ τῆς

Ρώμης δεσμοῦ. Ἐπὶ τούτου δὲ ναὶ ἐσταμάτησε καταπραῦνθεῖσα ἡ Ἀγγλία τῶν χρόνων Ἑρρίκου τοῦ Η'.

Ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρρίκου Ἐδουάρδος ὁ ΣΤ' ἀνετράφη ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς ἀρχαῖς, πρὸς τούτοις δ' ἀπέμεινεν ἀνήλιξ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ κοινοβούλιον ἔσχε πλήρη ἐλευθερίαν ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Τί δ' ἐπραξε τὸ κοινοβούλιον, ἀπαξ ἐκλείψαντος Ἑρρίκου τοῦ Η'; Ἑρρίφθη μίπως καὶ τοῦτο ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐφ' ἧς ἔβαινον τὰ προτεσταντικὰ κράτη; Ὀχι. Ἐδίλωσεν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶνε ἀναγκαία, ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Ἐδουάρδου πράγματι ὑπῆρξεν ἡ ἐποχὴ τῆς θετικῆς δράσεως τοῦ λαοῦ ἐν ὀνόματι τῆς μεταρρυθμίσεως: τὸν λαὸν ἠνάγκασε νὰ μανθάνῃ προσευχὰς καὶ ν' ἀναγινώσκῃ τὴν τέως ἀπνηγορευμένην ἀγίαν Γραφήν, οἱ δὲ φοιτηταὶ τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ πανεπιστημίου ἐκίδευσαν ἐν πομπῇ μετ' ἐπικηδείων ὠδῶν τὰ συγγράμματα Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, Πέτρου τοῦ Λομβάρδου, Σκώτου τοῦ Ἐριγένους καὶ ἔκαυσαν αὐτὰ δημοσίᾳ ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Συγχρόνως ὅμως τὸ κοινοβούλιον πανηγυρικῶς ἐδῆλωσεν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν πρέπει νὰ εἰσαγάγῃ οὐδένα νεωτερισμὸν ἐν τῇ κύκλῳ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ μόνον νὰ καταργήσῃ τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεσαιωνικῆς ἀμαθείας μορφωθέντα δόγματα. Μετέτρεψε καὶ διεσκεύασε τὸν αἱματηρὸν, ὡς ὀνομάσθη, τοῦ Ἑρρίκου κανονισμὸν, ἐπέτρεψε τοῖς ἱερεῦσι τὸν γάμον, ἀπηγόρευσε τὴν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων προσκύνησιν, — ἐπὶ μακρὸν ὅμως δὲν ἀπεθέσπιζε νὰ ἐπιχειρήσῃ πλεϊότερόν τι καὶ ἐφρόντιζε περὶ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ μορφώσεως, ἣτις εἶχε παραμεληθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κυριαρχίας τοῦ καθολικισμοῦ. Τέλος, μετὰ μακρὰς συσκέψεις καὶ πληθύν ἐπιτροπῶν καὶ σωματείων, προέβη εἰς τὴν κατάργησιν τῆς δεισιδαίμονος ὑπερευλαθείας καὶ τῶν λοιπῶν ἀποκημάτων τοῦ μεσαιῶνος· ἀλλ' ὅ,τι εἶναι ἰδιαίτερος χαρακτηριστικόν,

τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐκ τῆς Δογματικῆς ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ἐκ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἐκ τῶν εὐχολογίων καὶ τῶν κανονικῶν θεσμῶν. Καθαρὰ Δογματικὴ καὶ μέχρι σήμερον δὲν ὑπάρχει παρὰ τοῖς ἄγγλοις, τοῦλάχιστον δὲν ὑπάρχουσι σύμβολα κεχωρισμένα ἀπὸ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Ἡ δὲ νέα θρησκευτικὴ διδασκαλία ἀνεφάνη ἐν τῷ βιβλίῳ, τὸ ὅποιον ὠνομάσθη «γενικὸν Εὐχολόγιον» . . . . Πολλὰ συζητήσεις καὶ διχογνωμίαι ἐξηγείροντο ἐφ' ἑνὸς ἐκάστου ζητήματος: ἄλλος, π. χ., ἔλεγεν, κατὰ τὸν Λουθηρον, ὅτι ὁ γάμος εἶναι οὐχὶ θεῖος θεσμός, ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ ἐπινόσει· ἄλλος, τούναντίον, συμφώνως πρὸς τὰ σοβαρὰ ἔθιμα τῆς ἀγγλικῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἀπεδείκνυεν, ὅπως τὸ ἐναντίον. Ἐπίσης ἐπανειλημμένως τὸ κοινοῦ βιβλίον κατήργησε τὰς νηστείας καὶ πάλιν ἀποκατέστησεν αὐτάς. Τὸ πρακτικὸν συμφέρον, κυρίως δὲ ἡ τάξις καὶ ἡ τυπικότης, ἠνάγκαζον τὴν κοινὴν γνώμην ν' ἀμφιταλαντεύηται ὡς πρὸς ζητήματα ἀφορῶντα παρόμοια ἀντικείμενα. Μετ' ἰδιαζούσης ἐπιφυλακτικότητος ἐπελαμβάνοντο οἱ ἄγγλοι θεολόγοι τῶν καθαρῶς δογματικῶν καὶ θεωρητικῶν ζητημάτων. Οὕτως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐσκέπτοντο ὅσον ἀφορᾷ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐπὶ πολὺ δὲν ἀπεφάσιζον ν' ἀπορρίψωσι τὴν μετουσίωσιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν λουθηρανικὴν ἢ τὴν καλδινικὴν διδασκαλίαν περὶ θείας εὐχαριστίας ἕως οὗ, ἐπὶ τέλους, ἐθεσπίσθη ἡ χρῆσις τῆς μᾶλλον ἀορίστου ταύτης φράσεως: «Τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ πραγματικῶς τρώγονται ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ». Ἀλλὰ, πῶς τρώγονται; Ἀφοῦ πρότερον ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μετουσιωθῶσιν εἰς σῶμα καὶ αἷμα, — ἢ, μίπως, ὑπονοεῖται ἐκ τούτου ὅτι ὁ πιστὸς πνευματικῶς συννοεῖται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τρέφεται ἐκ τῆς Θεανθρώπου Αὐτοῦ οὐσίας; — Περὶ τούτου ἔκριναν προτιμώτερον νὰ τηρήσωσι **διγὴν**, καθόσον μάλιστα ἀφ' ἑνὸς μὲν πάντα ταῦτα δὲν εἶνε πράγματα ψηλαφητὰ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀρχαία τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλία λαλεῖ περὶ τού-

των οὐχὶ πρὸς ὄφελος τοῦ λουθηρανισμοῦ. Τέλος πάντων, τῇ μεσολαβῇ τῶν ἀλλοδαπῶν θεολόγων Μαρτίνου Βούτσερ καὶ Πέτρου Μαρτῆρ, ὀριστικῶς ἐλύθησαν τὰ τοιαῦτα ζητήματα, καὶ εἶδε τὸ φῶς βιβλίον ὀνομασθὲν «γενικὸν εὐχολόγιον καὶ τυπικόν», περικλείειν ἐν ἑαυτῷ τὴν τε θεωρητικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, ἅμα δὲ ἀπόσπασμα ἐξ αὐτοῦ διὰ τὸν λαόν, ὀνομασθὲν «μικρὰ Κατήχησις». Καὶ ἰδοὺ πῶς μετεβλήθη ὁ πρῶν τύπος τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας τοῦ βασιλέως Ἑρρίκου. Ὁ Ἑρρίκος ἐπέβαλλε σέβας πρὸς τὴν παράδοσιν, κατὰ τρόπον καθαρῶς καθολικόν. Νῦν ἐθεσπίσθη νὰ θεωρῆται ἡ ἀγία Γραφή ὡς ἡ κυρία τῆς πίστεως πηγὴ, ἐκ δὲ τῆς παραδόσεως νὰ θεωρῶνται σεβαστὰ τὰ ἐξῆς σύμβολα, τὸ Ἀποστολικόν, τὸ τῆς Νικαίας καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου· συγχρόνως ὁμοῦ συνιστάτο σέβας καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν μετὰ πάντων τῶν ἀρχαίων θεσμῶν. Ὡς δεισιδαιμονία ἐθεωρήθησαν διάφοροι καθολικαὶ τελεταί, οἵαι, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἁγιασμός τοῦ ὕδατος, ἡ χρῆσις τῶν κωδῶνων καὶ τὰ παρόμοια. Διτηρήθησαν μόνον τὰ πρῶτιστα καὶ ὑπέροτερα, ὡς ὠνόμασεν αὐτὰ ὁ Ἑρρίκος, μυστήρια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων ἑορτῶν ἠλαττώθη. Τὸ περὶ ἐπικλήσεως αὐτῶν δόγμα κατηργήθη, κατηργήθησαν ὡσαύτως καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων γινόμεναι λειτουργαί. Περὶ τῆς Εὐχαριστίας ἐσημειώθη ὅτι δὲν εἶνε θυσία, ἀλλὰ μόνον κοινωνία μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἂν καὶ συγχρόνως διετάσσετο ἢ διὰ τὴν θείαν μετάληψιν προετοιμασία κατὰ τὰ καθολικὰ ἔθιμα. Ἐλέγετο ὡσαύτως ὅτι οἱ λαϊκοὶ δὲν ἔχουσι τὸ δικαίωμα, ὡς παρὰ τοῖς μεταρρυθμισταῖς ἐγένετο, νὰ λαμβάνωσιν οἱ ἴδιοι ἐν χερσὶ τὸν ἡγιασμένον ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, ὅτι τοῦτο ὀφείλει καὶ δύναται νὰ πράττη μόνος ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ ἱερεὺς καὶ δὴ ἐνδεδυμένος τὴν ἱερατικὴν αὐ-

του στολήν. Μεταδίδους δὲ τὸν ἅγιον ἄρτον, ὀφείλει νὰ λέγη: «Τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ διὰ σὲ σταυρωθέντος, προσφέρεται πρὸς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἰς ζωὴν αἰώνιον». Ἐν τῷ βαπτίσματι κατηργήθησαν ἢ κατὰ δύσιν καὶ ὁ ἐξορκισμὸς τῶν δαιμόνων, ὡς συνήθειαι δεισιδαίμονες. Κατηργήθη ὡσαύτως καὶ τὸ διὰ τοῦ ἁγίου μύρου χρίσμα. Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου, μολοντά τοῦτο ἀπεκλείσθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων, ἐσημειώθη ὅτι εἶνε συνήθεια εὐσεβῆς, καὶ ὅτι εἶνε λίαν ἀξιόπαινος ἢ πρόσκλησις τοῦ ἱερέως παρὰ τῷ ἀσθενεῖ καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς θεραπείας αὐτοῦ δέησις. Περὶ τῆς οὐσίας τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, ἐπειδὴ καὶ πάλιν, μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀναθεώρησιν, πεισματώδεις ἠγέρθησαν συζητήσεις ἀπεφασίσθη ν' ἀναγνωρισθῇ ἐν αὐτῇ πραγματικὴ «φυσικὴ παρουσία» τοῦ σώματος καὶ αἵματος, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ γίνηται ἄλλη τις περαιτέρω περὶ τούτου διασάφησις. . . . Ἐν τῷ κύκλῳ τῶν γενικῶν δογματικῶν ζητημάτων εἰσῆχθησαν στοιχεῖα ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ καὶ τοῦ καλδινισμοῦ, οἷα ἡ ἔννοια περὶ τῆς διὰ τῆς πίστεως δικαιώσεως καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἀμφότερα ὁμως ταῦτα τὰ δόγματα ἐξεφράσθησαν λίαν ἀορίστως καὶ διφορούμενως, οὕτως ὥστε μετὰ τοῦ ἀγγλικανικοῦ συμβόλου δύναται, ἐν μέρει, νὰ συμφωνήσῃ καὶ ἡ ὀρθόδοξος καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλῆσια καὶ ὁ καλδινισμὸς καὶ ὁ λουθηρανισμὸς. Τὰ συμπεράσματα τῶν τοιούτων ἀρχῶν οὐδόλως διπυκνίζοντο, πᾶσα δὲ τραχύτης καὶ ἀποφασιστικότης ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν ἀπεκλείσθη. Ὑπὸ τοιαύτην μορφήν ἐνεφανίσθη τὸ ἐπὶ Ἐδουάρδου Εὐχολόγιον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ τεσσαράκοντα δύο ἄρθρων τῆς πίστεως. Τὸ Εὐχολόγιον δὲ τοῦτο χρησιμεύει ὄχι τόσο ὡς πραγματικὴ ἐκφρασις τῆς αὐτῆς γενομένης μεταρρυθμίσεως, ὅσον τῆς διαπάλης τῶν διαφόρων κομμάτων, τὰ ὅποια ἔδρων κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐν Ἀγγλίᾳ, καθὼς καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν κατενοήθη ἀπὸ

μέρους τῶν Ἀγγλῶν ἡ ἰδανικὴ ἐκείνη ἀρχή, ἥτις ἐγέννησε τὸν προτεσταντισμὸν. Πολλὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων ἐτηρήθησαν χάριν τῆς τάξεως, ὡς ἐλέγετο τότε. Πολλοὶ δὲ πάλιν τῶν νεωτέρων ἰδεῶν οὐδόλως ἐγένοντο ἀντικείμενον οἰκειοποιήσεως, οὐδὲ ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐτι πρὸς. Κατὰ τὴν ἐπίσημον δημοσίευσιν τῶν τεσσαράκοντα καὶ δύο ἄρθρων, ὡς ὑποχρεωτικῶν τοῖς πᾶσι, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τοῦ Εὐχολογίου, ἐξεδηλώθη πανταχοῦ σφοδρὰ ἀντίστασις καὶ ἰδίως ἐν τῇ κομντεία τοῦ Δεδονσῆρ, οὕτως ὥστε πρὸς καταστολὴν τῆς τοιαύτης ἀντιστάσεως ἐγένετο ἀνάγκη νὰ μισθωθῶσι γερμανοὶ στρατιῶται. Ταπεινωτικὸν φαινόμενον, προσθέτουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, οἱ προτεστάνται τὸ ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ ἐδέησε νὰ πιεσθῶσιν ὑπὸ ξένων στρατευμάτων, ὅπως δεχθῶσι τὴν ἡμετέραν ὁμολογίαν. . . . Καὶ διὰ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ πάλιν ἐγένετο ὀπίσω ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, κυρίως εἰπεῖν, ἐν καὶ μόνον ἐπεζήτησαν, τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν.

Οὕτω πῶς ἔληξε καὶ ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ, ἣν χαρακτηρίζει ἡ τάσις πρὸς θετικὴν μὲν ἀλλ' ἰδιόρρυθμον ἀνακαίνισιν τῆς θρησκείας.

Τὴν περίοδον ταύτην ἀκολουθεῖ ἐπάνοδος καὶ πάλιν εἰς τοὺς πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνους. Τὸν Ἐδουάρδον διεδέξατο ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου ἡ καθολικὴ Μαρία (Στουάρτ), ἥτις ἤρξατο καταδιώκουσα καὶ προτεστάντας καὶ προτεσταντισμὸν, ἐπ' αὐτῆς δὲ ἡ Ἀγγλία ἀπὸ ἡμιλουθηρανικῆς καὶ ἡμικαλδινικῆς χώρας μεταβάλλεται ἐκ νέου εἰς καθολικὸν κράτος. Καίτοι δὲν διήρκεσε πολὺ, ἐν συνόλῳ πέντε ἔτι, ἡ βασιλεία τῆς Μαρίας καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς διωγμὸς τοῦ λουθηρανισμοῦ, ἐν τούτοις ὁμως ἡ ὀλιγοχρόνιος αὕτη περίοδος εἶνε ἀξιοσημείωτος, διότι ἐκ νέου ἐνισχύει τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἀπεχθείᾳ πρὸς τὰς δογματικὰς ἀοριστίας καὶ πρὸς πᾶν ὅ,τι τόσο ἀκουσίως εἶχεν αὕτη παραδεχθῆ διὰ τῶν νέων αὐτῆς

τεσσαράκοντα δύο ἄρθρων. Ἐκ νέου λοιπὸν ἐπαναφέρει αὐτὴ τὸν ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας βίον μετὰ τῶν παλαιῶν τύπων τῆς θείας λατρείας, καὶ δὲν ἀνησιμονεῖ τὰς παλαιὰς αὐτῆς συνθηκὰς.

Ἡ βασιλεία τῆς Ἐλισάβετ, τῆς γνησίας ταύτης ἀγγλίδος, τῆς ἀνατραφείσης ἐν τῷ μίσει πρὸς τὸν καθολικισμόν, τίθησι τέρμα εἰς τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἐν Ἀγγλίᾳ τάσεις, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα. Αὐτὴ ἀπορρίπτει καὶ παπισμὸν καὶ καθολικισμόν, ταύτοχρόνως ὁμῶς ἀφίνουσα κατὰ μέρος τὴν ἰδεώδη προτεσταντικὴν ἀρχὴν, προσπαθεῖ νὰ συμβιδάσῃ μετὰ τῆς ἰδέας τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τὰς καθαρῶς ἀγγλικὰς περὶ θρησκείας βλέψεις, ὡς καὶ πάσας τὰς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἑρρίκου καὶ τοῦ Ἐδουάρδου ἐναπομεινάσας θρησκευτικὰς μερίδας, ἧτοι τὸν καλδινισμόν καὶ τὸν λουθηρανισμόν. Κάλλιον παντὸς ἄλλου χαρακτηρίζει τὴν συμβιδαστικὴν αὐτῆς πρακτικὴν διάθεσιν ἐν τοῖς περὶ τῆς πίστεως ζητήμασιν ἢ πρωτότυπος αὐτῆς ἀπάντησις εἰς τὰς περὶ νηστειῶν φιλονεικίας. Ἡ Ἐλισάβετ ὑποστηρίζει ὅτι αἱ νηστεῖαι εἰσὶν ἀναγκαῖαι διὰ τὸν προφανῆ λόγον, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀλιεῖς, εἰς δὲ τὰς συνήθεις περιόδους τῶν καθολικῶν νηστειῶν προστίθεται ἔτι μία νηστήσιμος ἡμέρα καθ' ἑβδομάδα. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Ἐλισάβετ ἔλαβεν ἀρχὴν καὶ τέλος ἡ τρίτη καὶ τελευταία ἀναθεώρησις τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς ὁμολογίας ἐπὶ σκοπῷ μεταρρυθμιστικῷ. Ἦρξαντο καὶ πάλιν διενέξεις καὶ συζητήσεις δογματικαί, οἷαι, ἐπὶ παραδείγματι, αἱ ἀφορῶσαι τοὺς λόγους τοῦ ἱερέως καθ' ὃν χρόνον μεταδιδῶσιν οὗτος τὴν θείαν Εὐχαριστίαν τοῖς λαϊκοῖς, ἂν ἔπρεπε δηλονότι νὰ διατηρηθῆ ἢ ἐπὶ Ἐδουάρδου θεσπισθεῖσα φράσις «τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ διὰ σὲ σταυρωθέντος, προσφέρεται πρὸς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἰς ζωὴν αἰώνιον», ἢ, ἐὰν εἰς ταῦτα ἔπρεπε νὰ προστεθῆ καὶ τὸ «λάβε καὶ φάγε». Τέλος, μετὰ πολλὰς φιλονεικίας καὶ πλείστας νέας

ἐπιτροπὰς καὶ συμβούλια, ἐκ τῶν τεσσαράκοντα δύο ἄρθρων ἐσχηματίσθησαν τριάκοντα ἑννέα, τὸ δὲ λειτουργικὸν μέρος διετηρήθη σχεδὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ μορφῇ, ἣν εἶχεν ἐπὶ Ἐδουάρδου. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πάρκερ τέσσαρα ἄρθρα ἐκ τοῦ Ἐδουάρδου συμβόλου καθ' ὀλοκληρίαν ἀπέρριψε, δύο συνέπτυξεν εἰς ἓν, καὶ ἓν διήρθεσεν εἰς δύο. Τοιουτοτρόπως δὲ τὸ μίγμα τοῦ λουθηρανισμοῦ, τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ καλδινισμοῦ ὀριστικῶς ἐπεκυρώθη, τὰ δὲ τριάκοντα ἑννέα ἄρθρα ἀπετέλεσαν τὸ συμβολικὸν τῶν ἀγγλῶν βιβλίον. Αἱ ἐκφράσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀπηγγέλθησαν αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλδίνου, ἀπέδθησαν ἔτι μᾶλλον ἀόριστοι, ἀφθεθεῖσαι εἰς τὴν ἀρέσκειαν ὄλων τῶν μερίδων. Μᾶλλον ὀριστικώτερον καὶ εὐκρινέστερον ἀπεκρούσθησαν μόναι αἱ ἰδέαι τοῦ παπισμοῦ, ἢ μετουσίωσις τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, αἱ μοναχικαὶ εὐχαὶ ἢ προσκύνησις τῶν ἀγίων, τῶν λειψάνων καὶ εἰκόνων. Ἡ ἱεραρχία διετηρήθη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μορφῇ, ἐξαιρέσει μόνον τῆς σημασίας τῆς ἱερωσύνας ὡς μυστηρίου. Ἡ λειτουργία ὡσαύτως δὲν μετεβλήθη. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐδόθη χώρα εἰς ἀοριστολογίας καὶ ἀσαφείας. Καὶ τοῦτο μὲν θέλομεν ἴδῃ περαιτέρω. Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν εἶπῃ μόνον περὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας τοῦ συμβόλου διὰ τὰς μελλούσας τύχας τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σύμβολον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ εἰμὴ συμπίλημα διαφόρων καὶ βαθμῶδων ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀναφεισῶν ἰδεῶν, μηδὲ ὁλως σχεδὸν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας διὰ γενικῆς τινος ἀρχῆς. Καὶ μαρτυρεῖ μὲν τοῦτο ὅτι τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως διεξήχθη ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ αὐστηρὰν ἱστορικὴν ἐποψίν, συγχρόνως ὁμῶς καὶ σαφῶς δείκνυσιν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπὸ τὴν ἀφηρημένην αὐτῆς ἔννοιαν δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐγένετο ἀποδεκτὸν μόνον πᾶν ὅ,τι παρουσιάζετο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιθυμητὸν, καὶ οὐδεμίαν ἐδόθη ὑπεροχὴ εἰς ὑπερβολικὴν τινα καὶ εἰς τὰ ἄκρα τείνου-

(Παράρτ. «Ἐκκλῆσ. Ἀληθείας»)

σαν γνώμην. Τοῦτ' αὐτὸ ὁμῶς ἀπήτει ἤδη νέαν ἀνάπτυξιν, νέαν διασάφην τῶν ἀρχῶν τῆς πίστεως ἐν τῷ μέλλοντι. Ἰδοὺ ὑπὸ ποίαν ἐποψίν εἶνε ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἱστορικῆς, τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ. Κυρίως εἰπεῖν, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἁθ' ἀρθρῶν ὑπεδείχθησαν μόνον σημεῖα ἀπόψεως, ἐπιμειώθησαν μόνον γενικαὶ γραμμαὶ ἀπόψεως, ἢ ἐπεξηγήσεις ὁμῶς αὐτῶν ἀφέθη εἰς τὸν χρόνον. Τὸ ἀγγλικανικὸν σύμβολον δὲν ἦτο ὡς ὁ τελειωτικῶς τεθεσπισμένος καὶ καθωρισμένος τύπος τοῦ λουθηρανισμοῦ ἢ τοῦ καλδινισμοῦ. Ὁ τύπος αὐτοῦ δὲν εἶνε τι ὄρισμένον, μὴ ἐπιδεχόμενον ἢ μὴ ἐπιτρέπον νέας τροποποιήσεις καὶ νέας διασαφήσεις καὶ μεταβολάς. Τοῦτο ἐξακολουθεῖ ἀναπτυσσόμενον καὶ βραδύτερον· δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν ὅτι καὶ μέχρι σήμερον ἔτι ἀναπτύσσεται, μὴ ἀπομακρυνόμενον τῶν ἀρχῶν του. Ἡ δογματικὴ διδασκαλία παρεῖχεν ἐνταῦθα ἐλευθερίαν εἰς ἀτομικὰς γνώμας, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κατ' ἀνάγκην ἢ ἐμφάνις θρησκευτικῶν μερίδων καὶ αἰρέσεων, ἀλλ' ὁμῶς αἱ μερίδες καὶ αἰρέσεις αὗται δὲν ἐπίνεγκον τόσον ταχέως τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν τῷ γερμανικῷ προτεσταντισμῷ, ἀλλ' ἠδυνήθησαν νὰ ζῶσι συγχρόνως καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἢ μία πλησίον τῆς ἄλλης. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐξακολουθεῖ γινόμενον. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, πολλὰ ἐλέχθησαν περὶ τῶν ποικιλομόρφων μερίδων ἐν τῇ ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐλάχιστα ὁμῶς διηυκρινίσθη τὸ λίαν σπουδαῖον φαινόμενον, ὅτι αἱ διάφοροι αὗται «High, Low καὶ Broad Church» ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῆς ταύτης τῆς μεταρρυθμίσεως, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ διάφοροι θρησκευτικαὶ μερίδες εἰσὶν ὑπὸ νέαν μορφήν αὗται ἐκείναι αἱ διάφοροι ἀποσκοπήσεις, αἵτινες ἐξεδηλώθησαν ἤδη καθ' ὃν χρόνον συνετάσσοντο τὰ περίφημα τριακονταεννέα ἀρθρα. Καὶ ἀληθῶς: ἢ High Church,

— Ἐψηλὴ Ἐκκλησία—ἢ περισσότερο τῶν λοιπῶν ἐρριζωμένη ἐν Ἀγγλίᾳ, ἢ ἀπολαύουσα καὶ σεβασμοῦ καὶ συμπαιθείας, κατὰ βάθος ἐξεταζομένη, εἶνε αὐτὴ ἐκείνη ἢ γνησίᾳ ἀγγλικανικὴ μερίς, ἥτις ἐν τῇ μεταρρυθμίσει διέβλεπε μόνον τὸ μέσον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς ἀπεχθοῦς Ρώμης, καὶ ἥτις ἠθελε νὰ διατηρήσῃ ἀπαραβίαστον τὸ status quo τῆς πίστεως ἢ Low Church (=ἢ Κάτω Ἐκκλησία) εἶνε ἢ καθαρῶς προτεσταντικὴ τάσις, ἢ δὲ Broad Church (=ἢ Εὐρεία Ἐκκλησία) εἶνε ἢ μεσάζουσα μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας τάσις, ἢ προσπαθοῦσα νὰ συνενώσῃ ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἑτεροεῖδεις γνώμας. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλομεν εἶπε βραδύτερον τὰ δέοντα.

Τοιοιουτρόπως διὰ τῆς ἐπισήμου ἐπὶ Ἐλισάβετ δημοσιεύσεως τῶν τριακονταεννέα ἀρθρῶν δὲν ἐληξε τὸ ἔργον τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἐν αὐτῷ τῷ τύπῳ τοῦ συμβόλου τούτου ἐκεῖτο ἢ ἀνάγκη μεταγενεστέρων ἀλλοιώσεων. Ἐνεφανίσθησαν καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐμφανισθῶσι, διάφοροι θρησκευτικαὶ μερίδες κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα, ἅτινα περιελήθησαν ἐν τῷ Ἀγγλικανισμῷ. Ἀλλὰ πολὺ πρὶν ἢ ἐμφανισθῶσιν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ ἀγγλικανισμοῦ αἱ διάφοροι αὗται μερίδες ἢ τάσεις, ὁ ἀγγλικανισμὸς εὗρέθη ἐν τῇ ἀνάγκῃ ὅπως ἐπὶ μακρὸν ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὴν ἄκραν ἐκείνην προτεσταντικὴν τάσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας προσεπάθει ν' ἀπαλλαγῆ εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ ἄκρα αὕτη προτεσταντικὴ τάσις, ἢ ἐξεγερθεῖσα ἐναντίον τῆς ἐπισκοπιανῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἦν ὁ μεταρρυθμισμὸς, ὁ ἐκ Σκωτίας εἰς Ἀγγλίαν εἰσελάσας, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ὑπὸ πολιτικὴν ἐποψίν ἔνωσιν τῆς Ἀγγλίας μετὰ τῆς Σκωτίας, ὁ καὶ ἀπειλήσας ὀλοσχερῆ ἐξαφανισμὸν τοῦ ἀγγλικανισμοῦ. Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὡς καὶ ἐν Σκωτίᾳ, οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐπεθύμουν Ἐκκλησίαν κεκαθαυμένην ἀπὸ παντὸς λειψάνου τοῦ παπισμοῦ· διὰ τοῦτο δὲ καὶ χλευαστικῶς «καθαροὺς» (πουριτα-

νοῦς) αὐτοὺς ἀπεκάλεσαν. Οὗτοι διερρῦθμισαν τὴν πρεσβυτεριανικὴν καὶ συνοδικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν κατὰ τὸν τύπον τῶν σκωτικῶν κοινοτήτων, κατέστησαν τὴν θείαν λατρείαν ἀπλῆν καὶ ἀνευ παντὸς στοιχείου καλλιτεχνείας καὶ ποιήσεως, ὥρισαν αὐστηρὰν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, διὰ τὴν ὁποίαν πᾶσα γυνὴ χαρὰ ἦτο αὐτόχρονα παράπτωμα. Σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἀπέβησαν ἔτι μᾶλλον δυσάνιοι καὶ μᾶλλον σκυθρωποὶ, καὶ ἀπετέλεσαν τὴν φοβερὰν ἐκείνην θρησκευτικὴν μερίδα περὶ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἤδη προηγουμένως. Ταχέως μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν πουριτανῶν, ἐνεφανίσθη νέα μερίς, ἔτι ὑπερβολικώτερα τῆς μερίδος αὐτῶν, ἡ μερίς τῶν κληθέντων «ἀνεξαρτήτων», οἵτινες ἀπεκήρυξαν τὴν κεντρικὴν ἐκείνην συνοδικὴν ἐξουσίαν, ἣν εἶχον ἀναγνωρίσει οἱ λοιποὶ καλδινισταί, ἐν μιᾷ ἐκάστη ἰδιαιτέρῃ κοινότητι ἐνέδλεπον καὶ μίαν ἀνεξάρτητον Ἐκκλησίαν, καὶ ἔδιδον εἰς ἕκαστον τὸ δικαίωμα νὰ προσκυνῇ καὶ λατρεύῃ τῷ Θεῷ συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως (coetus independentium sub Christo). Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται μερίδες κατ' ἐνεργον θανάσιμα τραύματα κατὰ τῆς ἐπισκοπιατικῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις διέτρεξε ποτε τὸν κίνδυνον ὀλοσχερῶς νὰ ἐξαφανισθῇ (ὡς ἐπὶ Καρόλου τοῦ Ε'). Εἰς τὰς μερίδας δὲ ταύτας προστέθη, κατὰ τὴν ΙΖ ἑκατονταετηρίδα, καὶ ἑτέρα μερίς, μορφωθείσα ἐπὶ τῇ βάσει οὐχὶ θρησκευτικῶν ἀλλ' ὀρθολογιστικῶν ἀρχῶν, προκυψασῶν ἐκ τῆς ἀδιαφόρου ἐκείνης πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ὁμολογίας σχέσεως, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ συνέπεια τῆς μακροχρονίου, τῆς εὐμεταβόλου καὶ ἀστάτου πορείας αὐτῆς τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ. —

1. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἐπιζῆς μορφοθεὶς πουριτανισμὸς ἐρῆστα τὴν προτοχὴν αὐτοῦ εἰς δευτερευούσης σημασίας ἀντικείμενα. Τὸ ζήτημα τὸ ὅπου ἐγρησόμευσεν ὡς αἰτία καὶ ἀπαρχὴ πρὸς σχηματισμὸν τοιαύτης σημαντικῆς κινήσεως, οἷα ὁ ἀγγλικὸς πουριτανισμὸς, ἦτο τὸ ζήτημα περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀμφοτέρων, τῶν διατηρηθέντων ὡς λείψανον τοῦ καθολικισμοῦ.

συνέπεια τῆς κατ' ἐπανάληψιν μεταβολῆς τῆς θρησκευτικῆς ὁμολογίας ἐπὶ Ἑρρίκου, Ἐδουάρδου, Μαρίας καὶ Ἐλισάβετ. Ἡ τοιαύτη συχνὴ μεταβολὴ τοῦ καθολικισμοῦ εἰς προτεσταγτισμὸν καὶ τάνάπαλιν, φυσικώτατα ἤγεν εἰς τὴν ἀνευ διακρίσεως σχέσιν πρὸς πάσας τὰς ὑπαρχούσας θρησκευτικὰς ὁμολογίας. Τότε δὲ ἐνεφανίσθησαν οἱ Θεῖστοι, οὗς ἐν Ἀγγλίᾳ ὠνόμαζον τότε Θωμᾶς ἀπίστους¹. Οἱ «ἀπίστοι» οὗτοι συννητήθησαν μετὰ τῶν πουριτανῶν ἐν τῇ τάσει αὐτῶν πρὸς πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Δεχόμενοι ἐμπνεύσεις ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς κλασικῆς φιλολογίας, τὴν μὲν πατρίδα ἐθεώρουν εἰδωλον λατρείας, τὰ δὲ ἰδεώδη τῆς πολιτικῆς αὐτῶν δράσεως ἀνεζήτουν μεταξὺ τῶν ἠρώων τοῦ Πλουτάρχου. Ἴδου διατί οὗτοι ἀπέκλινον πρὸς τοὺς πουριτανούς. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ἄλλως τε, ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν πρώτων, καὶ τὸ κυριώτερον, μᾶλλον ἀνδρεῖοι. Συνεπῶς, οἱ «ἀπίστοι», συμμαχοῦντες μετὰ τῶν θεολόγων πουριτανῶν, ἐθεώρησαν ἐπάναγκες ν' ἀπομιμηθῶσι τὸ ὕφος αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους. Ἐνίστε δ' ἡ ἀπομίμησις αὕτη κατέληξεν εἰς ὀλοσχερῆ μετástασιν εἰς τὴν πουριτανικὴν αἵρεσιν. Αἱ ἠνωμέναι δυνάμεις τῶν μερίδων τούτων ἐπέφερον ἐν Ἀγγλίᾳ καταστροφὰς, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων συνεκλονίσθησαν πᾶσαι αἱ βάσεις τῆς ἀγγλικανικῆς ἐπισκοπιατικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ τελειωτικὴ ὁμως νίκη ἔμεινε πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ. Οἱ πουριτανοὶ ταχέως ἀπώλεσαν ἢ εἶχον τέως σημασίαν. Τὸ Εὐχολόγιον («Commen-prayer-book») καὶ ἡ ἱεραρχία ἀνέκτησαν τὰ δικαιώματά των, πᾶσαι δ' αἱ πρότερον γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῆς σκωτικῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς πρεσβυτεριανικῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἐλπισμονήθησαν καὶ ἀφῆθησαν κατὰ μέρος. Πᾶς τις ὄφειλεν ὅπως ἐπ' ἐκκλησίας πανηγυρι-

1. Ἐξ Ἀγγλίας προῆλθε καὶ ὁ γαλλικὸς ἐγκυκλοπαιδικὸς καὶ ὁ γερμανικὸς ὀρθολογισμὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγένετο, τοιαυτοτρόπως, ἡ πρώτη φανερὰ ἐκδήλωσις τῶν ὀρθολογιστικῶν μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου θεωριῶν.

κως ὁμολογήσῃ καὶ ὁμῶς πίστῃ εἰς τὰ ΛΘ' ἄρθρα. Ὁ μὲν συγκατατιθέμενος εἰς τοῦτο ἀνήγεται εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἀσυμμορφῶτων» (non conformistes) ἢ «διαφωνούντων» (dissenteurs), οὗς ἵππει καὶ τις ἀπαστέρησις τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ ἐπισκοπιανὴ Ἐκκλησία ἀνεγνωρίσθη ὡς ἡ κυριαρχοῦσα ἐν Ἀγγλίᾳ Ἐκκλησία, ὡς τοιαῦτη δὲ παραμένει καὶ μέχρι τοῦ νῦν. Ἦδὴ πᾶσι τοῖς διαφωνούσιν ἐδόθη πλήρης ἐλευθερία ὡς πρὸς τὴν θείαν λατρείαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς, ἐδόθη δ' ὡσαύτως καὶ τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἢ πρὸς ὄφελος ὅμως τῆς κυριαρχούσης Ἐκκλησίας δεκάτη εἰσπράττεται μέχρι σήμερον παρὰ πάντων τῶν πολιτῶν, εἰς οἰανδήποτε κἂν ἀνίκωσιν οὗτοι αἵρεσιν, προσέτι δὲ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἔθραιων. Οὕτω πως, τοῦλάχιστον, ἐγένετο καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων.

Καὶ οὕτω, μετὰ πολλὰς καὶ μακροχρονίους ἀμφιταλαντεύσεις μεταξὺ τοῦ καλδινισμοῦ καὶ τοῦ καθολικισμοῦ, τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος ἐσταμάτησεν ἐπὶ τοῦ ἰδιορρυθμοῦ τύπου τοῦ ἀγγλικανισμοῦ, ἀναγνωρίσαν αὐτὸν ὡς τὸ κυριαρχοῦν θρησκευμα. Τὸ θρησκευμα τοῦτο εὐρίσκεται εἰς σχέσιν μετὰ τῶν τύπων τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς Ἀγγλίας ἐν τῷ statu quo αὐτοῦ, ὡς ἀποδείκνυσιν αὐτὴ ἡ ἱστορία τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ὀριστικῆς αὐτοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ παγιώσεως. Ὁ καλδινισμὸς ἀπερρίφθη ὄχι διὰ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ μόνον χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἄκρως ὑπερβολικὰς ἐκείνας πολιτικὰς ἀρχὰς, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐμάχετο. Ἀποσείουσα τὴν ἐκ τοῦ παπικοῦ θρόνου ἐξάρτησίν τῆς ἢ Ἀγγλία δὲν παρεῖτο συγχρόνως καθ' ὅλοκληρίαν καὶ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐκείνην ἐλευθερίαν, ἣν προέτεινε ὁ καθαρὸς προτεσταντισμὸς¹. Ἐν τῷ

1. Ἡ λειτουργία τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας παρέμεινε ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ καθολικισμοῦ σχεδὸν ἀνλλοίωτος, καὶ πλησιέστατα προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὀρθόδοξον τοιαύτην. Κατὰ τὰς κυριακὰς πάντοτε τελεῖται, ἐναν-

Ἀγγλικανισμῷ διετηρήθησαν τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως, παρέμεινε ἡ ἱεραρχία καὶ μέγα μέρος τῶν ἀρχαίων τῆς θείας λατρείας τύπων.

Τοιαῦτη ἡ θρησκευτικὴ ὁμολογία, ἡ ἀναγνωρισθεῖσα ὡς κυριαρχοῦσα, ἦτοι ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία τοῦ ἠνωμένου βασιλείου Ἀγγλίας καὶ Ἰρλανδίας. Ἀλλ' ὁ ἀγγλικανισμὸς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, δὲν ἦτο τύπος ὀριστικῶς συντεταγμένος ἢ παγιωμένος. Ἀπῆται διευκρινίσεις καὶ ἐπεξηγήσεις τῶν ἑαυτοῦ ἀρχῶν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σχηματισμὸν ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ διαφόρων ἀποσκοπήσεων, διαφόρων ἀντιλήψεων καὶ μερίδων, καὶ μόνον τὸ ἀπομακρυσμένον μέλλον ὤφειλε ν' ἀποδείξῃ τί ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε μᾶλλον οὐσιώδες καὶ χαρακτηριστικόν. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐμφανίσεως τῶν ΛΘ' ἄρθρων, ἤθελον νὰ δώσωσι προσωρινὴν τινα μόνον θετικὴν ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ περὶ μεταρρυθμίσεως ζητήματος. Ἐν τοῖς ΛΘ' ἄρθροις τούτοις ἀνείχθησαν καὶ καθολικὰ καὶ λουθηρανικὰ καὶ μεταρρυθμιστικὰ στοιχεῖα¹.

τῶν τῆς προτεσταντικῆς συνηθείας, ἡ ἀναίμακτος θυσία ἀνεαρτήτως τοῦ ἀνυπάρχοντος ἢ οὐ οἱ κοινωθήσονται τῶν μυστηρίων. Ἡ μεταλήψις γίνεται ὑπ' ἀμφοτέρω τὰ εἶδη. Κατὰ τὰς κυριακὰς τελεῖται ὡσαύτως καὶ ἑσπερινός, συγκείμενος ἐκ κατηχητικοῦ κηρύγματος. Ἡ τελετὴ τῆς κηδείας ἐστὶ λίαν ὁμοία τῇ τῶν ὀρθόδοξων. Ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς μεταρρυθμισταῖς ὑπάρχει κατὰ τὰς κηδείας μόνον προσευχὴ καὶ ἐπικήδειοι λόγοι, παρὰ τοῖς ἀγγλικανοῖς ὅμως ὑφίσταται νεκρώσιμος ἀκολουθία, ὃ δὲ ἱερεὺς συνοδεύει τὸν νεκρὸν μέχρι τοῦ τάφου.

1. Παρέχοντες, ἐκ τοῦ πρωτοτύπου τοῦ ἀγγλικανικοῦ συμβόλου, τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα αὐτοῦ ἐν τοῖς ὁποίοις περιλαμβάνονται τὰ ἑτεροεῖδη στοιχεῖα τῆς καθολικῆς τῆς λουθηρανικῆς καὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀποσκοπήσεως καθὼς καὶ ὅσα ἐξ αὐτῶν διακρίνονται ἐπὶ ἀοριστίᾳ τῆς ἐννοίας.

Ἰσοῦ ταῦτα:

Ἄρθρον βον. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὴν αὐτὴν μετ' αὐτῶν ἔχει οὐσίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὄξιν, ἀληθῆς καὶ αἰῶνος Θεός.

Ἄρθρον βον. Τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν

Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ ἑτερογενῆ ταῦτα στοιχεῖα ὄφειλον νὰ δια-

δοκῶν ὑπονοεῖται ἐκεῖνα τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆ Διαθήκης, περὶ τῆς ἀδελφικότητος τῶν ὁσίων οὐδέποτε ἀμφιβαλεῖν ἢ Ἐκκλησίαι, — περιέχουσι πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν μακαριότητα· ὅ,τι δ' ἐν αὐτοῖς δὲν ὑπάρχει, ἢ ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ δι' αὐτὸν, — δὲν πρέπει καὶ νὰ ἐπιβάλληται εἰς οὐδένα ὡς ἔφθον πίστεως ἢ ὡς τι ἀπαραίτητον πρὸς σωτηρίαν. Πάντα τὰ γενικῶς ἀναγνωριζόμενα ὡς βιβλία τῆς Νέας Διαθήκης ἀναγνωρίζονται καὶ ὡς ἡμῶν.

Ἄρθρον 8ον. Τρεῖς μόνον, αἱ καὶ παλαιότεραι, ὁμολογίαι τῆς πίστεως, ἔχουσι τὴν Νικαίαν, ἢ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἢ τῶν Ἀποστόλων λεγομένην δὲν ν' ἀναγνωρίζονται· καὶ εἰς αὐτὰς προσήκει νὰ πιστεύωμεν, θεοὶ ἢ γενητόρες καὶ ἢ ἀκρίβεια αὐτῶν δύνανται νὰ καταδειχθῶσι διὰ λίαν ἱκανοποιητικῶν μαρτυριῶν.

Ἄρθρον 9ον. Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα συνίσταται οὐχὶ ἐν τῇ ἀπομιμῆσει τοῦ Ἀδὰμ, ἀλλ' εἶναι ἡ διακρορὰ τῆς φύσεως ἐν παντὶ, ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ καταγεμῆνη, ἀνθρώπων, συνεπιεῖ τῆς ὁποίας διακρορᾶς ὁ ἄνθρωπος, ἀπομακρυνθεὶς τῆς πρωτογενέως ἀγνότητος, ἐγένετο, κατὰ φύσιν ἐπιρροπῆς πρὸς τὸ κακόν. Ἡ οὐρῆ ἐξεγείρεται ἐναντίον τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τοῦτο αὐτῆ, ἐν ἐκάστῳ γεννημένῳ, φέρει τὴν ἄργην καὶ τὴν κατάκρισιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ διακρορὰ αὕτη τῆς φύσεως παραμένει καὶ μετὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν (ὅ ἐστι καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα): διὰ τοῦτο τὰ πάθη εἶναι ἐναντία τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ, μολοντί παρὰ τοῖς πνευματικῶς ἀναγεννηθεῖσι καὶ τοῖς πιστεύουσιν οὐδὲν ὑπάρχει τὸ καταδίκης αἴτιον, ἐν τούτοις ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ ὅτι οὐ ἐπιθυμία αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν ἀμαρτωλὴ ἐστίν.

Ἄρθρον 11ον. Μόνον χάριν τῆς ἀξιομισθίας τῶν ἔργων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς πίστεως, καὶ ὄχι διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν καλῶν ἔργων καὶ ἀξιομισθῶν δικαιούμεθα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἄρθρον 12ον. «Τὰ καλὰ ἔργα τὰ ὅποια εἰσὶν οἱ καρποὶ τῆς πίστεως καὶ τὰ ὅποια ἀκολουθοῦσι τὴν δικαίωσιν, μολοντί δὲν ἐξεομνύζουσι τὸν Θεόν διὰ τὸς ἀμαρτίας ἡμῶν καὶ δὲν δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὴν αὐστηρὰν Αὐτοῦ κρίσιν, ἐν τούτοις εἰσὶν ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ, καὶ ἀναπορεύτως ἐκ τῆς πίστεως πηγάζουσι: οὕτως ὥστε ἐξ αὐτῶν δύνανται τις νὰ γνωρίσῃ τὴν ζῶσαν πίστιν, ὡς τὸ δέδεικτον ἐκ τῶν καρπῶν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 17ον. Ὁ προορισμὸς εἶναι ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, καθ' ἣν ὁ Θεός, πρὸ καταβολῆς κόσμου, κατὰ μυστικὴν Αὐτοῦ βουλήν, ἀπεράσσει ν' ἀπολυτρώσῃ τῆς κατάρης καὶ ἀπωλείας καὶ καταστήσῃ μακαρίους διὰ τοῦ Χριστοῦ οὓς ἐκ

χωρισθῶσι, ἢ τοῦλάχιστον σαφέστερον νὰ καθορισθῶσι, νὰ

τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἐξέλεξεν ἐν Χριστῷ. Οἱ προορισμένοι καλοῦνται κατὰ ἔρασιν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἐνεργούντος ἐν αὐτοῖς ἐν κοίτῃ εὐθύῃ οὗτοι δέχονται τὴν πρόσκλησιν ταύτην καὶ καθίστανται δικαιοσύναι. Ἐν τούτοις, ἡμεῖς αὐτοὶ ὀφείλομεν ἐν ταῖς πράξεσιν ἡμῶν νὰ συμμορφώμεθα πρὸς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ, οἷον τρόπον αὐταὶ ἐκφράζονται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἐν γένει, καὶ πρὸς τὴν σαφῶς ἀποκαλυφθεῖσαν ἡμῖν θεῖαν θέλησιν.

Ἄρθρον 20ον. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ θεοπίξῃ τελειτὰς καὶ ἐχθὰς ἐν ταῖς περὶ τῆς πίστεως συζητήσεσι· δὲν δύναται ὁμως νὰ εἰσάγῃ τι ἀντιθέσπον πρὸς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, οὕτε πρέπει νὰ ἐρρηγιῇ μέρος τι τῆς ἁγίας Γραφῆς οὕτως ὥστε τοῦτο νὰ ἐρρηγιῇ εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰ λοιπὰ. Καὶ οὕτω, μολοντί ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μάρτυς καὶ ἡ φρουρὴ τῶν θεῶν βιβλίων, δὲν δύναται μολοταῦτα νὰ θεοπίξῃ οὐδὲν τὸ ἀντικείμενον πρὸς ταῦτα, μηδὲ δικαιούται ν' ἀναγνωρίξῃ ὡς ἀπαραίτητον διὰ τὴν σωτηρίαν πᾶν ὅ,τι δὲν ὑπάρχει ἐν τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις.

Ἄρθρον 21ον. Τὸ δικαίωμα τοῦ συγκαλεῖν οἰκουμενικὰς συνόδους ἀντίκει μόνον τῷ Αὐτοκράτορι. Αἱ σύνοδοι αὐταί, ἄλλως τε, δύνανται νὰ ἐραλλῶσι καὶ τῷ ὄντι ἐραλλῶν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς πίστεως: διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀποράσεις αὐτῶν, ἀνευ ἀποδείξεων ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, δὲν ἔχουσι ὑποχρεωτικὸν κῆρος.

Ἄρθρον 22ον. Ἡ διδασκαλία τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας περὶ τοῦ Καθαρηρίου, περὶ τῶν ἀφάσεων, περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ λιψάνων καὶ περὶ τῆς ἐπικλησίως τῶν ἁγίων, δέον ν' ἀπορριθῇ.

Ἄρθρον 23ον. Οὐδεὶς ἄνευ νομίμου πληρεξουσιότητος, ὀφείλει νὰ κηρύττῃ δημοσίᾳ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τελῇ τὰ μυστήρια· ἢ δὲ νόμιμος πληρεξουσιότης προέρχεται ἐκ τῶν ἀνδρῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Ἐκκλησία ἐμπιστεύεται τὸ δικαίωμα τοῦ καλεῖν καὶ διερῆζειν εἰς τὸ ποιμαντορικὸν ὑποῦργημα.

Ἄρθρον 25ον. Τὰ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ἱερωθέντα μυστήρια δὲν εἶναι διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς θρησκευτικῆς ὁμολογίας μόνον, ἀλλ' εἶναι καὶ ὀρισμένα μαρτύρια καὶ ἰσχυρὰ σημεῖα τῆς Θεῆς χάριτος καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς εὐμενίας τοῦ Θεοῦ· δι' αὐτῶν ὁ Θεός ἀοράτως ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖ, καὶ οὐ μόνον διεγείρει ἀλλὰ καὶ ἐνοχλεῖ τὴν εἰς Αὐτὸν πίστιν ἡμῶν. Ταῦτα μυστήρια εἰσὶ τὸ βάπτισμα καὶ ἡ Εὐχαριστία, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ λοιπὰ πέντε τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Τὰ μυστήρια διετάχθησαν οὐχὶ ἵνα χρησιμεύωσιν ὡς ἀντικείμενον ἀπλῆς Θεῆς καὶ λιτανειῶν, ἀλλ' ὅπως γίνηται χρῆσις αὐτῶν· καὶ μόνον δι' ἐκεῖνους, ὅσοι ἐπαξίως ποιοῦνται χρῆσιν αὐτῶν ἀποβαίνουσι ταῦτα ἀποτελεσματικὰ, ἐνῶς ἐπὶ τῶν ἀναξίως εἰς αὐτὰ προσερχομένων ἐπισύρουσι τὴν κατάκρισιν.

(Παράρτ. «Ἐκκλῆσ. Ἀληθείας»)

ἀπαλλαγῶσιν ἐκ τοῦ ἀποκλεισμοῦ εἰς ἀορίστους φράσεις καὶ νὰ σχηματίσωσι θρησκευτικὰς μερίδας. Οὕτω πράγματι καὶ ἐγένετο. Ἦδὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηριδος συναν-

Ἄρθρον 27ον. Τὸ βάπτισμα δὲν εἶναι μόνον ἐξωτερικὸν σημεῖον, διακρίνον τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοῦ μὴ τοσούτους, ἀλλ' εἶναι σύμβολον τῆς ἀναγεννήσεως. Τὸ βάπτισμα χρησιμεῖ ὡς ὄργανον, (instrumentum) πρὸς τοῦτο ὅπως οἱ κανονικῶς λαμβάνοντες αὐτὸ εἰσέρχονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, γίνονται ὁρατῶς συμμετοχοὶ τῆς περὶ ἀρίστων τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τῆς υἰοθεσίας παρὰ τῷ Θεῷ ἐπαγγελίας, καὶ ὁρατῶς ἐνσχύονται ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ δυνάμει τῆς προσευχῆς. Ἔτι δὲ καὶ ὅπως ἐπανέγωσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν θείαν χάριν.

Ἄρθρον 28ον. Ἡ εὐχαριστία δὲν εἶναι μόνον ἐνδείξις τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ μυστήριον τῆς διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ ἐξαγοράσεως ἡμῶν. Διὰ τοῦ μετὰ σεβασμοῦ καὶ φόβου ἀξίως μεταλαμβάνοντες τοῦ μυστηρίου τούτου, ὁ ἄρτος ὁ δεξιμιζόμενος εἶναι κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τὸ δ' εὐλογούμενον ποτήριον εἶναι κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μετουσίωσις, τοῦτέστιν ἡ μεταβολὴ τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἢ διδασκαλίας αὐτῆς, τοῦναντίον, ἀναίρεται διὰ ἀμύσεων ρητῶν τῆς Γραφῆς καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς κλειστάς διεισδαίμονας γνώμας· τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μεταδίδεται, μεταλαμβάνεται καὶ τρώγεται ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ δι' οὐρανοῦ πνευματικοῦ τρόπου· ὡς μέσον δὲ πρὸς μεταλήψην καὶ γέσιν αὐτοῦ χρησιμεῖ ἡ πίστις. Ἡ διατήρησις, ἡ παραγωγή (ἐν λιτανείαις), ἡ ὕψωσις καὶ ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων Λώρων ὑπ' οὐδαμῆς τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ δικαιολογεῖται.

Ἄρθρον 31ον. Ἡ ἑπαξ̄ προσχρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θυσία εἶναι τελεία συμφιλίωσις, ἐξαγύρσις καὶ ἰκανοποίησις διὰ πάσας τὰς ἀμαρτίας, τὰς τε προπατορικὰς καὶ τὰς προημερικὰς, τοῦ σύμπαντος κόσμου· ἡ δὲ θυσία τῶν λειτουργιῶν, κατὰ τὴν τέλος τῶν ὁποίων, ὡς λέγεται, οἱ ἱερεῖς προσφέρουσι τὸν Χριστὸν ὡς θυσίαν ὑπὲρ ζώντων καὶ τεθνεώτων, εἰς ἄρεσιν ἀμαρτιῶν καὶ εἰς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ αἰωνίων κολάσεων, ὑπῆρξε εβλάστησις μῦθος καὶ ἐπικίνδυνος πλάνη.

Ἄρθρον 37ον. Ὁ βασιλεὺς ἔχει τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ πασῶν τῶν τάξεων καὶ πάντων τῶν προσώπων· ἐν τούτοις, δὲν ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν τὴν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τελεῖν τὰ μυστήρια. Αὐτῷ ἀνήκει πάντα τὰ δικαιώματα, τὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναγραφόμενα εἰς τοὺς ἀγαθούς καὶ δικαίους κυβερνήτας. ἤτοι: τὰ δικαιώματα τοῦ κυβερνῆν καὶ διοικεῖν, ἐν ταῖς ὑποτέλεισιν αὐτοῦ χώραις, πάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, πνευματικὰς τε καὶ λαϊκὰς, καθὼς καὶ τοῦ τιμωρεῖν τοὺς ἀπειθοῦντας διὰ τοῦ ζήρους.

τῶμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀγγλίας τὴν ὀνομασίαν μιὰς τινος ὑψηλῆς ἐκκλησίας High Church ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλην τινα Low Church (Κάτω Ἐκκλησία), μεθ' ὃ ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα τῶν «πλατιστῶν», οὕτως εἰπεῖν, (latitudinaristes), ἥτοι τῶν ὁπαδῶν τῆς εὐρείας Ἐκκλησίας (Broad Church). Αἱ ὀνομασίαι αὗται ἀπαντῶνται σχεδὸν ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀνεγνωρίσθη ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ὡς τὸ κυριαρχοῦν θρησκευτικὸν σύστημα. Ἄλλ' ὁποῖον τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ πόθεν; — Τίς δ' ἡ High Church — ἡ ὑψηλὴ Ἐκκλησία αὕτη;

Εἶδομεν ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν καλδινισμόν, ἦτο τὸ στοιχεῖον τῆς παραδόσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ τελευταῖος οὗτος ἐδείχθη ἀρνητικὸς. Τὴν τήρησιν τοῦ στοιχείου τούτου τῶν παραδόσεων ἐζήτουν καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἀγγλῶν, ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μερὶς δ' ἀκριβῶς αὕτη, ἡ σεβασθεῖσα πᾶν ὅ,τι ἐν τῷ ἀγγλικανισμῷ ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας δογματικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, ὀνομάσθη ὑψηλὴ Ἐκκλησία. Ἡ ὀνομασία αὕτη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, προῦλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μερὶς αὕτη ζιέδλεπεν ἐν τῇ ἀντιθέτῳ μερίδι ταπεινὴν καὶ σκαιὰν ἔννοιαν περὶ θρησκείας, οἰοεὶ σύστημα ἐπινοηθὲν καὶ συστηματοποιηθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου'. Ἴσως ὅμως καὶ διότι εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνήκεν ἡ ἀριστοκρατία, ἡ παλαιούσα πρὸς τὴν καλδινιστικὴν δημογωγίαν. Ἐν τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ, ὀλόκληρος ἡ

Ὁ τῆς Ρώμης ἐπίσκοπος οὐδὲν δικαίωμα δικαστοῦ ἔχει ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας. Οἱ νόμοι τοῦ βασιλείου δύναται διὰ σπουδαῖα καὶ σοβαρὰ ἐγκλήματα νὰ ἐπιβάλλωσι τοῖς χριστιανοῖς ὑπερκείν τὴν θανατικὴν ποινήν. Τοῖς χριστιανοῖς ὡσαύτως ἐπιτρέπεται, τῇ διαταγῇ τῆς κυβερνήσεως, νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὸν πόλεμον.

1. Low and Slow Church. — οὕτω πῶς ὀνομάζουσι συνήθως τὴν μερίδα ταύτην οἱ ὁπαδοὶ τῆς ὑψηλῆς Ἐκκλησίας.

ἀγγλικανική Ἐκκλησία, ὡς εἶπομεν, ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ Ἐκκλησία τῆς παραδόσεως ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν καθαρὸν προτεσταντισμὸν, — μάλιστα δὲ καὶ ὑψηλὴ Ἐκκλησία, διότι ἐμάχετο κατὰ τῆς πρεσβυτεριανικῆς ἐκκλησιαστικῆς δημοκρατίας.

Ἄλλ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ οὐχὶ πάντες ἐσέβοντο κατὰ προτίμησιν τὸ στοιχεῖον τοῦτο· καθόσον, ὑπῆρξαν τινες οἱ ὅποιοι ἀνεγνώρισαν καὶ παρεδέχθησαν τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, διότι ἐβλεπον ἐν αὐτῇ τὴν ἀληθῆ ἐκφρασὴν τῆς προτεσταντικῆς ἀρχῆς, συστηματοποιημένης ἀνευ ὑπερβολῶν. Ἡ τελευταία αὕτη μερὶς ἀπετέλεσε τὴν οὕτως ἀποκληθεῖσαν *Low Church*, ἢτοι «χαμηλὴν Ἐκκλησίαν» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην διακλάδωσιν τὴν οἰκειοποιηθεῖσαν τὸ ὄνομα «ὑψηλῆς Ἐκκλησίας». Καὶ οὕτως, ἡ ὑψηλὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς **παραδόσεως**, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον αὐτῆς χαρακτηριστικόν. Ἡ ἐξέλιξις τῆς διακλαδώσεως ταύτης, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐγέννησε τὴν «*Broad Church*, «ἢτοι τὴν εὐρείαν ἐκκλησίαν», ὡς ὠνόμασαν αὐτήν. Ἐξηγούμεθα: ἐν τῇ ὑψηλῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς ἐκκλησίᾳ τῆς παραδόσεως, ταχέως ἀνεπτύχθη ὁ ἀκρότερος, ὁ ὑπερβολικώτερος «ὑπερφυσιολογισμὸς» (*supranaturalismus*) ὁ ὑπερβάς τὸν μεσαιωνικὸν δογματισμὸν. Ὁ Ἑρρίκος Δόδουελλ (*Doctuell*), ἐπιστῆμων θεολόγος, ὁ διορισθεὶς καθηγητῆς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ ἐν Ὁξφόρδῃ πανεπιστημίῳ τῷ 1673, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῶν τῆς ὑψηλῆς Ἐκκλησίας» (*Highchurchmen*) ἐν τῇ ἀκρᾷ αὐτῶν τάσει. Οὗτος ἦν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγλικοῦ ἐκείνου κόμματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἠθέληεν ὡς βασιλέα Γουλιέλμῳ τὸν Γ', διότι ἦτο προτεστάντης, καὶ δὲν παρεδέχετο νὰ ὀρκισθῇ αὐτῷ· διὸ καὶ ὠνομάσθη *non jurors* (= μὴ ὀρκιζόμενος). Οὗτος ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκ φύσεως εἶναι θνητὴ, ἀλλ' ὁ Χριστὸς διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος καθιστᾷ αὐτὴν ἀθάνατον, καὶ ὅτι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀθανασίας ταύτης

λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ βαπτίσματος ὡς συνέπειαν τῆς μετὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐνώσεώς του. Τὴν χάριν ταύτην τῆς ἀθανασίας πρὸς τούτους κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λάβῃ τις ἄλλως πως, εἰμὴ μόνον παρὰ τῶν ἐπισκόπων οἵτινες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀνάγουσι διαδοχικῶς εἰς τοὺς Ἀποστόλους, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ διακριτικὸν δόγμα τοῦ ἀγγλικανισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν λουθηρανισμὸν. Διὰ τοῦτο τὰ μυστήρια τῶν «διαφωνούντων» (*dissenterii*), ἢτοι πάντων τῶν μὴ ἀγγλικανῶν, δὲν ἔχουσι δῆθεν οὐδεμίαν δύναμιν, καὶ αὐτοὶ δ' ἀκόμη αἱ «διαφωνοῦντες» δὲν δύνανται νὰ ὀνομάζωνται χριστιανοὶ ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως· οὗτοί εἰσι **Θνητοί**, ἐνῶ οἱ ἀληθεῖς χριστιανοὶ εἰσιν ἀθάνατοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπῆται ὅπως οἱ «διαφωνοῦντες», κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἀγγλικανισμὸν, ἀπαραιτήτως βαπτίζωνται ἐκ δευτέρου. Ταχέως ἐνεφανίσθη καὶ ἄλλος ὑπερμαχος τῆς αὐτῆς τάσεως, Γεώργγιος τις Γῆκ. Οὗτος ἔλεγεν ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἰσιν τοποτηρηταὶ τοῦ Χριστοῦ καί, ἐντεῦθεν κατέληγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ἴδιον μετὰ τοῦ Δόδουελλ πρακτικὸν συμπέρασμα, ὅτι, ὁπλαδῆ, αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι, ὡς ἐκκλησίαι ἀνευ ἐπισκόπων, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῶσιν, ἐν τῇ κυρίως ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Τὰ τραχέα ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς «διαφωνοῦντας» συμπεράσματα, εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν ἀγγλικανῶν, φυσικῶς, δὲν ἤρσαν, ὡς ὑπερβολικά. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ὀυσαρεσκείας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἐμφάνισις τῆς τάσεως τῶν «ἀδιαφόρων», τῶν μὴ περιοριζομένων εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῶν προτεσταντικῶν ἢ τῶν ἀγγλικανικῶν συμβόλων καὶ ἐννοούντων τὴν ἰδέαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ εὐρύτεραν ἐννοίαν. Ἡ τάσις αὕτη εἶνε ἡ ὀνομάσασα ἑαυτὴν «εὐρείαν ἐκκλησίαν» — «*Broad Church*». Ὁ Βουρνέτ, ἐπίσκοπος Σαλισβουρίας, δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀρχηγὸς τῆς μερίδος ταύτης. Τῷ 1699 ἐξέδωκε διασάφηνσιν τῶν ΛΘ' ἄρθρων, ἐν ἧ προσεπάθει νὰ συμ-

βιδάση τὸν προτεσταντισμὸν μετὰ τοῦ ἀγγλικανισμοῦ, καὶ ἐν ἧ ἐξέφραζε τὴν ἰδέαν, ὅτι πᾶν τὸ μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῷ περιληπτικῷ τῶν Ἀποστόλων συμβόλῳ δεόν νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ἀπλῆ μόνον θεολογικὴ γνώμη· ὅτι, ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς λόγος νὰ ἐρίζωσιν οἱ ἀγγλικανοὶ μετὰ τῶν προτεσταντῶν, καθόσον οἱ τε τύποι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐμμένουσιν οἱ πρῶτοι, καθὼς καὶ οἱ τύποι τῶν προτεσταντῶν, οἱ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἐμφανισθέντες, εἰσὶ κατ' οὐσίαν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης προελεύσεως. Μετὰ ταῦτα, ἐν Ροττερδάμῃ ἐξεδόθη σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «L' Eglise du Latitudinaire», ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεπτύσseto, ἡ αὐτὴ θεωρία. Ἐν τούτοις, παρὰ τῷ Βουρνέτ, ἐν τῷ πρὸ ὀλίγου μνημονευθέντι συγγράμματι αὐτοῦ, ἡ περὶ τοὺς τύπους ἀδιαφορία (indifférentisme) ἴστατο ἀκόμη ἐπὶ ἐκκλησιαστικοῦ σημείου ἀποψευος καὶ ἐξίτηι νὰ καταστῇ μεσάζουσα ἀρχὴ μετὰ τοῦ ἀγγλικανισμοῦ καὶ τοῦ καλβινισμοῦ, νὰ ἴσταται μετὰ τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ, καὶ νὰ συνδέσῃ ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑψηλὴν μετὰ τῆς χαμηλῆς ἐκκλησίας. Παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ὅμως αὐτοῦ ὁπαδοῖς ἡ βάσις αὕτη ἐξῆλθε τῶν ὀρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν βάσεων. Ὁ Ἀρθοῦρος Βούρ, καθηγητὴς ἐν Ὁξφόρδῃ, ἐξέδωκε λήγοντος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, βιβλίον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπειράτο ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον, ὑπὸ τὴν μορφήν ἣν ὁ Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν αὐτό, περὶ οὐδενὸς ἄλλου ὁμιλεῖ καὶ οὐδὲν ἄλλο παρ' ἡμῶν ἀπαιτεῖ, ἐκτὸς τῆς πίστεως. Ἡ δὲ πίστις αὕτη, τὸ ἑαυτῆς μέρος, οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖ ἐκτὸς τῆς περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ πεποithύσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν εἰς αὐτὸν τὸν Σωτῆρα καὶ τὴν εἰς τὴν οὕτω καλουμένην δύναμιν τῆς χάριτος πίστιν, οὔτε μνεῖα γίνεται περὶ αὐτῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἀλλὰ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης τὸ μὲν βιβλίον αὐτοῦ παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ, αὐτὸν δὲ τὸν συγγραφέα ἀπύλλαξε τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ἐν τούτοις, μετὰ τὸν ὀρθολογιστὴν τοῦτον, ἐνεφανίσθη ὁ Σαμουὴλ Κλάρκε, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὸ περὶ

Τριάδος δόγμα εἶνε παραποίησις καὶ παρανόησις τῆς χριστιανικῆς ἰδέας. Τοιαῦτη ὑπῆρξεν ἡ προέλευσις καὶ ἡ σημασία τῶν διαφόρων ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ ἐκκλησίᾳ μερίδων τῶν καὶ μέχρι σήμερον ὑφισταμένων καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι ἐξελισσομένων, ἂν καὶ μετὰ τινῶν τροποποιήσεων. Ἡ ὑψηλὴ Ἐκκλησία εἶνε ἡ ἐκκλησία τῆς παραδόσεως. Ἡ χαμηλὴ Ἐκκλησία εἶναι τὸ προτεσταντικὸν στοιχεῖον· ἡ δὲ εὐρεία Ἐκκλησία οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τι μέσον μετὰ τοῦ ἀγγλικανισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ, τὸ σκοποῦν τὸν συμβιβασμὸν τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου κόμματος, τὸ καὶ ὑποπίπτον πολλάκις εἰς πλήρη ἀδιαφορίαν ὡς πρὸς πάντα θρησκευτικὸν τύπον.

Ἡ περαιτέρω ἱστορία τῶν τάσεων τούτων εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὴ καὶ ἐγένετο τὸ ἀντικείμενον πολλῶν δημοσιογραφικῶν δοκιμῶν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ φιλολογίᾳ. Διὰ τοῦτο περὶ αὐτῆς δὲν θέλομεν ὁμιλήσῃ ἐνταῦθα, ἀλλὰ μόνον θέλομεν προσπαθῆσῃ νὰ συνδέσωμεν τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἱστορίαν μετὰ τῆς καταστάσεως αὐτῶν κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα καὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ἡ ἀδιαφορία τῆς εὐρείας ἐκκλησίας (Broad Church), περὶ ἧς πρὸ μικροῦ διελάδομεν, περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀναπτυσσομένης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, παρήγαγε τὴν οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐν Ἀγγλίᾳ αἵρεσιν τῶν «σωκινιανῶν» (sociniens) καὶ τὴν τῶν «μοναδιστῶν» (οὐνιταρίων), οἵτινες ἀπέρριπτον τὸ τριαδικὸν τῆς Θεότητος. Πρὸς τοὺς μοναδιστὰς τούτους καὶ σωκινιανοὺς συννηνῶθη κατόπιν καὶ ἡ παλαιὰ ὀρθολογιστικὴ μερὶς τῶν θεϊστῶν. Καὶ ἰδοὺ ὅτι, ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἡ θρησκευτικὴ τῆς Ἀγγλίας κατάστασις ὑπῆρξε καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν κατάστασιν τῆς Γαλλίας, μετὰ τῶν Βολταίρων αὐτῆς καὶ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν. Κυρίως εἰπεῖν ὁ Βολταῖρος οὗτος καὶ οἱ ἐγκυκλοπαιδισταὶ ὑπῆρξαν ἡ συνέχεια τοῦ ἀγγλικοῦ θεϊσμοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἡ γενέτειρα τοῦ θεϊσμοῦ

Ἀγγλία, αὐτὴ πρώτη πάντων ἐξανέστη κατ' αὐτοῦ. Ἀρχομένης τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος, ἰσχυραὶ ἐνεφανίσθησαν ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς σφαίραις ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ θεϊσμοῦ. Ἡ τε ὑψηλὴ καὶ ἡ χαμηλὴ ἐκκλησία ἐξεδηλώθησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὐκρινέστερον καὶ ἀνέπτυξαν δραστηριότητα σύμφωνον πρὸς τὸν διακριτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· ἡ χαμηλὴ ἐκκλησία ὡς προτεσταντικὴ μερίς, παρήγαγε τοὺς οὕτω κληθέντας Εὐαγγελικούς, οἵτινες ἤρξαντο φροντίζοντες περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου μεταξὺ τῶν κατωτέρων λαϊκῶν τάξεων, καὶ ἐν γένει, περὶ τῆς ἠθικῆς ἀναμορφώσεως τῆς κοινωνίας. Πρὸς τούτοις ἀνέπτυξε τὴν ἱεραποστολικὴν δρασίαν, ἐν ταῖς ἀπομεμαρυσμέναις εἰδωλολατρικαῖς χώραις, οἱ δὲ ἄγγλοι μὲ τὴν Βίβλον ἀνὰ χεῖρας, ἤρξαντο ταξιδεύοντες καὶ περιηγούμενοι ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν, τὰς Ἰνδίας, καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ δὲ ὑψηλὴ καὶ ἡ εὐρεῖα ἐκκλησία ἐπεδοκίμασαν τὰς ἐνεργείας ταύτας τῶν Εὐαγγελικῶν, ἦτοι τῶν ὀπαδῶν τῆς χαμηλῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ ἑαυτῶν μέρος ὑπεστήριξαν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, συγχρόνως ὅμως ἀπὸ τοῦ ἰδίου αὐτῶν σημείου τῆς ἀπόψεως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ἡ εὐρεῖα Ἐκκλησία ἐγκατέλειψε τὸν τε ὀρθολογισμὸν καὶ τὴν περὶ τοὺς τύπους ἀδιαφορίαν αὐτῆς καὶ ἤρξατο συμβιβάζουσα τὸν προτεσταντισμὸν μετὰ τοῦ ἀγγλικανισμοῦ. Ἡ δὲ ὑψηλὴ Ἐκκλησία παρήγαγε τοὺς οὕτω κληθέντας «πουζεϊστάς», οἵτινες ἠθελον νὰ ἀναπτύξωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὴν πρὸς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἀγάπην, ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ ἀγγλικανισμὸς εἶνε ὁμολογία ζωσα, διότι δὲν μετέβαλε τὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας, νὰ θέσωσιν αὐτὸν ἐν ζωσῇ σχέσει πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἐτι δὲ καὶ νὰ ἐνώσωσι ἐν ὀνόματι οἰκουμενικῆς ἀρχῆς, ἀπάσας τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, κ.τ.π. Ἡ ἐξωτερικὴ ἱστορία τοῦ πουζεϊσμοῦ τούτου εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ φιλολογίᾳ, καθὼς καὶ ὁ χα-

ρακτῆρ τῆς δράσεως τῶν διαφόρων μερίδων ἐν τῷ ἀγγλικανισμῷ. Γνωστὸν ὅτι γενάρχαι τοῦ «πουζεϊσμοῦ» ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ὑπῆρξαν οἱ καθηγηταὶ Νιούμαν καὶ Πουζέϋ (Pusey).¹ Γνωστὰ δὲ καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν καὶ τὰ φιλολογικὰ ὄργανα· γνωστὸν ἐπίσης, ὅτι ὁ ἰδρυτῆς τῆς νέας ταύτης ἐξέφθορδείου σχολῆς Πάλμερ μετέβη εἰς Ρωσσίαν ἵνα προτείνῃ τὴν ἔνωσιν τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν πουζεϊστῶν καὶ ἐν γένει μετὰ τοῦ ἀγγλικανισμοῦ. Γνωστὸν, τέλος, ποῦ κατέληξεν ἡ ἀπόπειρα αὐτοῦ, καὶ πῶς σήμερον ἡ πρὸς ἔνωσιν τάσις αὕτη διεδόθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἐγένετο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἀγγλικανικῆς καὶ ἐτι μᾶλλον τῆς ἀμερικανικῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Θὰ ἐπιστίσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πορείαν τῆς τάσεως ταύτης.

Ἡ δογματικὴ τῶν πουζεϊστῶν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς τάσεως πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συγχρόνως τῆς τάσεως πρὸς διατήρησιν τῆς ἐννοίας τοῦ προτέρου ἀγγλικανικοῦ συμβόλου. Τὸ κυριώτερον ἐφ' οὗ πάντοτε ἐστηρίχθη ἡ ὑψηλὴ Ἐκκλησία, ἦτοι ἡ μερίς τῆς παραδόσεως, ἦτο τὸ περὶ ἱεραρχίας καὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σημασίας ζήτημα. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρμῶνται καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης κατ' ἐξοχὴν ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ οἱ πουζεϊσταί, οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ὑψηλῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἄκρᾳ αὐτῶν τάσει. Ἦδη τὰ ΛΘ' ἄρθρα ὀμιλοῦσι μετὰ τινος ἰδιαίτερον, ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν προτεσταντικοῦ ὕφους, περὶ τῶν ἀφορώντων τὴν ἱεραρχίαν. Ἰδοὺ τί ρητῶς ἀναγράφει τὸ σύμβολον τοῦτο «Οὐδεὶς δύναται νὰ οἰκιοποιῖται τὸ δικαίωμα ὅπως παρηγοσῆ κηρύττη τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἢ τελεῖ τὰ μυστήρια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐὰν μὴ πρότερον νομίμως κληθῇ εἰς τοῦτο». Τὸ

¹ Τῆς αὐτῆς τάσεως ἦσαν καὶ οἱ Γούκ (Hook), Κέβλ (Kehle), Οὐάρντ (Ward) καὶ ἄλλοι.

Εὐχολόγιον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐκφράζεται εὐκρινέστερον: «Διὰ τὸν μετὰ προσοχῆς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναγινώσκοντα, εἶνε προφανὲς ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀποστόλων ὑφίστανται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τρεῖς ἱεραρχικοὶ βαθμοί: ὁ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ὁ τοῦ διακόνου. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ, οὐδεὶς δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ μίτε τὸν ἐπίσκοπον, μίτε τὸν πρεσβύτερον, μίτε τὸν διάκονον, ἐξαιρέσει ἐκείνων ὅσοι ἐνεκρίθησαν καὶ ὠρίσθησαν εἰς τοῦτο δι' ὠρισμένης ἱεροτελεστίας, ἢ, ὅπερ ταῦτό, ἐξαιρέσει ἐκείνων ὅσοι ἔλαβον τὴν καθιέρωσιν (consecration) καὶ τὴν χειροτονίαν (ordination) διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἐπισκόπου». Διὰ πολλοὺς ἀγγλικανοὺς πάντα ταῦτα ἔχουσι μόνον τὴν ἐξῆς ἔννοιαν, ὅτι ὀπλᾶδὴ ἡ τάξις καὶ ἡ στερεὰ διοργάνωσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐστὶν ἀναγκαία. Πολλοὶ ἐμβλέπουσιν ἐν τούτῳ πρόληψιν μόνον παντὸς ἐνδεχομένου καὶ τῶν ἀταξιῶν, τῶν ἀναποδράστων ἐν τῇ κοινῶνι, ἐν ἧ τὸ δικαίωμα καὶ αἱ πρὸς αὐτὸ συνδεδεμέναι ὑποχρεώσεις βαρύνουσαι κατὰ τὸ φαινόμενον τοὺς πάντας, δὲν βαρύνουσιν ἐν ταύτῳ, κυρίως εἰπεῖν, οὐδένα. Οὕτω φρονοῦσιν ἰδίως οἱ τῆς χαμηλῆς Ἐκκλησίας ὀπαδοί, καθὼς καὶ οἱ συνήθεις ὀπαδοὶ τῆς ὑψηλῆς Ἐκκλησίας, οἱ μὴ πουζεῖσται. Ἄλλ' οἱ τελευταῖοι οὔτοι, ὁμοίως πρὸς τοὺς τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος ὁμόφρονας αὐτῶν, ἐν τῇ διαδοχῇ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ ἐν γένει τῆς ἱεραρχίας ἐμβλέπουσι *conditio, sine qua non* τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας.—ἐν δὲ τῇ καθιερώσει καὶ τῇ χειροτονίᾳ τελετὴν μυστηριώδη, ἱεράν, ἀπαραίτητον. Αἱ λέξεις τοῦ ἀγγλικανοῦ σύμβολου «χειροτονία καὶ καθιέρωσις» (*ordination, consecration*) αἱ δανεισθεῖσαι μὲν ὑπ' αὐτῶν ἐκ τοῦ καθολικοῦ συμβόλου, ἀλλ' ἀπολέσασαι τὴν ἔννοιαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ λαβοῦσαι σημασίαν συνήθους μόνον τυπικότητος παρὰ τοῖς πουζεῖσαις προσλαμβάνουσι τοιοῦτοτρόπως ἰδιαιτέραν σημασίαν χωρὶς ν' ἀντιφά-

σκωσι πρὸς τὸ ἀγγλικανικὸν σύμβολον. Ποία ὅμως δύναται νὰ ὑπάρῃ ἔννοια ἐν τῇ καθιερώσει καὶ τῇ χειροτονίᾳ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἱερέων, ἀφοῦ τὸ ἀγγλικανικὸν σύμβολον παρεδέξατο καὶ ἀνεγνώρισε δύο μόνον μυστήρια, τὸ βάπτισμα καὶ τὴν μετάληψιν. Ἴδου ζήτημα πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναποδράστως θὰ εὐρίσκοντο ἀντιμέτωποι οἱ πουζεῖσται, ὑποστηρίζοντες τὴν ἰδέαν περὶ τῆς μυστηριώδους, τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας τῆς χειροτονίας (*ordination*) καὶ τοῦ ἀπαραίτητου τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς.—Προφανῶς, ἵνα ᾧσι συννεπιεῖς πρὸς ἐάντους ὄφειλον ὅπως ἀναγνώρισωσι **μυστήριον τῆς ἱερωδύνης**, ἢ ἄλλο τι παραπλήσιον . . . Καὶ πράγματι, οὔτοι προσπαθοῦσι νὰ τροποποιήσωσι τὴν προτεσταντικὴν περὶ μυστηρίων θεωρίαν, ὅπως μὴ φαίνωνται ἀσυννεπιεῖς, ἐπωφελοῦμενοι πρὸς τοῦτο τῆς ἀοριστίας καὶ τῶν διφοροῦμένων ἐκφράσεων ἐν τῷ ἀγγλικανικῷ συμβόλῳ. Ἴδου τί λέγεται ἐν τοῖς ΛΘ' ἄρθροις: «Μυστήρια ἀναγραφόμενα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰσὶ δύο: τὸ βάπτισμα καὶ ἡ μετάληψις. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἄλλα μυστήρια, ταῦτά εἰσι καταστάσεις τοῦ βίου, ἐπιτρεπόμεναι ὑπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς, καίτοι οὐχὶ τῆς αὐτῆς μετὰ τῶν δύο πρώτων φύσεως». Εὐνόητον ὅτι ἐνταῦθα ἐκφράζεται ἡ γνώμη τοῦ Ἐρρίκου περὶ ἀνωτέρων μυστηρίων. Στηριζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ τούτου, οἱ πουζεῖσται λέγουσιν: «Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία γνωρίζει δύο ὄρισμους τῶν μυστηρίων: κατὰ τὸν μὲν πρῶτον ταῦτά εἰσιν ἀπλῶς ἐξωτερικὰ σημεῖα τῆς ἀοράτου χάριτος, ἥτις μεταδίδεται εἰς τοὺς πιστοὺς διὰ τῶν προσευχῶν αὐτῶν ὑπὸ τὴν εὐρείαν ταύτην ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ τῶν μυστηρίων τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.—Κατὰ δὲ τὸν ἕτερον ὄρισμόν, ὑπὸ τὸ μυστήριον νοεῖται ὄρατὸν σημεῖον τῆς χάριτος, ἦν σαφῶς ἐπηγγείλατο τοῖς πιστοῖς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, μετὰ τοῦ ὁποῖου σημείου συνδέεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὑπάρχουσι δύο μόνον μυστήρια, τὸ βάπτισμα καὶ ἡ μετάλη-

ψις»¹. Προφανῶς ἐν τῇ διακρίσει ταύτῃ τῶν μυστηρίων οὐδὲν ὑπάρχει τὸ χαρακτηριστικὸν καὶ βάσιμον. Τὸ χρίσμα καὶ ἡ ἱερωσύνη μεταδίδουσι μὲν τὴν χάριν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκείνην ἦν ἐπληγγεῖλατο ὁ Σωτήρ. . . Ἄλλ' ἐρωτῶμεν ποίαν; Ἐλλάσσονος ἄρα γε βαθμοῦ καὶ κατωτέρας ποιότητος; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην προφανῶς ἀπάντησις δὲν δύναται νὰ δοθῇ ἐκ τοῦ σημείου τῆς ἀπόψεως τῶν πουζεϊστῶν, ἐν δὲ τῇ περὶ μυστηρίων θεωρίᾳ αὐτῶν, ὑπομνησκούσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἑρρίκου, ἀπλῶς μόνον ἐκφράζεται τάσις πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος. Ἄλλὰ προβῶμεν περαιτέρω. Παραδεχόμενοι ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν, τὴν εὐρείαν ἔννοιαν τὸν ἀριθμὸν ἐπὶ τῶν μυστηρίων οἱ πουζεϊσταὶ προσπαθοῦσ' νὰ ἐπαναφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀρχαίαν διδασκαλίαν περὶ τῆς σημασίας τῶν ὑψίστων μυστηρίων τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας, διατυποῦτες μέσῃ τινὰ θεωρίαν μεταξὺ τῆς προτεσταντικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας καθολικῆς. Οἱ προτεστάνται διδάσκουσιν ὅτι ἐν τῷ βαπτίσματι τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα δὲν ἐξαλειφεται ἀλλὰ μόνον ἀφίεται· ὅτι ἐν γένει τὸ βάπτισμα χρησιμεύει ὡς σύμβολον τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συμφιλίωσης. Τὰ Ἄθ' ἄρθρα, συμφώνως πρὸν τὸν διήκοντα δι' αὐτῶν γενικὸν καὶ ἀόριστον χαρακτῆρα, οὕτω πως ἐκφράζονται ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου: «Τὸ βάπτισμα εἶναι σημεῖον τῆς ἀναγεννήσεως καὶ μέσον δι' οὗ γινόμεθα μέλη τῆς Ἐκκλησίας». Ἡ γενικὴ αὕτη ἀόριστος ἔννοια τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς ἐξ ἰσοῦ ὑπὸ τινὰ ἐποψίν παραδεδεγμένης ὑπὸ τε τῶν προτεσταντικῶν καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξ ἰσοῦ δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τε προτεσταντικὴν καὶ τὴν μὴ τοιαύτην περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος θεωρίαν· οἱ δὲ πουζεϊσταὶ καὶ πάλιν ἐπωφελοῦνται τοῦ συμβόλου αὐτῶν, ὅπως συμβιδάσῃ τὸν προτεσταντισμὸν με-

1. «Oz Tracts for the Times.

τὰ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἰδοὺ τί περὶ τούτου λέγει ὁ Πουζέυ: «Ἡμεῖς οὐδεμίαν ἔχομεν ἀξίωσιν, ὅπως ἐξετάσωμεν ἐπιστημονικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγεννήσεως διὰ τοῦ βαπτίσματος. Τὸ ἐπ' ἐμοί, θὰ ἠρκοῦμην εἰς οἰανδήποτε ἐρμηνείαν τῶν λέξεων τοῦ ἡμετέρου συμβόλου. . . Τὸ κυριώτερον ἐνταῦθα εἶνε ὅτι τὸ βάπτισμα κάμνει ἡμᾶς ἀληθῆ τέκνα τοῦ Χριστοῦ· εἰς τὴν ἐρώτησιν ὅμως περὶ τοῦ πῶς γίνεται τοῦτο, εἶνε δύσκολον ν' ἀπαντήσῃ τις. Δυνατὸν τοῦτο νὰ θεωρηθῇ ἐκ διαφόρων σημείων ἀπόψεως, συμφώνως πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν χαρακτῆρων. Φρονῶ δὲ ὅτι, ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου αἱ διάφοραι Ἐκκλησίαι, ἐκφραζόμεναι ὅλως διαφοροτρόπως κατ' οὐσίαν, ἐκφράζουσιν ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐπομένη τῷ Αὐγουστίνῳ, ποιεῖται λόγον κατὰ προτίμησιν περὶ τῶν δώρων τῆς χάριτος ἐν τῷ βαπτίσματι· ἡ δὲ ἀνατολικὴ θεωρεῖ τοῦτο ὡς μέσον δι' οὗ προσλαμβάνεται νέα ἀρχὴ ζωῆς. Ἡμεῖς φρονοῦμεν, τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸ καλλίτερον, ὅτι ἐν τῷ βαπτίσματι ἐνδύομεθα τὸν Χριστὸν καὶ γινόμεθα μέλη τοῦ σώματος Αὐτοῦ»¹. Συμπεραίνων δὲ λέγει ὅτι τὸ οὕτω πως ἐνδύεσθαι τὸν Χριστὸν ἀπαραιτῶς συνοδεύεται ὑπὸ τῆς μεταδόσεως τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν. Καὶ οὕτω, καταλίποντες πάντας τοὺς δογματικούς, τοὺς ὀρισμένους τύπους, οἱ ἄγγλοι πουζεϊσταὶ συνδυάζουσιν ἐν τῇ περὶ τοῦ βαπτίσματος θεωρίᾳ αὐτῶν καὶ τὴν λουθηρανικὴν καὶ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Τοῦτ' αὐτὸ προσπαθοῦσι νὰ παρουσιάσωσι καὶ ὡς πρὸς τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας. Δὲν ἀπορρίπτουσι μὲν, καθὼς καὶ αὐτὸ τὸ ἀγγλικὸν σύμβολον, τὴν περὶ πραγματικῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἰδέαν ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ· συνάμα ὅμως δὲν παραδέχονται μήτε τὴν λουθηρανικὴν περὶ τούτου ἐξήγησιν, μήτε τὴν μετουσίωσιν. Ἡ πρώτη,

1. Ἀπόθ.

ἦτοι ἡ λουθηρανικὴ ἐξήγησις «in, sub. cum», φαίνεται εἰς αὐτοὺς κενὴ καὶ σχολαστικὴ ἢ τελευταία, ἦτοι ἡ μετουσιώσεις ὑπομνησκει αὐτοῖς τὴν μεσαιωνικὴν, τὴν ἀγροῖκον διδασκαλίαν περὶ τεμαχίων σαρκὸς ἐν τοῖς τεμαχίοις τοῦ ἄρτου, περὶ τῆς ὁποίας πρότερον εἶπομεν. «Ἡμεῖς πιστεύομεν, λέγει ὁ Πουζέϋ, εἰς τοὺς λόγους «τοῦτό ἐστι τὸ Σῶμά Μου» καθὼς πιστεύουσιν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ καθολικοί. Ἄλλ' ἡμεῖς ἔσμεν ἀππλάγαμένοι τῶν γνωστῶν ἐξηγήσεων περὶ τοῦ δόγματος τούτου αἵτινες ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα. Κατηγοροῦμεν τῶν ἐξηγήσεων τούτων ὡς περιεχουσῶν σαρκικὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντιλήψεις. Τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, ἀλλ' ὑπὸ πνευματικὴν μορφήν, καὶ τόσῳ μᾶλλον πραγματικώτερον ὅσον ὑπὸ πνευματικὴν μορφήν. Τὸ σῶμα τοῦτο δὲν διαμελίζεται διὰ τῶν σιαγόνων, δὲν εἶναι ὠρισμένης μάξης καὶ ἐκτάσεων χώρου»¹.

Ἐνταῦθα βεβαίως ὑπάρχει, παρὰ τοῖς πουζεῖσταῖς σημεῖον ἐπαφῆς μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς παραδεχομένης μὲν τὴν ἰδέαν τῆς μετουσιώσεως, ἀλλ' οὐδέποτε γνωρισάσης τοιαύτας, οἷαι αἰ κατὰ τὸν μεσαίωνα, θεωρίας. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὁμοιότης καὶ ἡ ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν ἀπομάκρυνσις ἐπεκτείνεται παρὰ τοῖς πουζεῖσμαῖς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν δογμάτων. Τὸ περὶ προσκυνήσεως τῶν ἁγίων καὶ τῆς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δεήσεως δόγμα παραδέχονται ὡσαύτως οἱ πουζεῖσταί, ἂν καὶ οὐχὶ καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν οἶον ἡμεῖς τύπον. Ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία παραδέχεται τὰ δόγματα ταῦτα ἀποβλέπουσα εἰς σκοποῦς πρακτικούς, ἡ δὲ λουθηρανικὴ ἀπορρίπτει αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι δὲν εὔρεν ἀναγκαίους τοὺς πρακτικούς τούτους σκοπούς. Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πιστεύει εἰς τὸ δόγμα τοῦτο,

1. Αὐτόθι.

κυρίως συνεπεία τῆς ἰδέας περὶ δεσμοῦ μεταξὺ τῆς ἐπιγείου καὶ τῆς ἐπουρανίου Ἐκκλησίας. Δι' αὐτήν, ἡ Ἐκκλησία εἶναι σῶμα Χριστοῦ συγκείμενον ἐκ ζώντων καὶ νεκρῶν, ἐξ Ἐκκλησίας στρατευομένης καὶ Ἐκκλησίας θριαμβευούσης. Ὁ Πουζέϋ προσεγγίζει πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην: «Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, λέγει, συμφωνοῦσα πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἀναγνωρίζεϋ τὴν ὑπαρξιν τῆς κοινωνίας τῶν ἁγίων»¹. Ἐπὶ τῇ βάσει ταῦτα οἱ πουζεῖσταί πιστεύουσι εἰς τὴν ὑπαρξιν συμπαθείας ἀπὸ μέρους τῶν ἁγίων πρὸς τὰς ἐπιγείους χαρὰς καὶ θλίψεις, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζουσιν τοὺς ἁγίους ὡς μεσίτας ἡμῶν, μολονότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπορρέει φυσικῶς ἐκ τοῦ προηγουμένου. Ὁμοίως ταλαντεύονται μεταξὺ τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἐν τῷ περὶ εἰκόνων καὶ ἁγίων λειψάνων ζητήματι. Παραδέχονται μὲν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν ὡς ἐπωφελῆ καὶ ἐποικοδομητικὴν διὰ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἀπορρίπτουσι ὅμως τὸ ἀπαραίτητον τῆς προσκυνήσεως αὐτῶν. Ὑπάρχει, ἄλλως τε, μεταξὺ τῶν πουζεῖστῶν αἵρεσις ἡ ὁποία προβαίνει ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ἐτι περαιτέρω καὶ λέγει ὅτι ἡ ἐπίκλησις τῶν ἁγίων, ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ λειψάνων ἀνάγκη ν' ἀπορριφθῇ, ἀλλὰ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν πλάνην τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἢ γουν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν σκαιὰν μεσαιωνικὴν περὶ τούτου παράστασιν καὶ τὰς σχετικὰς δολιεύσεις τὰς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς καθολικοῖς. Τέλος, ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ ἐν γένει ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, οἱ πουζεῖσταί θεωροῦσιν ἀναγκαίαν τὴν ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ἀκοῆς διὰ τοῦ κατὰ τὸ προτεσταντικὸν σύστημα κηρύγματος, ἀλλὰ καὶ συμβολικῶς ἐπὶ τῆς ὀράσεως, ὡς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Πῶς δὲ θεωροῦσιν αὐτοὶ οὗτοι οἱ πουζεῖ-

1. Ὁ Πουζέϋ τὸ δεύτερον ἐν τῷ ἐκδοθέντι παρ' αὐτοῦ τῷ 1866 ὑπὸ τὸν τίτλον «Eirenicon» συγγράμματι, τὰς αὐτὰς, εἰας καὶ προσηγουμένως ἐν τῷ Tracts for the Times, ἰδέας ἀναπτύσσων, ἐτι μᾶλλον ἀποχωρίζεται ἐν ταῖς βλέψεσιν αὐτοῦ τοῦ γράμματος τοῦ ἀγγλικῶ συμβόλου.

σταί τὴν τάσιν αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀγγλίας, ἐν σχέσει πρὸς τὴν μεταρρυθμισὶν καὶ τὰ τριάκοντα ἑννέα ἄρθρα, τοῦτο ἐναργέστερον παντὸς ἄλλου παρέστησεν ὁ γνωστὸς Πάλμερ ἐν οἷς λέγει: «Ἡμεῖς, λέγει, ὑπῆρξε καιρὸς, καθ' ὃν ἐπεζητήσαμεν σύγχυσιν γλωσσῶν καὶ παραδόξων διδασκαλιῶν· νῦν ὅμως ὀφείλομεν νὰ ἐπιζητήσωμεν τὴν ἑνωσιν καὶ τὴν εἰρήνην, ἐκ νέου μελετῶντες τὴν ἀρχαίαν περὶ πίστεως διδασκαλίαν». Τὸ ἀγγλικανικὸν σύμβολον, πράγματι, ὡς εἶπομεν, παρουσιάζει μίαν βαθυλώνειον τῶν γλωσσῶν σύγχυσιν. Ἐνῶ τοῦναντίον ἡ τάσις τῶν πουζεϊστῶν σκοπεῖ τὴν ἀκεραιότητα καὶ ἐπιζητεῖ νὰ συνάψῃ τὸ ἰδεῶδες προτεσταντικὸν στοιχεῖον μετὰ τοῦ ἐκ παραδόσεως, τοῦ διασωθέντος ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἡ τάσις αὕτη τῶν πουζεϊστῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γενικεύεται ἐν τῇ μερίδι ἐκείνῃ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις προσέλαβε τὴν ἐπωνυμίαν «Ἐκκλησία ὑψηλὴ». Ἐκ τῆς μερίδος δὲ ταύτης πηγάζουσιν αἱ πρὸς ἑνωσιν τοῦ ἀγγλικανισμοῦ μετὰ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας προσπάθειαι, περὶ ὧν ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν λόγον ἐν ἀπωτέρω μέλλοντι. . . .

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἀρχῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐξελίξει	σελ. 1
II. Ὁ Λουθηρανισμὸς	» 19
III. Ὁ Καλβινισμὸς	» 82
IV. Ὁ Ἀγγλικανισμὸς	» 122

